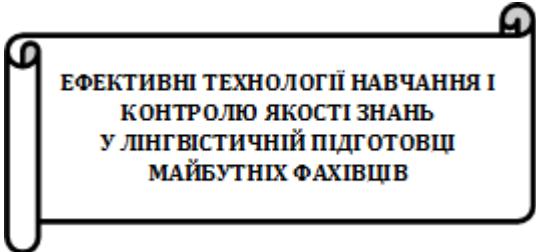

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Олена Семенов

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

ЕФЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ І
КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ЗНАНЬ
У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Суми
Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка
2016

УДК 81:37.07

ББК 81г

С30

***Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 4 від 24 жовтня 2016 р.)***

Рецензенти:

Л. Я. Бірюк, доктор педагогічних наук, професор;

Т. В. Симоненко, доктор педагогічних наук, професор;

В. В. Герман, кандидат філологічних наук, доцент.

Семенов О.

С 30 Лінгвоперсонологія : навч. посіб. / Олена Семенов. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 192 с.

Структура книги включає теоретичний і практичні розділи. Мета теоретичних розділів – розширити уявлення про мовну особистість як інтердисциплінарний феномен та ключове поняття лінгвоперсонології, про науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості. На прикладі аналізу мовної індивідуальності відомих дослідників (В.Сухомлинського, О. Захаренка, І.Зязюна, Н.Волошиної, С.Гончаренка Л.Мацько, М.Пентиліук, Н.Ничкало, Г.Філіпчука, Г.Васяновича) доведено важливість умінь моделювати зв'язні наукові тексти різних жанрів, структурно-семантичних, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, потребу у вихованні мовного смаку і мовного чуття наукового слова. Робота з науковими текстами урізноманітнюється проблемно-діалогічними завданнями.

Книга адресована на широке коло користувачів: студентам, магістрантам, майбутнім докторам філософії, науково-педагогічним і педагогічним працівникам, для всіх, хто шанує наукове слово і прагне навчитися писати академічний текст.

The structure of the book includes theoretical and practical sections. The purpose of the theoretical sections is to expand the understanding of the linguistic identity as an interdisciplinary phenomenon and linguopersonal key concept, scientific and pedagogical text as means of realizing professional linguistic identity. Based on the example of linguistic identity works analysis (V. Sukhomlynsky, A. Zakharenko, I. Zyazyun, N. Voloshyna, S. Goncharenko, L. Matsko, M. Pentylyuk, N. Nychkalo, G. Filipchuk, G. Vasyanovych) it is proved the importance of skills to model coherent scientific texts of different genres, structural and semantic, genre and compositional features and principles of text organization, the need of teaching linguistic taste and sense of scientific word. The work with academic texts is diversified with problem-dialogic tasks.

The book is addressed to a wide range of users: students, undergraduates, future doctors of philosophy, science teachers and teaching staff, all who honor the word of science and seeks to learn how to write academic text.

УДК81:37.07

ББК 81г

© Семенов О., 2016

© Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ	7
1.1. Основні поняття курсу	7
1.2. Мовна особистість – ключове поняття лінгвоперсонології	9
1.3. Комунікативні ознаки професійного наукового мовлення	16
1.4. Мовнокомунікативна культура дослідника	26
РОЗДІЛ 2. МОВНА ОСОБИСТІТЬ АВТОРА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕКСТУ	37
2.1. Науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості	37
2.2. Ідіостиль автора науково-педагогічного тексту	43
2.3. Мовна індивідуальність автора навчальної книги	50
РОЗДІЛ 3. МОВНА ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ	71
3.1. Василь Сухомлинський як вишукана мовна особистість	71
3.2. Мовно-жанрові особливості педагогічних праць Олександра Захаренка	73
3.3. Мовні засоби філософсько-педагогічних студій Івана Зязюна	82
РОЗДІЛ 4. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ ВЧЕНОГО У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ	91
4.1. Ідіостиль лінгвіста Любові Мацько у вимірах педагогічної майстерності	91
4.2. Мовна особистість лінгводидакта Марії Пентилюк	101

4.3. Сучасний урок української літератури крізь призму ідіостилю Ніли Волошиної	105
4.4. Семен Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень.....	110
РОЗДІЛ 5. НАУКОВИЙ НАСТАВНИК ЯК МОВНА ОСОБИСТІТЬ.....	115
5.1. Лінгвоперсонологія наукового наставника	115
5.2. Ключові концепти Я-концепції Неллі Ничкало.....	117
5.3. Педагогічна дія наставництва Георгія Філіпчука	122
5.4. Григорій Васянович – майстер педагогічної взаємодії	126
ПІСЛЯМОВА	130
РЕФЛЕКСІЯ І САМОПЕРЕВІРКА.....	131
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	174
ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	183

ПЕРЕДМОВА

Динамічні мовні зміни на початку третього тисячоліття, динамічний розвиток комунікативної, когнітивної лінгвістики, теорії дискурсу, прагматики тексту – усе це детермінує посилену увагу до мовної особистості. Лінгвоперсонологія – напрям лінгвістичних досліджень, присвячених вивченню мовної особистості крізь призму аксіології та акмеології, чинників її формування, становлення і розвитку. Феномен мовної особистості є предметом міждисциплінарних досліджень у галузі філософії, психології, педагогіки, культури мови, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики, лінгводидактики. У межах курсу пропонуємо проєкцію досягнень лінгвоперсонології в дидактичну площину.

Об'єктом курсу є феномен мовної особистості, а предметом – мовна особистість дослідника, автора науково-педагогічного тексту. Мета курсу – розширити уявлення про мовну особистість як інтердисциплінарний феномен та ключове поняття лінгвоперсонології, про науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості, довести важливість умінь моделювати зв'язні наукові тексти різних жанрів, структурно-смыслових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, потребу у вихованні мовного смаку і мовного чуття наукового слова.

В основу дослідження покладено положення, обґрунтоване академіком І. Зязюном: «Педагогічна майстерність є індивідуальним внеском у педагогічну культуру суспільства, і лише повне усвідомлення механізмів власної педагогічної дії уможлиблює передачу майстерності іншим». Педагогічну майстерність дослідника розглядаємо як неперервний, акмесинергетичний процес (В.Сидоренко), що ґрунтується на інтелекті, афекті і волі.

Мовну майстерність дослідника визначаємо, за Л.Мацько, як здатність особистості для викладу своїх думок з урахуванням мовних норм обирати з можливих варіантів найбільш вдалий у семантичному і стилістичному відношеннях. Мовна майстерність ґрунтується на орфографічно-пунктуаційній грамотності, стилістичній виразності, комунікативній доцільності та комунікативній оптимальності.

Дослідник, автор науково-педагогічного тексту сьогодні – це «рівночасно культуролог і державник, тобто всебічно розвинена і культурно обізнана людина та провідник ідей державотворення і демократизації країни» (Л.Мацько). Передусім через «його інтелект, душу і серце учень/ студент одержує скарби, виплекані досвідом багатьох поколінь, досвідом, що зосереджений в етнопедagogіці й етнолінгвістиці» (Л.Мацько).

Складовими ідіостилю є *мовна стійкість, естетична мовна поведінка, мовний смак*, що відзеркалюють індивідуальну перевагу педагога у користуванні українською мовою під кутом зору мовно-естетичних оцінок, ментальних феноменів і способів їх вербалізації, національних традицій відповідно до рівня отриманої освіти, інтелігентності, системи світоглядних і ціннісних настанов, здатності до художньо-естетичної діяльності тощо.

Майстерна елокуція словесного матеріалу передбачає синтаксичну стрункість, вишуканість форм, національну самобутність мовлення, інформаційну насиченість, а також лексичне, семантичне, синтаксичне багатство.

У першому розділі окреслено предмет і завдання курсу; поняття «мовна особистість» як інтердисциплінарний феномен; комунікативні ознаки професійного наукового мовлення.

У другому розділі охарактеризовано концепт «науковець» крізь призму лінгвоперсонології, науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості, ідіостиль автора науково-педагогічного тексту, мовну індивідуальність автора навчальної книги.

У третьому розділі представлено такі питання: В.Сухомлинський як вишукана мовна особистість; мовно-жанрові особливості педагогічних праць О. Захаренка; мовні засоби філософсько-педагогічних текстів І. Зязюна.

Четвертий розділ присвячено розгляду мовної особистості науковця у вимірах педагогічної майстерності (Л.Мацько, М.Пентилюк, Н.Волошина, С.Гончаренко); п'ятий - розгляду мовної особистості наукового наставника (на прикладі творчої спадщини Н.Ничкало, Г.Філіпчука, Г.Васяновича).

Пропонований курс ураховує міжпредметні зв'язки з дисциплінами загальногуманітарного, психолого-педагогічного, методичного, лінгвістичного, літературознавчих циклів. Центральним, системостворюючим компонентом курсу є поняття «людина як культуромовна особистість».

Посібник може бути використаний студентами як для аудиторних, так і для самостійних занять. Науково-навчальний матеріал вибудовано з урахуванням принципів системності, наступності, міжпредметних зв'язків, культуровідповідності, особистісно зорієнтованого навчання, сучасних підходів до професійного розвитку, саморозвитку, творчої самореалізації особистості.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

1.1. Основні поняття курсу

Феномен мовної особистості є міждисциплінарним об'єктом досліджень у галузі психології, філософії, культурології, лінгвістики, педагогіки, етнології. Через аспекти мовної особистості сучасна наука прагне пізнавати феноменальність людини.

На початку ХХІ ст. дослідження мовленнєвої діяльності мовної особистості почали виокремлюватися як антропологічний напрям у лінгвокультурології, когнітивній лінгвістиці, соціолінгвістиці та лінгвопсихології. Цей напрям визначають терміном «лінгвістична персонологія».

Ідеї створення інтегрованої науки належать Миколі Трубецькому, а ідеї лінгвоперсонології знайшли відображення у наукових дослідженнях Івана Бодуена де Куртене, Олександра Потебні, Федора Буслаєва.

Термін «лінгвістична персонологія» увів до наукового обігу мовознавець Володимир Нерознак. Інша менш поширена назва напряму вивчення мовної особистості – «антропологічна лінгвістика», розділ лінгвістики, що вивчає еволюцію людського мислення на основі його відображення, зокрема, у лексиці.

Об'єктом курсу є феномен мовної особистості, предметом – мовна особистість автора науково-педагогічного тексту.

Мовна особистість – людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною і точністю відображення дійсності.

З-поміж спеціальних методів дослідження в лінгвоперсонології використовують методи мовленнєвого портретування і структурного моделювання, що дозволяють досліджувати мовну особистість як синхронному, так і в діахронному аспектах. Це дозволяє виявити тенденції розвитку і прогнозувати моделі мовної поведінки.

Відомо, що категорію особистості досліджують у різних наукових контекстах. З-поміж важливих ознак особистості філософи, психологи, педагоги виділяли громадянську дієздатність і самоцінність (І. Кант), доброчесність та індивідуальність (Ф. Гегель), моральність (К. Ушинський), самоповагу й духовність (У. Джемс), психічне здоров'я (П. Вікторов). Сучасний український психолог Валентин Рибалка проаналізував понад сорока

визначень особистості, запропонованих Б.Ананьєвим, В. Бехтеревим, Л. Виготським, Г. Костюком, А. Макаренком, В. Вернадським, В. Мясищевим, О. Леонтьєвим, К. Платоновим, С. Рубінштейном та іншими дослідниками. Ураховуючи складність означеної категорії, український психолог Валентин Рибалка характеризує цей феномен як особу із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, і, власне, особистісних цінностей. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо.

Ключовими поняттями курсу лінгвоперсонології є поняття «мова науки», «науковий стиль», «наукове мовлення», «мова наукової літератури». Поняття «мова науки» використовують під час вивчення закономірностей побудови наукового тексту на фонетичному, морфологічному, синтаксичному рівнях.

Мова науки – це засоби мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічна система граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які складають ядро і периферію наукового стилю.

Мова науки або «мова наукового стилю викладу», «наукова /спеціальна мова» виконує епістемічну, когнітивну, комунікативну функції і служить для задоволення соціальних, гносеологічних, комунікативно-прагматичних потреб особистості і соціуму.

Лексику мови різних наук представляють загальнонаукові слова, стійкі словосполучення, терміни, невербальні знаки (символи, піктограми тощо), словотвірна підсистема, відповідні синтаксичні конструкції. Складником мови науки виступає науковий стиль.

Мета курсу – розширити уявлення про мовну особистість як категорію, про типи мовних особистостей, мовну особистість дослідника, мовні засоби науково-педагогічного тексту.

Завдання курсу:

- виробити навички опису конкретної мовної особистості з урахуванням наукових досліджень;
- здійснювати професійне читання й операційну обробку науково-педагогічних текстів;
- характеризувати індивідуальну манеру письма педагога-науковця;
- розвинути потребу в нормативному вживанні засобів наукової мови для успішної презентації результатів науково-дослідної діяльності;

- сприяти удосконаленню навичок академічного письма (створювати авторські наукові тексти різних жанрів);
- удосконалити формування у користувачів таких *умінь*:
- моделювати зв'язні наукові тексти різних жанрів (готувати наукові статті, тези, доповіді, повідомлення, виступи) з урахуванням структурно-смыслових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації;
- дотримуватися в науковому тексті правильності, смислової точності, логічної послідовності, змістовності, інформаційної і змістової насиченості;
- володіти лексичними, морфологічними, синтаксичними нормами; дотримуватися відповідних вимог щодо цитування з першоджерел, «непрямого» цитування, «некоректного цитування» з наукових джерел;
- оформлювати цитати-тези, цитати-аргументи; компресувати інформацію, готувати анотацію, науковий відгук, наукову рецензію;
- редагувати (вичитувати, обробляти, переробляти) наукові тексти різних жанрів відповідно до вимог наукового стилю;
- аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших авторів наукового продукту в різних комунікативних ситуаціях під кутом дотримання норм сучасної української літературної мови;
- аналізувати мовленнєву ситуацію під кутом зору її структури і вибору адекватної моделі наукового спілкування, дотримуватися стилістичних норм; виховувати мовний смак і мовне чуття наукового слова.

Ключовим поняттям курсу є поняття «мовна особистість».

1.2. Мовна особистість – ключове поняття лінгвоперсонології

Термін «лінгвістична персонологія» увів до наукового обігу лінгвіст Володимир Нерознак на позначення галузі лінгвістики, предметом вивчення якої є особистість у спілкуванні. Відома для дослідників стаття В.Нерознака «Лінгвістична персонологія: до визначення статусу дисципліни». Інша менш поширена назва напряму вивчення мовної особистості – «антропологічна лінгвістика».

Витоки дослідження проблеми «мова і людина», «мова і культура» започатковані антропоцентричним напрямом лінгвістичних досліджень німецького філософа Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835). Дослідник визначав світогляд народів за мовними даними. «Мова, - наголошував

науковець, - це об'єднана духовна енергія народу, що дивовижним чином закріплена у відповідних звуках і в цьому вияві та через взаємозв'язок своїх звуків зрозуміла всім мовцям... Через багатоманіття мов для нас відкривається багатство світу і багатоманіття того, що ми пізнаємо у ньому. Вивчення мов світу – це також всесвітня історія думок і почуттів людства». Специфічні характеристики мови націй Гумбольдт пов'язував з різними умовами, в яких кожна з мовних спільностей здійснює засвоєння зовнішнього світу й виробляє на основі цього свою систему понятійних категорій.

Ця наукова гіпотеза про існування в мові особливої картини світу була продовжена німецьким колегою Й.Вейсгербером, а також американськими антропологами, етнологами, лінгвістами Б. Уорфом (1897 -1941) та Е. Сепіром (1884 – 1939). Учені є авторами так званої гіпотези лінгвальної відносності, виявили глибокий вплив мови на становлення світоглядних категорій. У праці «Мова» (1921) Едвард Сепір писав: «Внутрішній зміст усіх мов одне і те ж – це інтуїтивне знання досвіду. Тільки зовнішня їх форма різноманітна до бескінечності». Раціональне зерно гіпотези Сепіра – Уорфа полягає в тому, що мова дійсно впливає на пізнавальну діяльність її носіїв.

Твердження Гумбольдта про тотожність мови й «духу народу» набуло суттєвої трансформації в концепції українського вченого О. Потебні (1835–1891). Славист і культуролог створив цікаву філософсько-лінгвістичну теорію, згідно з якою міф, фольклор, літературу можна представити у вигляді знаково-символічної системи як твірні щодо мови. Погоджуючись із тим, що дух без мови неможливий, науковець доводив: «Прийнявши ... дух у розумінні свідомої розумової діяльності, що передбачає поняття, які утворюються тільки за посередництва слова, ми побачимо, що дух без мови неможливий, бо сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією».

Потебнянська концепція важлива для розуміння національної природи мовної особистості як такої, для усвідомлення органічності рис національного характеру в її структурі. Окремі положення О. Потебні мають принципове значення для розуміння народності як специфіки конкретної мови, рішуче заперечення злиття національних мов в єдиній загальнолюдській мові, що актуально в умовах глобалізації та зростого інтересу до досліджень маловідомих мов.

Праці дослідників О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, Д. Овсянико-Куликовського дають можливість окреслити спектр психолінгвістичних, соціолінгвістичних, лінгводидактичних, культурологічних підходів до вивчення рідної мови у зв'язку з мисленням людини, її культурними

цінностями. Важливі для нас і такі ідеї наукової думки:

– мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства»; національна мова бере участь не лише у формуванні народного світосприйняття, а й у самому «розгортанні» думки (український філолог-славист О. Потебня (1835–1891));

– мова існує тільки в душі, у психіці індивідів чи осіб, як психічні реальності існують лише індивідуальні мови, а засвоєння мови – це активний творчий процес; мовна особистість постає як представник соціально-мовних форм та норм колективу (російський учений І. Бодуен де Куртене (1845–1929));

– національність разом з мовою перетворюється в ту психологічну форму особистості, яка надає їй своєрідного душевного складу (славист, літературознавець, психолог Д. Овсянко-Куликовський (1853–1920));

– рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що вчити її – значить разом з тим розвивати ...духовні здібності учня (лінгвіст та історик літератури і мистецтва Ф. Буслаєв (1818–1897));

– мовець, який розширює функції мови, творить україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, традиції народу, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою (український мовознавець і громадський діяч І. Огієнко (1882–1972)).

Незважаючи на активне функціонування цього терміна, тривають наукові дискусії щодо точності визначення. Георгій Богін характеризує мовну особистість так: це людина, котра готова продукувати мовленнєві вчинки, створювати мовленнєві продукти. Олена Селіванова вказує на іманентну ознаку особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну і комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень.

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за редакцією Світлана Єрмоленко це поняття охоплює і лінгвістичні, і екстралінгвістичні риси. Мовну особистість розглядають як поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі.

Флорій Бацевич визначає рецептивно-онтологічні характеристики мовної особистості: це індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення і сприйняття ним текстів, що

вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності. Учений встановлює функціональні вимоги: особистість добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій.

У наукових джерелах поряд із поняттям мовної особистості уживають і такі терміни: «мовленнєвий портрет» (Л. Крисін, К. Сєдов), «комунікативна особистість» (Й. Стернін, М. Саломатіна), «вербальна особистість» (Л. Ставицька). Дослідники виділяють різновиди мовної особистості міста (Г. Пономарьова), села (І. Демчик), досліджують мовну особистість у сатирико-гумористичному тексті (О. Семенюк) «віртуальну мовну особистість» (Г. Трофімова). Науковцями здійснено аналіз національної мовної особистості (Г. Богін, С. Єрмоленко, Ю. Караулов, Т. Космеда, Л. Мацько, О. Семенюк та ін.), схарактеризовано різні аспекти формування мовної особистості учня і студента (О. Бєляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, Л. Паламар, М. Пентилюк, С. Караман, Т. Симоненко, Л. Струганець та ін.).

Вивчення наукових праць дає змогу визначити мовну особистість як таку, яка:

- виражена в мові (текстах) і через мову, реконструйованої в основних своїх рисах на базі мовних засобів, яка акумулює в собі психічний, соціальний, культурний, етичний та інші компоненти, відображені через її мову, її дискурс (Ю. Караулов, Л. Струганець);

- сприймає зміни в мові, прилаштовує свій тезаурус (лексикон) до вимог чинних реалій, формує для себе фрагменти нової мовної картини світу (О. Семенюк);

- добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку (М. Пентилюк);

- виявляється в багаторівневій та багатокомпонентній парадигмі мовленнєвих особистостей (Т. Космеда).

У своєму дослідженні спираємося на визначення українського лінгвіста О.Семенюка, а також на теоретико-гносєлогічну модель мовної особистості російського вченого Ю. Караулова. Відомий дослідник визначає цілісну структуру мовної особистості, зокрема виділяє три рівні володіння мовою:

- *вербально-семантичний рівень*, або внутрішній лексикон особистості, представлений у мовній свідомості у вигляді мікросистем (лексико-семантичних груп, граматичних засобів, словосполучень і речень); це рівень повсякденної мови, володіння природною мовою на основі знань системи мови;

- *лінгво-когнітивний*, представлений тезаурусом особистості. Його одиницями виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, які виформовуються в кожній мовній індивідуальності в більш або менш упорядковану й систематизовану «мовну картину світу»;

- *мотиваційно-прагматичний* рівень, або *рівень діяльнісно-комунікативних потреб*, визначається лексиконом особистості, пізнавальною діяльністю, інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами особистості. Саме прагматикон зумовлює уявлення про мовну особистість як «поглиблення, розвиток, насичення додатковим змістом поняття особистості взагалі».

До змісту мовної особистості важливо включити і такі компоненти, як *ціннісний, світоглядний* (систему цінностей або життєвих смислів), *культурологічний* (рівень засвоєння культури), *особистісний* (індивідуальний). У реальності межі між цими рівнями досить нетривкі, розпливчасті, а структурні компоненти – лексикон, тезаурус, прагматикон визначають етапи формування мовної особистості.

Для дослідника важливим є третій рівень мовної особистості. Своєрідна вершина цього рівня – створення власного ідіостилу. Формування мотиваційно-прагматичного рівня мовної особистості, розвиток інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення відбувається впродовж усього життя.

Любов Мацько звертає увагу насамперед на ті складники мовної особистості, які є важливими в контексті лінгводидактичних і лінгвометодичних запитів сучасної української мовної освіти. Ідеться про мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції; ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання; мовну свідомість і усвідомлення учнями себе мовними українськими особистостями; мову як справу національно-культурного самовизначення; національну культуровідповідність; знання концептів і мовних знаків національної культури; мовну здатність і мовну здібність; мовне чуття, мовний смак; усвідомлену естетичну мовну поведінку; мовну стійкість. Любов Мацько зазначає: мовна особистість творчо самовиражається рідною мовою, пропагує її, захищає і розвиває, тобто ставиться до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю.

Ю. Караулов зазначав, що поняття мовної особистості переплітається з етнокультурними й національними рисами індивідуальності й наполягав на трактуванні мовної особистості як глибоко національного феномену. Важливим складником національної свідомості, як зауважує С. Єрмоленко, є ставлення до мови, оцінка її як окремішньої, самобутньої, здатної до культурного акумулювання знань, досвіду інших народів і до якнайповнішого

вираження національної мовної картини світу.

Учені розглядають мовну особистість як багатогранний феномен, тому серед теоретичних понять виділяємо також і поняття «мовна свідомість», «мовна спроможність», «мовнокомунікативна компетентність». Л. Мацько доводить, що мовна спроможність є першоосновою для формування мовної свідомості, виповнюється мовомисленням, мислеобрами, рефлексіями. Мовна свідомість формує когнітивний (пізнавальний) зміст мовлення.

Мовнокомунікативна компетентність, доводять науковці, дозволяє через різновиди мовленнєвої діяльності реалізувати у відповідній соціокультурній мовній спільноті єдність мовної спроможності і мовної свідомості.

У філософських дослідженнях мовнокомунікативну компетентність розглядають як компетентність у спілкуванні, що охоплює знання норм і правил спілкування, оволодіння його технологією, використання в повному обов'язі комунікативного потенціалу особистості.

Соціологи мовнокомунікативну компетентність розуміють як відповідний рівень засвоєння досвіду взаємодії, що забезпечує особистості адекватне, в межах здібностей і соціального статусу функціонування в суспільстві. Компетентність у спілкуванні Г. Андреева, О. Бодальов, Ю. Ємельянов, І. Юсупов та ін. пояснюють як багатогранне соціальне явище, що ґрунтується на єдності:

- *афективного* (позитивної установки на співбесідника),
- *власне комунікативного* (власне комунікація, яка полягає в обміні інформацією між суб'єктами),
- *перцептивного* (сприймання й пізнання один одного партнерами зі спілкування, встановлення взаєморозуміння),
- *інтерактивного* (взаємодія партнерів зі спілкування).

На думку В. М'ясищева, у спілкуванні відображені стосунки людей з урахуванням їх різноманітної активності, вибіркової, позитивного або негативного характеру. Учений доводив значну роль взаємовідносин у характері процесу взаємодії та результату. Спілкування може впливати на характеристики психічних процесів, психічних станів і властивостей людини, істотно змінювати або перебудовувати їх.

Фахівці здійснюють аналіз елітарного типу мовних особистостей, що засвідчують максимально високий рівень володіння культурою креативного мовлення і можуть бути зразком для вивчення рідної мови і формування мовнокомунікативної компетентності.

Поняття мовної особистості важливо досліджувати через розкриття сутності понять «задатки» (нахили), «здібності» (хист), «обдарованість». У

науковій літературі їх характеризують як природні, спадкові психологічні властивості індивіда, своєрідна передумова розвитку здібностей.

При аналізі здібностей або хисту спираємося на характеристику, подану Григорієм Костюком: це «сплав» природжених особливостей нервової діяльності та її прогресивних змін, зумовлених обставинами життя й виховання.

Мовні здібності – сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять.

Обдарованість, за Г. Костюком, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда.

Для розвитку педагогічних здібностей та обдарованості значну роль відіграє макросередовище: визначення цінності особистості, дотримання в навчально-виховному процесі гуманного, демократичного стилю спілкування, особистісно зорієнтований та індивідуальний підходи до студента, співробітництво і співтворчість педагога і вихованця, ефективне впровадження передового педагогічного досвіду, використання інноваційного навчально-методичного забезпечення, проблемне, інтерактивне навчання. Важливими є широкий філологічний кругозір, філологічний стиль мислення, мовні, літературні, педагогічні здібності, набуття мовленнєвого досвіду, тобто практичне, вільне володіння українською мовою, мовна індивідуальність, виразне мовлення, гарна дикція, вимова. Сьогодні зростає вага мовленнєвої моральності, що закладена в основі культурного потенціалу нації, мовного світобачення і світосприймання, інтелектуальної здібності «породжувати нові знання на основі накопичених з метою пояснення всієї сукупності як своїх дій, так і дій інших мовних особистостей».

Узагальнюючи різні підходи науковців, зазначимо, що *генетичну основу української мовної особистості* складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні, психологічні характеристики мовного колективу, національний характер. На цьому генетичному підґрунті мовець набуває мовної, комунікативної, українокультурознавчої компетенції.

Українську культуромовну особистість дослідника вирізняють відповідні здібності, кругозір, стиль мислення, термінологічна, стилістична, жанрова, бібліографічна культура дослідника.

1.3. Комуникативні ознаки професійного наукового мовлення

Охарактеризуємо поняття «мовлення», «наукове мовлення», «усне наукове мовлення», «писемне наукове мовлення». Мовленнєва діяльність – це процес вираження думки. Думка може бути виражена в усній чи писемній формах. Розуміння мовлення здійснюється шляхом його сприйняття (слухової чи зорової фіксації мовних знаків) та осмислення (осягнення змісту). Той, хто виражає думку, називається автором мовлення, а хто сприймає це мовлення, іменується *реципієнтом*. Він може бути прямим адресатом мовлення (йому призначена повідомлювана інформація) або непрямим (опосередкованим). Такий адресат можливий лише в усному спілкуванні, коли автор мовлення, звертаючись до однієї особи, припускає, що його чує й інша особа, якій ця інформація теж призначена.

Усне мовлення розраховане на слухове сприйняття і конкретного адресата. Ознаками усного наукового мовлення є незворотність, поступальний і лінійний характер розгортання в часі, непідготовленість, невимушеність, експресивність, більш яскраво виражена модальність. Властиві також емоційна інтонація, відповідна міміка і жести, а також певний темп і ритм мовлення.

Писемне мовлення – це результат вираження думки з допомогою системи письма відповідної мови. У цілому писемне мовлення вторинне по відношенню до усного, розраховане на зорове сприйняття і має здатність до тривалого збереження інформації.

Неможливість повернутися до вже промовленого слова і фрази примушує мовця мислити і говорити одночасно, тому усному мовленню можуть бути властиві ознаки фрагментарності. Усне наукове мовлення може бути як підготовленим наперед (доповідь, лекція) і непідготовленим (розмова, бесіда). Підготовлене усне мовлення відзначається більш чіткою структурною організацією, натомість непідготовленому властива спонтанність: висловлювання формується зазвичай певними порціями, поєднаними як паузами, так і своєрідними заповнювачами пауз (слова типу *е-е, гм, ну*) для обдумування подальшого ходу висловлювання.

Приємне враження на слухачів справляє інтонація, мелодика мови дослідника, змістовна, образна, виразна і зрозуміла. Важливу роль при цьому відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру,

гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність.

Сугестивність – здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата.

Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, натомість нечітка й «розпливчаста» – свідчить про невпевненість. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне мовлення може заважати краще сприймати смисл тексту. Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні (збільшення інтенсивності голосу, різнотемпова структура фраз, емотивні інтонемі, інтонемі важливості тощо) засвідчує **індивідуальний інтонаційний стиль**.

Індивідуальний інтонаційний стиль – це інтонаційна манера, в основі якої вибір варіантів інтонаційних одиниць (інтонем).

Важливе значення для дослідника мають, зокрема, інтонемі важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волонтеративі інтонемі, що надають мовленню спонукального характеру.

Для усного наукового мовлення важливу роль відіграє наголос.

Наголос – це виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми при супрасегментному членуванні мовленнєвого потоку.

Залежно від засобу виділення наголос може кваліфікуватися як *словесний* (виділення складу), *логічний* (для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні: *Перспективи науки, авторитет кожного вищого навчального закладу визначаються провідними науковими школами і видатними вченими*).

Емфатичний наголос (від грец. виразність) надає виділеному логічним наголосом емоційності та експресивності: *Шанована Богом і людьми, дорога і близька серцю, наша Нелле Григорівно!*).

Фразовий наголос характеризується виділенням нової інформації, поданої в реченні, певною синтагмою: *Ваші праці, Ваше Слово випромінює потужну інтелектуальну та емотивну енергію, бо коріння його від славних пращурів, від батька і матері, від учителів, які допомогли Вам зійти на вершину державного і все ж насамперед – людського визнання*).

Досвідчені ритори добре знають, що запитувати доповідача можна доцільно під час фразової паузи.

Усне наукове мовлення, як і писемне, нормоване і регламентоване, однак норми тут дещо інші. Мовець стежить, щоб мовлення було логічним і

зв'язним, обираючи для вираження думки відповідні слова, невеликі за довжиною речення. Однак усним науковим жанрам (виступам, доповіді, повідомленню, лекції, дискусії, полеміці) часто властиві і незакінчені висловлювання, наявні елементи вагання, сумніву тощо.

Наприклад: Дякую за запитання /, шановний Григорію Петровичу!// У дослідженні / враховані основні проблеми, що характеризують Болонський процес //. Так /, організаційно-педагогічна модель університетської освіти/ Миколаївського державного гуманітарного університету / ім. П. Могили передбачає / та зорієнтована на створення умов –м-м-м для навчання студентів в університетах закордоном/, зарахування здобутих кредитів/ та продовження навчання зі студентською групою після повернення.

Важлива й усна мовленнєва культура викладача, адже в лекції неможливо викреслити мовленнєві помилки, особливо ті, що викликані мовною недбалістю. Багатство мовлення зумовлюється наявним лексичним запасом, а це, відповідно, залежить від загального активного запасу мовних засобів (моделей словосполучень і речень, типових інтонацій, зв'язків і відношень у тексті), сформованості мовленнєвих компетенцій. До цього додають також елітарність як втілення вишукано-прекрасного мовлення, загальної культури, збагачення знань на основі насамперед авторитетних джерел, словників, довідників, високий мовний самоконтроль, глибоке пошанування співрозмовників.

На лекціях у члена-кореспондента НАПН України О.Романовського ми обов'язково стаємо свідками, як народжується і пульсує наукова думка. Посилення аргументації, - зауважує вчений, - обґрунтування положень, переконання повинні йти паралельно за двома напрямками: раціональному й емоційному.

Аргумент (лат. *argumentum* – показувати, з'ясовувати) – логічний висновок, що слугує підставою для доказу тези.

Серед прийомів, що активізують діяльність студентів, лектор пропонує прийом співучасті (використання дієслів першої особи множини *ззначимо, зупинимось на таких аспектах*); прийом навіювання (апелювання до спільності професійних, соціальних інтересів); прийом текстового очікування (подається спочатку факт, а відтак його пояснення); прийом проблематизації знань (формулювання на початку лекції проблемного запитання і пошук відповіді на нього впродовж заняття спільно зі слухачами). Учений

доводить: насамперед через інтерес та інтелектуальні відчуття важливо досягати активного сприйняття й осмислення основного змісту.

Представником елітарного типу вважають академіка НАПН України В.Бикова з його скромністю, відкритістю наукових позицій, щирою, яскраво вираженою повагою до численних учнів, високою загальною і педагогічною культурою, начитаністю, величезним досвідом лекторської діяльності.

Ясності усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, різноманітність тональних рисунків, спокійний і ввічливий тон. Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, натомість нечітка й "розпливчаста" - свідчить про невпевненість. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне мовлення може заважати краще сприймати смисл тексту.

Унаслідок звуковимовної недбалості мовлення стає невиразним і нерозбірливим. Це виявляється в "з'їданні" кінцевого приголосного чи звуків у середині слова, звучанні "крізь зуби" тощо. Отже, важливою складовою педагогічної майстерності лектора є техніка мовлення, мета якої – навчити володіти своїм голосом.

У вищих навчальних закладах України використовують досвід роботи центру педагогічної майстерності (керівник – академік І.Зязюн). Співробітниками центру розроблено систему вправ з техніки мовлення, що «працюють» на формування умінь і навичок здійснювати мовленнєве (фонаційне, діафрагмально-реберне) дихання, голосоутворення, дикцію. Чіткість, точність, виразність вимови залежить від правильної артикуляції, чіткої роботи органів мовлення, необхідних для вимови відповідного звуку. Поставити застуджений чи відновити втомлений голос допомагають вправи, спрямовані на правильне дихання, розминку і тренування активних м'язів мовленнєвого апарату, правильне відпрацьовування артикуляції кожного голосного і приголосного звуку.

Складові успіху лекції, за І.Зязюном, – і в режисурі інтонації викладу науково-навчального матеріалу. Потрібно вирішити, де і який наголос (логічний, фразовий, емоційний), яку інтонацію застосувати для загострення уваги чи інтелектуального відпочинку слухачів.

Маємо пам'ятати правила наголошування слів, зокрема, звертаємо увагу на наголос у числівниках другого десятка: *одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять*, у трискладових іменниках віддієслівного походження (*читáння, питáння, навчáння, писáння, завдáння*). Є слова, що однаково пишуться, але різні за звучанням і значенням (омографи): *шко́да* (жаль) і *шкода'* (марно); *а'тлас* (географічний) і *атла'с* (тканина) тощо.

Шиплячі звуки вимовляються твердо (*навіщо, Польща*, а не *навіщю, Польшчя*); дзвінки приголосні в кінці слова або складу не оглушуються (*книжка, досвід, рідко, могли, раз*); голосний *о* не наближається до *а*: *потреби, дорога, вдосконалення*. Літера *щ* передає звуки *шч*: *вищий, що* (а не *висший, шо*); буквосполучення *дж, дз* - злиті звуки: *заходжу, піджак*; літера *ґ* - звук *г*: *ґрунтовний; конгломерат*, поширеними засобами милозвучності є чергування *у-в, і - й*.

Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні (збільшення інтенсивності голосу, різнотемпова структура фраз, емотивні інтонемі, інтонемі важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль. Важливе значення для дослідника мають, зокрема, інтонемі важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волюнтариві інтонемі, що надають мовленню спонукального характеру. Толерантність наукової дискусії на лекції зумовлює дотримання шанобливого ставлення до думки іншого, критичний підхід не тільки до чужих, а й до власних наукових результатів, орієнтацію на некатегоричність викладу. Важливий і принцип «комунікативної співпраці», що виявляється в коректності висловленої критики й етичному оформленні негативної оцінки, яку за науковим етикетом слід пом'якшувати.

Щоб досягти мовленнєвої виразності, необхідно систематично користуватися різноманітною словниково-довідковою літературою, збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення, класичної і сучасної літератури та публіцистики, важливо читати «з олівцем», вчитуватися, вдумуватися у прочитане, бути уважним співрозмовником і вдячним учнем своїх взірцевих колег, дбати про природність, невимушеність власного мовлення.

Лекції Л. Мацько - це лабораторія мовної майстерності, навчаючи якій у курсах стилістики і риторики, дослідниця виробляє у студентів й аспірантів усвідомлене ставлення до мови. Для досягнення ефекту індивідуального спілкування радить уникати мовленнєвих штампів, працювати над мовними зворотами, які увиразнюють інформацію. З метою отримання від співбесідника інформації стосовно певного питання застосовує такі конструкції: *Як ви вважаєте; Чи згодні ви з тим, що; для уточнення або доповнення потрібної інформації послуговується такими мовними кліше: Що ви мали на увазі; Уточніть, прошу... Наведіть приклад...*

С.Гончаренко серед прийомів активізації наукової діяльності студентів на методологічних семінарах з аспірантами пропонує такі: прийом співучасті – використання дієслів першої особи множини (*зазначимо, зупинимось на*

таких аспектах); прийом апелювання до спільності професійних, соціальних інтересів; прийом текстового очікування (подається спочатку факт, а відтак його пояснення); прийом парадоксальної ситуації (коли одна подія розглядається з різних боків); прийом постановки проблемного питання.

Науковий діалог з академіком Н.Ничкало спонукає до розвитку мовленнєвих умінь представити власну думку в гармонії форми і змісту. Свої лекції вчена готує з дотриманням основних принципів англійського філософа-лінгвіста Пола Грайса: кількість інформації, її якість, спосіб подання («Уникай неоднозначності, будь лаконічним і організованим»); «комунікативна співпраця», що виявляється в коректності висловленої критики й етичному оформленні негативної оцінки.

На лекціях в академіка І.Зязюна ми обов'язково стаємо свідками, як народжується і пульсує думка. Посилення аргументації, - зауважує вчений, - обґрунтування положень, переконання повинні йти паралельно за двома напрямками: раціональним й емоційним.

Емоційна взаємодія, що ґрунтується на співтворчості, і набуті знання віляються у нових дослідженнях, науковому пошуку учнів, допоможе молодим ученим сформувати власну манеру викладання. Тому важливою вважають відомі вчені і режисуру форми: початок лекції, навіть вхід в аудиторію. Отже, дійсно педагог має відчувати життя аудиторії і «виконувати лекцію» разом зі слухачами.

Писемне мовлення характеризується більш суворою регламентацією, аніж усне. Писемне мовлення розгортається не в часовому, а у статичному просторі й орієнтоване на сприйняття органами зору. Це дає можливість мовцеві обміркувати хід думки, неодноразово повертатися до написаного, щоб поліпшити написане.

Мета писемного наукового мовлення – створення наукового тексту з чіткою структурною і формальною організацією, зокрема поділом на розділи, параграфи, певною системою посилань, шрифтовими виділеннями тощо. В основі писемного наукового мовлення – формально-логічний спосіб викладу матеріалу, тобто побудова викладу у формі міркувань і доказів, смислової завершеності і зв'язності тексту. Цього досягають за допомогою відповідних сполучників, прийменників, займенників, прислівників, прикметників тощо.

Писемне мовлення використовує книжну мову, вживання якої достатньо строго нормоване і регламентоване, а також дієприкметникові і дієприслівникові звороти, вставні і вставлені слова і словосполучення, складні синтаксичні конструкції. Порядок слів у реченні чітко встановлений, інверсія (зміна порядку слів) не характерна. Речення поєднані в абзаци,

логічно пов'язані з попередніми і наступними. У писемних наукових текстах використовують також різні наукові символи, умовні позначки, схеми, малюнки, що дає можливість фіксувати, зберігати і відтворювати інформацію.

Важливими комунікативними ознаками професійного наукового мовлення виступає змістовність (глибоке осмислення теми, головної думки висловлювання), правильність (дотримання мовних норм), стислість викладу думок, коректність та доречність уживання термінів, чистота мови, виразність дикції, милозвучність.

Професійну **виразність** мовлення є тим показником, що визначає рівень майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації» (В. Сластьонін).

Виразність мовлення – комунікативна якість писемного чи усного мовлення, що полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), що найточніше, оригінально, переконливо передають думку висловлювання, привертають увагу читачів або слухачів, впливають на їхні емоції та почуття. В основі В.м. лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність.

Багатство мовлення зумовлюється наявним лексичним запасом, а це, в свою чергу, залежить від загального активного запасу мовних засобів (моделей словосполучень і речень, типових інтонацій, зв'язків і відношень у тексті), сукупності навичок для цілеспрямованого використання засобів мови.

Багатство мовлення – одна з якостей мовлення, ознака високої мовної компетенції людини, що полягає у використанні великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), різних за смислом і будовою, відсутності невиправданих повторень слів, однотипних синтаксичних конструкцій.

Ясність мовлення знаходить вияв у чіткій дикції, логічному і фонетичному наголошуванні, правильному інтонуванні, спокійному і ввічливому тоні. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, повтору ключових слів, членування наукового тексту на абзаци.

Евфонічність мовлення полягає у мелодійності, інтонаційній виразності, відповідному дотриманні орфоепічних норм. На *чистоту мовлення* вказує нормативна вимова, мовленнєво-професійний етикет, відсутність у мовленні позалітературних компонентів, зокрема діалектизмів, просторічних або професійних жаргонізмів, канцеляризмів, слів-паразитів, невиправданих повторів.

Абстрагованість і узагальненість наукового стилю створюють шляхом використання іменників абстрактного й узагальненого значення, загальнонаукових термінів, дієслів теперішнього часу в «позачасовому» значенні, зворотних і безособових дієслів, дієслівно–іменних сполучень, неозначено-, безособових речень.

Наприклад: *проводити дослідження, здійснювати аналіз, піддавати критиці.*

Логічність викладу виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки із збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Це досягається завдяки уважному ставленню до тексту, зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму.

Дієвий засіб вираження логічних зв'язків – спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують:

- на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже* і т. ін.),
- заперечення (*проте, тимчасом, але, тоді як, однак, аж ніяк*),
- причинно-наслідкові відношення (*таким чином, тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж*),
- перехід від однієї думки до іншої, рубрикації тексту (*перш ніж перейти до..., звернімося до..., розглянемо, зупинимося на..., розглянувши..., перейдемо до..., важливо зупинитися на..., доцільно розглянути...*),
- результат, висновок (*отже, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, зазначимо...*).

Дієвість мови – комунікативна якість такої мови, що спонукає адресата до зміни поведінки – зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв).

Функції логічного зв'язку виконують займенники, прикметники, дієприкметники (*цей, той, такий, названий, указаний* і т. ін.). Досягається це також повторами ключових слів у тексті, однорідними членами речення із узагальнювальним словом, вставними словами і словосполученнями, що увиразнюють логіку мислення і послідовністю викладу, прямим порядком слів у реченні.

Смислова **точність і однозначність** висловлювань – це уживання термінів і слів у прямому значенні, уточнень у вигляді зносок, посилань, цитат, прізвищ цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в

науковому тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

Об'єктивність викладу виявляється у виваженому оцінюванні ступеня дослідженості проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, в обґрунтованості результатів, наведенні експериментальних даних тощо. Указівку на джерело повідомлення (кому конкретно належить те чи інше висловлення) подають з урахуванням вставних слів і словосполучень (*на думку, за даними, автор переконаний* тощо).

Об'єктивність наукового викладу – властивість тексту, яке виявляється у викладі й аналізі різних точок зору на проблему.

Об'єктивність форми досягається також шляхом уникнення вигуків і часток на позначення емоцій і почуттів, емоційно-забарвленої лексики й експресивних моделей речень, перевагою нейтрального порядку слів, відсутністю окличної інтонації, обмеженістю питальної інтонації. Вимога об'єктивності визначає особливості манери розповіді: відмову від першої і другої особи, використання односкладних безособових, неозначено-, означено-особових речень. Виявом об'єктивності у наукових текстах є також ґрунтовний огляд літературних джерел з наведенням посилань. Ігнорування цієї ознаки може бути розцінено як плагіат.

Логічна послідовність тексту передбачає такий спосіб викладу, при якому кожний наступний розділ органічно пов'язується із попереднім, висловлена думка або теза в подальшому викладі конкретизується, доповнюється, поглиблюється, що загалом значно покращує бачення тексту.

Послідовність у науковому тексті реалізується через спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (*насамперед, потім, тепер*), перехід від однієї думки до іншої (*розглянемо, зупинимось на..., розглянувши..., перейдемо до...*), результат, висновок (*отже, підсумуємо ...*).

Стислість автора наукового тексту – це уміння уникати непотрібних повторів, багатослів'я або мовної надмірності.

Хоча науковий текст і монологічний, йому властива спрямованість на адресата. Саме так дослідник повідомляє про мету дослідження (*зупинимось на*), кваліфікує свої дії (*розглянемо, проілюструємо, наведемо приклад*), прагне висловити власне бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями. Цю ознаку характеризують як **діалогічність**, що виражається у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних

засобів тощо.

Інформативна, логічна, оцінна насиченість наукового тексту – це ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами. Ступінь інформативності повідомлення залежить від потенційного читача. Підвищення інформативної насиченості за мінімальної витрати мовних засобів дозволяє говорити про **мовну економію** у структурі висловлювання.

Успішному володінню професійним мовленням сприяють сформовані мовні здібності і мовне чуття.

Мовні здібності визначені російським психологом О. Леонтьєвим як сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу. Мовні здібності об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять.

Мовні здібності – сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять.

Мовне чуття (інтуїція) Л.Мацько, В. Соколова аргументує як вироблену мовною практикою здатність мовця орієнтуватися в мовних явищах, інтуїтивно вибираючи ті нормативні мовні елементи, що найбільшою мірою відповідають завданням й умовам комунікації. Л. Мацько переконує, що саме мовне чуття є основою успішного оволодіння мовою, набуття мовленнєвих умінь і ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах.

Мовне чуття – мовний смак, що забезпечує ефективну комунікативну діяльність мовця, знання ним норм сучасної літературної мови в їх зіставленні зі стильовими нормами, в зіставленні з історично мінливими літературними нормами. індивідуальна система підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах

Важливим фактором професійного наукового спілкування є мовленнєва поведінка, тобто вияв мовлення в певній професійній ситуації. Досліднику характерна підвищена мовленнєва відповідальність, уміння спілкуватися і налагоджувати контакт, професійний підхід з метою вирішення поставлених професійно-мовленнєвих завдань, вибір доцільного варіанта мовленнєвої поведінки є важливими об'єктивними чинниками визначення

рівня професіоналізму учителя.

Невід'ємними здібностями дослідника є здібності до викладання: здатність виявляти істотне в мовних явищах, інтерпретувати літературний твір, розкривати його художні особливості, створювати проблемні ситуації, методично урізноманітнювати навчальний матеріал тощо.

Вагома роль творчих здібностей, серед компонентів яких виступають психологічна готовність до творчої праці, високий рівень індивідуального розвитку, критичність і самокритичність мислення, здібність генерувати нестандартні ідеї, приймати оригінальні рішення, наполегливість у досягненні мети.

Культуру слухання характеризують як один із видів мовленнєвої діяльності, активний процес відбору звукових сигналів у комунікації, вироблення відчуття присутності, сконцентрування уваги на іншій людині. Для вміння слухати потрібна чутливість, розуміння, а також утримання від будь-яких суджень про іншу людину.

Американський психолог І. Атватер проаналізував зміст понять «слухати» та «чути» і виділив рефлексивне (продуктивне, активне слухання, яке передбачає регулярне використання зворотного зв'язку) і нереклексивне (пасивне, непродуктивне, не передбачає використання зворотного зв'язку) слухання. Для ефективного слухання фахівці пропонують використовувати рефлексивний (передбачає активний зворотній зв'язок), емпатичний (передбачає вияв співчуття і співпереживання), критичний стилі слухання (настанова на критичне сприйняття інформації), що ґрунтуються на певних мовленнєвих прийомах і потребують значних свідомих зусиль, комплексу знань і вмінь.

Виділяють такі види слухання: пасивне, активне, емпатичне слухання. Вид слухання, в якому на перший план виступає відображення інформації, називають *активним* слуханням. Для активного слухання характерне адекватне реагування на співрозмовника з метою зацікавлення предметом розмови, за необхідності – коректне уточнення, оцінювання почутого, легка критика і коректна підказка варіантів розв'язання проблеми; основна умова ефективності зворотного зв'язку, що ґрунтується на здатності слухати й чути, розуміти почуття та внутрішній світ співрозмовника.

1.4. Мовнокомунікативна культура дослідника

У наукових й освітянських колах дослідника величають носієм гуманітарної культури, психологом, майстром дослідження, Учителем.

Власною науково-педагогічною діяльністю (науковими публікаціями, академічними лекціями, науковими доповідями й виступами) дослідник виховує шляхетність, природню самоповагу, пробуджують у студентів, магістрантів, здобувачів наукових ступенів мислителів, які прагнуть зрозуміти світ науки. Роль особистості вченого, викладача-дослідника особливо зростає в умовах ускладнення дослідницьких завдань професійної підготовки у вищій школі й водночас уже доволі системної невдоволеності учасників навчального процесу лекційним викладанням, консервативної переваги педагогічного впливу над педагогічною взаємодією.

Особливості сучасної інтелектуальної еліти, науковий авторитет, культурні цінності та пріоритети лідера наукової школи – ці питання студіюють фахівці у галузі наукознавства (Д. Зербіно, В. Краєвський, К. Ланге), філософії людиноцентризму (В. Кремень), філософії, педагогіки і психології добра і культури (І. Зязюн), професійної педагогіки (С. Гончаренко, О. Грезньова, О. Дубасенюк, Г. Кловак, Н. Ничкало, О. Отич, С. Сисоєва, Л. Хомич), історії педагогіки (І. Гнізділова), соціології (О. Коновець), психології честі і гідності (В. Рибалка), стилістики наукового тексту (Є. Баженова, М. Котюрова, Л. Мацько).

Поняття «вчений» тлумачать загалом як «особу (громадянина України, іноземця або особу без громадянства), котра має повну вищу освіту, виконує фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження й отримує наукові результати.

Професійними рисами дослідника називають розвинену методологічну рефлексію, фундаментальну підготовку, наукову ерудицію, дотримання гуманістичних принципів, чесність, порядність, інтелігентність, вихованість, ентузіазм і відданість справі, самостійність і незалежність, авторитетність, патріотизм. Ідеться насамперед про такі риси дослідника, як високий рівень громадянської самосвідомості, прилучення до важливих гуманітарних проблем, постійний пошук істини, соціальна відповідальність. Власним прикладом професор вчить працювати, закликає бути «захопленими самонавчанням і саморозвитком» (І. Зязюн), спонукає усвідомити рівень особистої відповідальності за обрану справу, цілеспрямовано і постійно вдосконалювати себе і в науковій праці побачити насамперед власні «горизонти акме».

З особливою гостротою в авторитетних дослідницьких колах постає поняття культури наукової праці дослідника, характеристику якого подаємо за Дмитром Зербіно: «Культура особистості формується у щоденній праці. Осяяння приходить при постійній роботі думки...Учений – це поет-дослідник, котрий шукає думки, образи, вивчає події, психологію народу, природу. Бути

вченим – це образ життя, це робота без часу. Тільки особистості із сильною волею, цілеспрямовані ідуть уперед. Але скільки необхідно сил, щоб подолати щоденну побутову і робочу суєту!». Така робота спрямована на вільний постійний, щоденний, щохвилинний правдивий пошук істини через сумнів і через власне серце. Саме правдивість німецький філософ Іммануїл Кант (172 – 1804) визнавав найбільш цінною рисою особистості.

У науковому діалозі формується *мовнокомунікативна культура* дослідника. Цей термін мовознавці Л. Мацько і Л. Кравець тлумачать як сформовану систему професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності. Розвиток професійної мовнокомунікативної культури відбувається відповідно до здатності людини навчатися, її предметних знань та попереднього досвіду і здійснюється в межах ситуативного контексту, пов'язаного із навчанням та спеціалізацією.

Комунікативну культуру особистості цілком логічно називають основою продуктивних взаємостосунків і досягнення взаєморозуміння, пріоритетною умовою усвідомлення «своєї свободи, своєї індивідуальності, етичної і моральної відповідальності», способом самовдосконалення, саморозвитку і самореалізації. Особливо актуалізується проблема якості комунікації і розвитку комунікативної культури особистості в умовах загрозливого для людства розходження між досягненнями матеріальної та духовної культури, що приводить до конфліктів – від глобальних, міжнаціональних до індивідуально-особистісних.

Культура укладання і створення якісного наукового тексту передбачає оволодіння *текстовою* культурою. Ідеться про готовність моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових композиційних, категоріальних особливостей та дотримання принципів текстової організації. Важлива *жанрова культура*. Досліднику необхідно вміти обирати й аналізувати жанр доцільно до комунікативної ситуації.

Жанр – це форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася і володіє функціонально-сміисловою специфікою і стереотипною композиційною структурою.

Укладаючи чи створюючи науковий, публіцистичний текст, попередньо збираємо і досліджуємо відповідний матеріал, обдумуємо факти, враховуємо ознаки мовних висловлювань.

В описях у певній послідовності перераховують ознаки та властивості того чи того об'єкта.

Розповідь у тексті застосовують для повідомлення. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.

У текстах-міркуваннях досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає можливість на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, прийти до певного висновку.

За формою жанри наукових текстів поділяють на великі і малі. До великих жанрів належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до малих – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії. Художні тексти поділяють на епічні (оповідання, новела, повість, роман, роман-епопея тощо), ліричні (вірш, сонет, медитація, елегія, ода тощо), драматичні (власне драма, комедія, трагедія, драма-феєрія тощо). Публіцистичні тексти представлені такими жанрами: есе, нарис, памфлет, фейлетон та ін. Цілісність фахового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями.

Цілісність тексту – це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності.

Є необхідність розвивати *стилістичну культуру*, готовність будувати стилістично коректні наукові тексти різних жанрів. Ідеться, зокрема про інформативну, логічну, оцінну насиченість наукового тексту, тобто ступінь смислової і змістової новизни, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту.

Актуалізується і потреба в *термінологічній культурі*. Один із показників загального мовно-культурного рівня дослідника – правильне і вільне володіння термінами.

Термін – слово або словосполучення, значенням якого є наукове поняття

Цінність терміну в тому, що він несе логічну інформацію великого обсягу. У науковому тексті недоцільно без потреби й необхідного обґрунтування подавати термінологію різних галузей. Кожна галузь науки має притаманну тільки їй термінологічну систему. Значення термінів фіксують у термінологічних

тлумачних словниках (універсальні енциклопедії, галузеві термінологічні словники). Упродовж 1990–2001 рр. вийшло понад 550 термінологічних словників із найрізноманітніших галузей знань.

Наприклад: За академічним тлумачним словником української мови «самоосвіта» – це набуття систематичних знань у будь-якій галузі науки, техніки, культури, політичного життя, що передбачає безпосередньо особисту зацікавленість того, хто навчається, в органічному поєднанні з самостійним вивченням матеріалу. Разом з тим самоосвіта – це засіб самовиховання, оскільки сприяє виробленню цілеспрямованості, наполегливості в досягненні мети. У більш вузькому значенні самоосвіта – це самостійний процес набуття знань тими, хто навчається. У більш широкому розумінні під самоосвітою розуміють засіб саморозвитку особистості, який охоплює і набуття знань і, водночас, духовне зростання, фізичний розвиток особистості.

Не завжди можна відрізнити терміни від нетермінів. Причина в тому, що вузькопрофесійні слова часто переходять у загальновідомі і розширюють значення. Ступінь термінологізації таких слів коливається залежно від галузі науки. Не використовують у науковому тексті без потреби професійну лексику.

Смислової точності та однозначності висловлювань досягають шляхом використання термінів.

Точність мовлення – знання й використання у мовленні точних слів, словосполучень, зафіксованих у спеціальних довідниках.

Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, стилістична нейтральність, абстрагований, логіко–понятійний характер, однозначність. У фахових текстах доцільно уникати полісемічності, перенасиченості, термінологічних запозичень, використовувати тільки зрозумілі й недвозначні терміни, не бажано також захоплюватися і власною термінотворчістю.

Для аналізу таких педагогічних термінів, як *апарат, аналогія, динаміка, задача, закон, значення, категорія, якість, критерій, концепція, метод (спосіб), підхід, принцип, положення, поняття, предмет, умова* доцільно звертатися до «Українського педагогічного словника» за ред. С. Гончаренка. Серед психологічної літератури такого роду найбільш вдалим вважають словник К. Платонова, серед філософських словників – «Філософський енциклопедичний словник». Корисно ознайомитися зі змістом таких понять, як *абстракція, аналіз, знання, значення, якість, кількість, узагальнення, образ, об'єкт, досвід, практика, предмет, проблема, розвиток, рефлексія,*

системний аналіз, властивість, форма, експеримент. Необхідним для наукових досліджень є і логічний словник, де можна знайти пояснення таким термінам, як *аксіома, алгоритм, гіпотеза, дедукція, закон, знак, знання, ідея, інваріантність, індукція, класифікація, поняття* та ін. Готуючи науковий текст, для самоконтролю корисно скласти словничок використуваних термінів із зазначенням автора визначення.

Професіоналізми вживаються на позначення спеціальних понять у сфері певної професії: *монітор, файл, принтер, сканер*. Серед слів-професіоналізмів можуть уживатися слова і сполучення слів, за якими суспільною практикою закріплене певне лексичне значення. До таких назв належать складні одиниці термінологічної лексики (*соляна кислота, сірчана кислота, вуглекислий газ*).

Професіоналізми можуть виступати також неофіційними, експресивно забарвленими синонімами до складних термінів або до термінів, що не є усталеними. **Наприклад:** *оперативка – оперативна нарада, заліковка – залікова книжка*.

Часто професіоналізмами є загальноновживані слова, вжиті у специфічному значенні. **Наприклад:** *журнал, дошка, вікно (між уроками)* – зі сфери педагогічної діяльності.

Не бажано також захоплюватися значною кількістю термінів та власною термінотворчістю. Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі, відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точність семантики, висока інформативність, переважно вузька професійна сфера поширення, неконотованість, відсутність синонімії, абстрагований, логіко–понятійний характер, системна організація в межах певного термінологічного поля, однозначність, неметафоричність. Значення термінів пояснюються в енциклопедичних і термінологічних словниках.

Терміни поділяють на:

– загальнонаукові (слова загальнонаукового вживання, що використовуються в різних галузях знань: *властивість, значення, елемент, процес, результат, умова, цілісний, тотожний, продукувати*; у словниках такі слова мають помітку *наук.*);

– вузькоспеціальні (уживані в певній галузі науки: *похибка, бабка, підойма*).

Важливим джерелом виступають терміни, утворені на власній основі (*корінь, наголос; довкілля, кисень, рушій, залізниця, дослідник*). Однак часто в науковому тексті зустрічаємо терміни, що походять з іноземних мов:

кворум, презентація, апробувати, ексклюзивний тощо.

Наявність запозиченої лексики в системі будь-якої мови – це свідчення контактів мови-реципієнта з іншими мовами, спорідненими і неспорідненими, на різних етапах спільного історичного поступу. Переважно запозичення відбувалося з латинської, французької чи англійської мов: *потенціал, інтеграл; функція, елемент* тощо.

Прихід лексичних запозичень у мову зумовлюють зовнішні і внутрішні чинники. Серед зовнішніх чинників – культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами; поява міжнародних телекомунікаційних мереж, посилення впливу мас-медіа та реклами; авторитетність мови-джерела (наприклад, впливу французької мови у XVII–XVIII ст., сьогодні перевагу має англійська мова).

Внутрішньолінгвістичними причинами вважають номінативну необхідність; відсутність у рідній мові відповідного слова для називання нового предмета, нового явища, поняття (*плеєр, дисплей, кастинг, хакер*); необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять (*стиліст – гример, брифінг – прес-конференція, дилер – торговець*); більш точне позначення поняття (*кутюр'є* – це вже не просто кравець, це модельєр модного одягу, спеціаліст, що розробляє авторські моделі одягу), економію мовних засобів; тенденцію до заміни словосполучень й описових зворотів однослівними найменуваннями (*саміт* – зустріч на найвищому рівні; *ремікс* – новий варіант, переробка старої мелодії, пісні, *інавгурація* – офіційний вступ на посаду президента країни).

До багатьох запозичень у нас є питомі синоніми.

Наприклад: *інтерація – взаємодія; спорадичний – поодинокий; варіабельний – змінний, мінливий, акумулювати – нагромаджувати, накопичувати; вербалізувати – висловлювати.*

П. Селігей називає явище надмірного вживання іншомовних термінів «науковим жаргоном». Для позначення досліджуваних об'єктів і фактів слід учений радить вживати терміни, а от зв'язки між ними (логічні, структурні, історичні, функціональні, причинно-наслідкові) доцільно виражати за допомогою загальномовної та загальнонаукової лексики.

Можливе використання і кальок. Тут з різних мов копіюється значення та спосіб будови терміна, а зовнішня форма передається власними морфемами.

Цілком очевидною є вага *бібліографічної культури* дослідника. Це показник зрілості, необхідна умова успішного навчання, самоосвіти, професійного та особистісного зростання.

Наукову роботу виконують на основі глибокого вивчення різноманітних

джерел: навчально–методичних (*підручники, навчальні та методичні посібники*) і наукових праць (*монографії, статті, дисертації, матеріали наукових семінарів та конференцій тощо*), нормативно-програмних документів (*державні документи про освіту, навчальні плани і програми*), а також за результатами виконаної пошукової роботи. На основі опрацьованих літературних джерел укладають *бібліографію*.

Уперше слово «бібліографія» (*biblio* (книга) і *grapho* (пишу)) почали використовувати в Давній Греції. Бібліографами називали людей, які переписували книги. У Франції (XVIII ст.) цей термін використовували на позначення опису книги. В останні десятиліття бібліографію визначають як діяльність, інформацію, культура, соціальний інститут. Сфера бібліографії розширилася завдяки *знакографії, документографії, медіографії, відеоаудіографії, інтернетграфії* (Н. Коряковцева) і сьогодні визначається як інформаційна інфраструктура, що забезпечує підготовку, поширення й використання бібліографічної інформації.

Головне в бібліографії – це бібліографічне знання і/або бібліографічна інформація, що ідентифікує джерела знання в текстах. Основне призначення бібліографічної інформації полягає в задоволенні інформаційних потреб читачів. Одним із основних елементів бібліографічної інформації виступає *бібліографічний запис*, який фіксує відомості про документ, дозволяє його ідентифікувати, з'ясувати зміст з метою бібліографічного пошуку.

Про наукову обізнаність автора й обґрунтованість положень дослідження свідчить наявність бібліографічних посилань.

Бібліографічний опис – процес і результат складання за встановленими правилами переліку відомостей про документ, що дає змогу цілком визначити цей документ і знайти його серед інших документів з метою використання.

Мета посилання – аргументувати, доповнити або проілюструвати власну думку фактами з інших наукових текстів; підтвердити чи спростувати чужу думку; порівняти різні підходи вчених стосовно аналізованої проблеми.

Наприклад:

«Основний еволюційний принцип – вивищення людини над самою собою, – наголошує український лінгвостиліст Л.Мацько, – здійснюється переважною мірою саме завдяки різній мові як носієві духовних начал людськості як вербальній можливості усвідомлення людиною своєї вищості у природному світі. « [1, с. 21].

1. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студ. / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

Запис [1, с. 21] указує на перше джерело в бібліографії, а його сторінка – 21. Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень запропонованого дослідження.

При визначенні термінів важливо посылатися на останні видання словників та довідників. На більш ранні видання можна посылатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не ввійшов до останнього видання. Необхідно подавати посилання на всі джерела чи матеріали, які згадуються в науковому тексті. Використання окремих термінів, запропонованих іншими авторами, теж вважається посиланням. Це допоможе відшукати подібний документ, перевірити точність указаних даних, з'ясувати інформацію, обставини виникнення ідеї чи контексту. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий». Посилання можуть бути виконані такими способами: цитатою, дослівним чи недослівним переказом з окремими цитованими елементами; вказівкою на автора.

Рівень загальної та мовленнєвої культури дослідника визначається і тим, які загальні і спеціальні лексикографічні знання має особистість, як володіє вміннями користуватися лексикографічними виданнями різних типів і вилучати з них необхідну інформацію, якою мірою набуті навички самостійної науково-дослідницької роботи в галузі лексикографії, чи усвідомлює потребу звернення до словника з метою вирішення пізнавальних і комунікативних завдань. Йдеться про *лексикографічну культуру*.

Лексикографічні уміння як складника лексикографічної культури полягають в уміннях сприймати, впізнавати, аналізувати, вилучати з лексикографічних видань необхідну інформацію, зіставляти її, коментувати, критично оцінювати; володіти навичками збирання та оброблення лексикографічного матеріалу, в т.ч. комп'ютерного, укладати власні словники-довідники тощо. Словники допомагають глибше «зануритися» у слово-термін, ключове слово у тексті, вибудувати фаховий (навчальний, науковий) текст.

Сформована, характеризує високий ступінь професійної філологічної підготовки, засвідчує інтерес і повагу користувача до рідної мови, її історії, визначає рівень розвитку лінгвістичного чуття. Володіння лексикографічною культурою сприяє розширенню сфери вживання української мови як державної, розвитку національного та культурного інформаційного простору.

Вагоме місце у структурі наукової мовної культури займає *культура фахового наукового редагування і саморедагування*. Завдання цієї складової

– власне, не виправити мовні недоліки, а забезпечити гармонійну єдність змісту і форми наукового тексту, тобто, за потреби, вичитати, скоротити, обробити і навіть переробити, отже, «створити цілісний пізнавальний образ функціонального простору».

З урахуванням дослідницької позиції Л. Мацько, Н. Голуб, Т. Симоненко охарактеризуємо групу *мовнокомунікативних (власне комунікативні, редакторські, полемічні) умінь*, тобто умінь створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-смыслових, мовностилістичних особливостей; уміння вести наукову дискусію і відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

Власне комунікативні уміння демонструють знання орфоепічних норм, правил інтонаційного оформлення висловлювань; уміння дотримуватись правильності та чистоти, точності й виразності мови; вміння, пов'язані з володінням граматичними нормами, володіння лексичним та синтаксичним рівнями мови.

Підґрунтям *редакторських умінь* слугують знання мовних норм. Важливим етапом роботи зі створення фахового тексту є редагування: правка – вичитування, скорочення, обробка чи переробка. Складність цього етапу полягає в тому, що довгі дні, тижні, місяці, роки роботи над відповідною темою приводять до запам'ятовування цілих шматків тексту і «блокують зір». Мета редагування – творча праця над текстом для покращення, його змісту і форми, оцінка послідовності викладу матеріалу, аргументованості висновків автора, мовностилістична правка.

Основою редагування є критичний аналіз тексту, що супроводжується ознайомлювальним, поглибленим та критичним читанням. Важливо осмислювати прочитаний текст, усвідомлювати його своєрідність та оригінальність, виявляти логічні зв'язки між поняттями і фактами, висловлювати власну думку щодо прочитаного.

З-поміж мовнокомунікативних умінь виділяють *і полемічні уміння*, тобто вміння використовувати професійні засоби впливу для формування переконань, в основі яких – уявлення, знання, ідеї, що стали мотивами поведінки особистості.

Як метод взаємодії, переконання вимагає логічного доведення та передбачає цілеспрямований вплив на свідомість і почуття. Переконання ґрунтуються на міцних знаннях, що тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, внутрішньо зумовлюють поведінку, формують установки людини.

З-поміж полемічних умінь виділимо також уміння в дискусії відстоювати

власну позицію.

Дискусія (лат. *discussio* – розгляд, дослідження) **наукова** – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні точки зору; комунікативна взаємодія групи учнів, що організовується для обміну думками, обговорення спірного питання.

Ідеться, зокрема, про аргументоване доведення, що визначається непохитністю позиції суб'єкта. У полеміці доцільно вміти визначати позицію співбесідника, оцінити логічність аргументації, сформулювати власну позицію, захистити її за допомогою доказів, що вибудовується як теза – аргументи – висновок, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження. Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ.

Нормативне користування науковою мовою в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах забезпечує культура праці з науковим текстом: культура читання, укладання і наукового редагування.

Отже, для дослідника важливим є третій рівень мовної особистості, описаний Ю.Карауловим. Своєрідна вершина цього рівня – створення власного ідіостилю. Формування мотиваційно-прагматичного рівня мовної особистості, розвиток інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення відбувається впродовж усього життя.

Генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні, психологічні характеристики мовного колективу, національний характер. На цьому генетичному підґрунті мовець набуває мовної, комунікативної, українокультурознавчої компетенції.

Українську культуромовну особистість дослідника вирізняють відповідні здібності, кругозір, стиль мислення, термінологічна, стилістична, жанрова, бібліографічна культура дослідника.

РОЗДІЛ 2. МОВНА ОСОБИСТІТЬ АВТОРА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕКСТУ

2.1. Науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості

Фахівці досліджують текст як явище мовної та позамовної дійсності, складний феномен, що виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі й часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій. Поняття тексту є об'єктом вивчення лінгвістики тексту (досліджує структуру мовленнєвих творів, їх членування, способи створення зв'язності тексту, його смислову побудову), стилістики тексту (вивчає різноманітні типи текстів, їх стилістичні особливості, способи розгортання інформації, мовленнєві норми в різних функціональних стилях, типи мовлення - монолог, діалог, полілог). Розвивається напрям «педагогіка тексту» (Т. Галактіонова, О.Козакова, Ю.Тимошенко).

Дослідники (Н. Болотнова, І. Гальперін, В. Лукін, Л.Мацько, О.Селіванова та ін.) актуалізують таку важливу ознаку тексту, як писемний чи усний потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень. На думку Миколи Бахтіна, текст – це суб'єктивне відображення об'єктивного світу, вираження свідомості автора. Ілля Гальперин підкреслює, що текст – це письмовий документ, вказує на його зв'язність та прагматичне спрямування. Олена Селіванова подає таке визначення тексту: текст – це цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культуру.

У дослідженні визначаємо **текст як закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову.**

Текст характеризується певними ознаками, основними з яких є: лінійність, зв'язність, членованість, автономність змісту, замкнутість,

завершеність висловлювання, лінійність, інформативність, модальність, сегментованість.

Поряд із терміном *текст* уживають термін *дискурс*, який розуміють як цілісний мовленнєвий твір у багатоманітні його когнітивно-комунікативних та соціокультурних функцій. Текст, зазначає російська дослідниця В. Чернявська, завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією та її антропоцентрами: автором й адресатом, суб'єктом мовлення і його партнером/-ами комунікації.

Науковий текст – цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний каркас із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією. У понятті **«науково-педагогічний текст»** знаходять вияв поняття «педагог», «педагогічна діяльність», «педагогічна майстерність».

Наукові, науково-педагогічні тексти зорієнтовані на читача, підготовленого до сприйняття інформації. Змістом наукового тексту є наукове знання. Науковому знанню притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність, а, отже, і науковому тексту характерні ті ж риси. Ю. Сенько, І. Сулима, В. Шовковий, Ю.Тимошенко досліджують педагогічну герменевтику, міждисциплінарну теорію і практико спрямованої концепцію інтерпретації та розуміння науково-педагогічних текстів.

Педагогічний текст наділений такими ознаками, як емоційна виразність, соціально-політична, естетична, морально-етична оцінка, поєднання точності висловленої інформації, наукових положень з емоційно-експресивною образністю проблеми. Серед ознак педагогічного тексту відзначимо близькість публіцистичного стилю до наукового і художнього; документально-фактологічну точність; взаємозв'язок стандартизованості і експресії; переконливість.

І. Ковалик характеризує такі ознаки, як *лінійність тексту*, що дозволяє описати проблему послідовно, в розгортанні, а також *модальність* – ставлення автора тексту до змісту повідомлення, що виражається системою *стилістичних прийомів літературної обробки* (епітети, повтори, семантичні елементи тощо).

Важливе місце займає багатозначна образна лексика, що здатна привернути увагу читача і вплинути на нього, відповідні тропи і фігури. Усі лексеми, як правило, поділяються на позитивно-оцінні й негативно-оцінні. Навіть при художньому домислі в публіцистичному стилі авторське «я» збігається з фактичним мовцем.

Відповідно до мети виділяють і такі комунікативні стратегії педагогічного дискурсу: пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяльну, організуючу.

Пояснювальна комунікативна стратегія спрямована на інформування людини, повідомлення їй знань і певних міркувань про світ. Ця стратегія реалізується в багатьох жанрах педагогічного спілкування. Йдеться, зокрема про побутові розмови з батьками, дітьми, колегами; щоденні плани роботи, протоколи батьківських зборів, педрад; філософські бесіди між учителем та його послідовниками, між учителем і батьками тощо.

Науково-педагогічний текст дозволяє глибше розкрити індивідуально-психологічні, мовно-соціальні риси дослідників. Науково-педагогічний текст є різновидом власне наукового (академічного) та науково–навчального підстилів.

Власне науковий підстиль призначений для написання наукових текстів, що повідомляють наукову інформацію, доводять її новизну (монографій, дисертацій, наукових статей, конспектів, рефератів, анотації, рецензій, наукових доповідей). Характерними ознаками власне наукового підстилю є академічність викладу, насиченість термінами, книжність, використання чітких визначень, точність, переконливість аргументації, синтаксичних конструкцій, логічна послідовність викладу, лаконічність форми.

Монографія – це одноосібно написана книга, в якій зібрано, систематизовано й узагальнено значну кількість фактичного матеріалу, результати великого наукового дослідження, одержано переконливі висновки.

Наукова стаття – один із видів наукових публікацій, де описують кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовують способи їх отримання, а також накреслюють перспективи наступних напрацювань.

Окреслимо основні риси **науково–навчального підстилю**. Це стиль підручників, навчальних та методичних посібників, збірників завдань і вправ, програм, курсів лекцій, словників, конспектів тощо. Наукову інформацію такий підстиль подає аргументовано й доступно для студентів чи учнів. Науково-навчальні тексти характеризуються дидактичною спрямованістю, ілюстраціями, логікою і стрункістю. Відбір матеріалу, зміст і форма навчальної літератури залежить від адресності: для вищої школи, середньої, інших типів шкіл.

Спільними ознаками **підручника** і **навчального посібника** є науковість, об'єктивність викладеного матеріалу; відповідність навчальній програмі; наступність і перспективність у процесі розгортання навчального курсу; доступність подання матеріалу. Водночас підручник містить весь обов'язковий зміст навчального курсу, а навчальний посібник доповнює підручник і містить лише ті модулі і теми, які, на переконання автора, потребують особливої уваги.

Ускладнення професійно-комунікативних завдань підготовки у вищій школі, акцентування уваги передусім на самостійній роботі та її технологічному забезпеченні й водночас уже доволі системна

невдоволеність учасників навчального процесу лекційним викладанням актуалізують вимоги до **академічної лекції**. Сьогодні її розглядають як своєрідну педагогічну систему, сукупність дидактично спресованих інформаційних блоків, тісно пов'язаних внутрішніми системними зв'язками і пронизаних особистісним смислом. Мета лекції – закласти основи наукових знань, познайомити з методологією наукового дослідження з відповідної дисципліни і разом з тим забезпечити науково-педагогічну взаємодію викладача і студентів. У такому контексті загострюється увага до культури тексту академічної лекції.

Науково–популярним підстилем пишуть тексти статей, есе наукових праць, інтерв'ю вчених, готують огляди наукової інформації. Завдання науково-популярної літератури – в доступній і зрозумілій нефахівцеві в цій галузі формі ознайомити з науковими знаннями.

Наукові положення у таких текстах ілюструють прикладами. Натомість уникають спеціальних умовних позначень, символів, формул, складних схем. Замість вузькоспеціальних термінів пропонують загальноповжителю лексикю, подають спрощені визначення. Для текстів властиві прості речення, рідше – складні синтаксичні конструкції.

Наприклад:

Оскільки думка існує в слові, значить, мова є способом існування всякої розумової діяльності. Її виняткову роль в житті й духовному розвитку суспільства розуміли з давніх-давен. Тому й сама мова завжди була предметом наукового інтересу. Так що мовознавство – одна з найдавніших наук. І, як і всяка наука, воно в кожний історичний період відповідало потребам і рівню розвитку того чи іншого народу. Найдавнішу історію – тривалістю 2500 років має мовознавство Індії. Стародавні індуси дуже шанували свої літературні пам'ятки, написані санскритом. Вони дбали, аби правильно вимовлялися його звуки і вживалися граматичні форми, щоб ця зразкова мова не зазнавала ніякого псування (А. Матвієнко).

Серед принципів укладання наукових текстів виділяють принципи змістовної насиченості, наукової інформативності, новизни, змістової закінченості, проблемності, доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей.

Принцип **професійної значущості** виявляється у повідомленні необхідних відомостей з галузі професійної сфери діяльності. Принцип **науковості** полягає (за Ю. Сорокіним) у дослідженні об'єктивного (істинного) змісту речей і явищ та їх взаємодії. Принцип **новизни** професійно орієнтованої інформації, її пізнавальної цінності характеризується наявністю теоретичних положень, нових знань, які обґрунтовані на основі

фундаментальних або прикладних наукових досліджень і розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту. Принцип **доступності** фахівцям однієї чи кількох галузей означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості користувача. Принцип **змістової завершеності** реалізується в цілісності розкриття намічених завдань.

Важливими характеристиками наукового тексту є проблемність, гіпотетичність, цілеспрямованість. Текст обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризується доцільністю й раціональністю усіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети і завдань. Водночас **принцип проблемності** передбачає потребу кодування проблемних запитань у назвах, змісті окремих параграфів і всього наукового тексту.

Принцип інтертекстуальності характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими. Н. Колесникова наголошує на так званому діалозі з певною чужою смисловою позицією, на взаємодії «своєї» і чужої мови (залучення читача до авторського міркування). Цю ознаку наукового тексту визначають як **діалогічність**, виражену у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних засобів тощо. Так дослідник повідомляє про мету дослідження (*зупинимось на*), кваліфікує свої дії (*розглянемо, проілюструємо, наведемо приклад*), прагне висловити власне бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями.

Орієнтація на читача-професіонала актуалізує такі основні **функції** різножанрових **науково-педагогічних текстів**:

- *інформативну* (функція повідомлення);
- *епістемічну* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань);
- *комунікативну* (передавання спеціальної інформації);
- *перформативну* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу);
- *гносеологічну* (пізнавальну, спрямовану на розширення знань адресата);
- *когнітивну* (отримання нового знання);
- *функцію впливу* (прагнення автора переконати читачів /слухачів у правильності своєї позиції);
- *аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки);
- *діалогічну* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором

свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) та ін.

Зокрема, наукові статті виконують *дослідницьку* функцію, *презентаційну* (представляють дослідника у науковому товаристві), *оцінну* (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми) та *комунікативну* (служують засобом спілкування). Ознаками мови наукової статті вважають цілісність, логічну зв'язність, членованість, послідовність, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, наявність міркувань і посилань.

Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Цілісність тексту виявляється також й у визначеній логіко-смисловій структурі, компонентами якої є тематика, проблематика, ідеї тексту.

Цілісність тексту – це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності.

Логічну зв'язність наукового тексту забезпечують мовними одиницями, які виражають причину і наслідок, умову і наслідок (*тому що, зважаючи (з огляду) на це, через те, що; оскільки, завдяки тому, що; внаслідок (в результаті) цього, у зв'язку з цим, згідно з цим, у цьому (такому) разі (випадку), за цих (таких) умов, на цій підставі*).

Членованість тексту виражає відношення, які існують між абзацами, розділами, підрозділами тексту. Зокрема **абзаци** окреслюють послідовність думок автора, їх завершений характер. Кожний наступний абзац розвиває думку попереднього, впливає з нього і пов'язаний із наступним.

Науково-педагогічні тексти академічного підстилю (статті, дисертації, монографії) знаходять вияв у кількох різновидах.

Призначення *оглядового тексту* – забезпечити наукове обґрунтування предмета дослідження, установити межі цього дослідження, показати ступінь невивченості його окремих складових.

Наприклад:

у дисертаціях проаналізовано концепти краса (О. М. Цапок), добро і зло (О. П. Лисицька), правда й неправда (М. В. Мамич, О. Г. Пироженко), природа (І. М. Дишлюк), степ (О. Є. Єфименко), кохання (Г. А. Огаркова), часові й просторові концепти (Н. О. Бігунова, М. Г. Джиоева, С. М. Лобода) та ін. Флористичні концепти вчені дослідили з позицій ономасіології (В. В. Калько, Р. С. Омельковець), епідигматичних відношень (В. М. Пітель),

а з точки зору семасіології на матеріалі фольклорних текстів (В. В. Галайчук), в етнопсихолінгвістичному (І. Е. Подолян) та функціонально-стилістичному (І. І. Коломієць) аспектах. Аналіз флористичних концептів з позицій семасіології на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст. в дисертаційних роботах не здійснювався (І. Рогальська).

Методологічний текст слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження.

Наприклад:

Методологічні принципи визначення та відбору поняттєво-термінологічного апарату дослідження дозволили класифікувати поняття в 4 групи, як це показано на рис. 1.1. Виділимо поняття, які увійшли до складу кожної групи. ... (І. Соколова).

Теоретичний текст подає теоретичні аспекти предмета дослідження.

Наприклад:

Вивчення й аналіз наукової літератури дозволяє говорити про різні думки щодо визначення сутності понять «діалог», «навчальний діалог», «діалогічна взаємодія». Діалог розглядається як спосіб вирішення навчально-виховних проблем і форма спілкування вчителя й учня на гуманістичних принципах (Сократ); спосіб самопізнання й самовдосконалення особистості (Ф. Шлейєрмахер); засіб духовного становлення особистості (М. М. Бахтін) (Г. Салащенко)

Пояснювальний текст розкриває основні положення, містить різні примітки і пояснення понять, таблиць, формул, рисунків тощо. Такий текст розміщують у додатках до наукової роботи.

Науковому тексту мішаного типу властиві ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів).

При своїй типовості кожний науковий, науково-педагогічний текст індивідуальний. Це залежить від автора, його досвіду текстотворення, прагнення до самовираження і знаходить вияв в авторських стилістичних прийомах застосування різних мовних засобів.

2.2. Ідіостиль автора науково-педагогічного тексту

У сучасній лінгвостилістиці для позначення характерних рис індивідуального мовлення письменника паралельно використовують терміни «стиль», «стиль автора», «ідіостиль», «ідіолект», «індивідуальний стиль», «авторський стиль», «авторський ідіолект», що не мають чіткої і прозорої

дефініції та критеріїв розмежування. Різні способи називання явища – свідчення різних підходів до його розуміння. З поняттям «мовна особистість» можна співвіднести поняття «ідіостиль».

Автори енциклопедії «Українська мова» намагаються встановити певні спільні ознаки і не розмежовують поняття «стиль індивідуальний», «ідіолект» – це сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда.

Поняття «*індивідуальний стиль*» насамперед застосовують до стилю письменника, поета, майстра слова. Водночас дослідники активно розглядають ідіостиль як засіб репрезентації індивідуально-авторської картини світу дослідника. Визначення наукового ідіостилю знаходимо у В.Дружиніної: це збірна антрополінгвістична категорія логіко-лінгво-психологічного характеру, що фіксує в узагальненій формі феномен ідіостилю вченого як професійної мовної особистості особливого типу, котрий використовує мову в якості інструменту фіксування й об'єктивації результатів когнітивних процесів зі сприйняття, переробки і продукування інформації.

Ідіостиль (грец. *idios* – свій, своєрідний, особливий і лат. *stilus* – паличка для письма (діалект)) – сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови окремої людини.

Вивчення ідіостилю у науковому, науково-педагогічному тексті є об'єктом досліджень Р. Будагова, Л. Ольшка, Є. Голованової, П. Селігей, М. Сенкевич та ін. Фахівці акцентують увагу на індивідуальні мовні риси вченого, вивчають особливості впливу відомих дослідників на формування еталонних/узірцевих зразків наукового стилю.

Індивідуальний стиль мови і мислення науковця відчуває вплив таких позалінгвістичних факторів як рівень розвитку наукової галузі знань. І. Кочан відзначає, що кожен науковець має оригінальну систему мовно-виражальних засобів, які відрізняють його науковий виклад від викладу іншого науковця. Це залежить від стилю мислення, характеру наукової діяльності, потреби в пошуку засобів для більш точного висловлення думки.

Окреслимо мовно-виражальні засоби науково-педагогічних текстів Папи Римського Іоанна Павла II. Теолога, драматурга, поета, філософа, політика називали моральним авторитетом усіх людей відкритого серця й доброї волі. Цікавою й багатогранною є мовна особистість Святійшого отця. Видатний український учений О. Потебня зв'язок між мовою й особистістю визначив так: "Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим

яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства. Ці характеристики вповні стосуються професійної мовної особистості Іоанна Павла II. Титул "Папа" (від грецьк. "батько"), який, починаючи із VII століття, присуджували виключно римському єпископу, Понтифік збагатив енергетикою Високого Слова Любові.

Фундаментом, на якому сформувалися віра, патріотизм, філософське мислення, харизма мовної особистості духовного лідера світового значення, була насамперед сім'я. Тут свято виконувалася четверта Божа заповідь "Шануй батька свого і матір". Ще дитиною Кароль Йозеф Войтила пережив смерть коханої матері, сестри, брата. Ця трагедія загартувала його душу, зробила витривалим. Свою поему «Давид — ренесансний псалтир» майбутній понтифік присвятить пам'яті матері. Приклад батька послужить першою домашньою семінарією допитливого хлопчика: *«Дивлячись на нього, я навчився, що треба до самого себе ставити вимоги і домагатися виконання власних обов'язків».*

Відомо, що за сімсот двадцять днів паломництва за межами Риму Папа миру проголосив 3078 звернень і проповідей. За двадцять шість із половиною років Понтифік спілкувався з понад сімнадцятьма мільйонами людей різних рас, національностей і релігій. Словом, переконанням Іоанн Павло II прагнув утверджувати глибоку повагу до життя й гідності Людини.

Бути вільною особистістю *«з вірою, надією і любов'ю»* Понтифік закликав під час візиту до Польщі 1979 року: *«прошу вас, щоб ви ... ніколи не зневірилися, не знеохотилися; щоб ви не підтинали те коріння, з якого виростає; щоб ви мали довіру наперекір кожній своїй слабкості, щоб шукали завжди духовної сили у Того, у кого стільки поколінь батьків і матерів наших її знаходило; щоб ви від Нього ніколи не відступили; щоб ви ніколи не втратили тієї свободи Духа, котру він дарує; щоб ви ніколи не відкинули тієї любові, котра є Найбільшою, котра виявилася у Христі і без якої людське життя не має ані коріння, ані сенсу».*

Мовна особистість Святійшого Отця несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального оточення, традицій національної культури. Кожна праця церковного і громадського лідера XX століття («Пам'ять та ідентичність», «Переступити поріг надії» «Єдність у багатоманітності», «Любов і відповідальність», «Особа і дія» та ін.) – це доторкання до животрепетного, естетично-креативного слова Особистості.

Остання книга «Пам'ять та ідентичність», видана вже по смерті Іоанна Павла II у 2005 році, - це своєрідний духовний заповіт, що розкриває глибочінь внутрішнього світу великого прочанина, який зі словом Божим

простував до людей і ділився своєю мудрістю щодо культури, розуміння поняття Європи, сучасних моральних і соціальних питань, причин падінь і злетів людського духу. Цей наскрізь особистий твір, на думку, отця Бориса Ґудзяка, сприятиме формуванню християнської свідомості та релігійної толерантності, апостолом яких понад два десятиріччя був Понтифік.

У своїх працях Папа-філософ не відокремлюється від Папи-теолога, який майстерно використовує мовні ресурси для досягнення високої ефективності і доказовості змісту. Потужний струмінь в авторський текст міркувань і промов вносять спонукальні дієслова, які сприяють динаміці подій, думок, емоцій, спрямовують почуттєві характеристики.

Особлива розмова про спонукальне дієслово «*Не бійтеся!*», що прозвучало у гомілії в день інавгурації свого понтифікату і стало ключовим у програмі діяльності Святійшого Отця. Цей глобальний імператив учень Христовий зміцнив спілкуванням з вірянами. Усі, кому довелося близько спілкуватися з ним, відзначали яскраве духовне світло, яке він випромінював. Прокидалося все найкраще, що ховалося в потаємних закутках душі, було паралізоване сумнівами й невпевненістю в собі, скалічене образами, виростало почуття справжньої людської гідності.

Щоб “показати світові Бога, ясного, як день”, як безмірну Любов, в якій одній і є спасіння від заляканості та рабства, як Істину, що звільняє, у мовній палітрі конфесійного дискурсу Іоанн Павло II увиразнює семантико-стилістичну парадигму слів богослужбової тематики: *Учитель, Спаситель (у значенні Ісус Христос), Творець*.

Специфіку релігійної комунікації, що полягає у передаванні (трансляції) життєво важливих для людини і суспільства смислів - заповідей, їх урочистість і піднесеність, значною мірою репрезентують епітети. За С.Деравчук, завдяки емоційно-оцінній семантиці вони є важливим засобом вербалізації аксіологічних стереотипів релігійної свідомості, виконують важливу світоглядно-корегувальну функцію, слугують виразниками ієрархії духовних цінностей.

Наприклад, епітети до знакового концепту *Бог* більш повно розкривають сакральний зміст, втілення найвищої мудрості, справедливості й любові: *Бог превеликий, всемогутній, всемилостивий*. Усталеним для конфесійного стилю є звертання *Ваше Блаженство, Дорогі брати, браття і сестри*.

Широко послуговується Іоанн Павло II і перифразами, що характеризують проповідника як майстра художнього слова: *воплочене*

Слово – Ісус Христос; вогняний стовп – Діва Марія; Христос є „Дорога, Правда і Життя”; Дорога Христа – це дорога чеснот, дорога життя.

Основи мовної майстерності майбутній Папа «шліфував» ще під час фахової підготовки в Ягеллонському університеті. Про серйозність філологічних намірів і літературно-мистецьких уподобань свідчив і вибір навчальних предметів на першому курсі: етимологія, фонетика польської мови, театр і драма, сучасна польська поезія, гумор, комізм та іронія, граматики староцерковнослов'янської мови, давньоруська література, географія та історія Польщі, російська мова. Друга світова війна, раптова смерть батька змінили професійні наміри: у 1946 році двадцятишестирічний Кароль Войтила став священником. Однак пристрасть до опанування іноземних мов (святий отець досконало володів вісьмома мовами) супроводжуватиме його все життя.

Відомо, зокрема, що готуючи кандидатську дисертацію «Проблема віри у Святого Іоанна від Хреста» (1948), Кароль Войтила вивчив іспанську мову, щоб прочитати тексти містика Відродження в оригіналі. Для інтерпретації етичних ідей феноменолога Макса Шелера в докторській дисертації «Оцінка можливості обґрунтування християнської етики на основах системи Макса Шелера» (1953) вчений-теолог опанував німецьку мову.

На головні свята року Різдво і Пасху духовний лідер вітав світ шістдесят однією мовою, яскраво демонструючи велич людини, яка приходить до кожного зі щирою любов'ю й повагою. З першого кроку на українській землі Папа Римський провадив службу Божу і спілкувався з людьми українською мовою. Своїм прикладом він доводив: зберігаючи і розвиваючи свою рідну мову, питому культуру, національну церкву та її храми, звичаї, ми зберігаємо себе, людство, різноманітність і багатство його культур, — усе Богом і людиною створене розмаїття світу.

Це добре виявляється у промовах Папи Римського до вірян України: *«Приходжу до вас, дорогі жителі України, як друг вашого благородного народу. Приходжу, як брат у вірі, щоб обняти стількох християн, які серед найважчих страждань зберегли вірність Христові. Вітаю тебе, Україно, відважний та стійкий свідку приєднання до цінностей віри. Скільки ти вистраждала, щоб у важкі хвилини відстояти свободу віросповідання!»*

Аналітичний розум, глибокі знання у таких царинах, як філософія, теологія, етика, соціологія, мистецтво, акумуляція нових ідей, наполегливість і креативність дозволила талановитому вченому успішно отримати ступінь доктора теології і професорське звання. Своїх колег і опонентів Святий Отець захоплював влучною інтерпретацією фактів і строго вивіреною системою

аргументації. До кожної промови підходив з рідкісною філігранністю і глибоким проникненням у тканину конфесійного чи філософського тексту (допомагав досвід журналістської практики).

Студенти, яким у семінаріях Кракова, Катовіц і Ченстохова, в Ягеллонському та Люблинському католицьких університетах читав курс суспільної етики, були зачаровані ерудицією і манерою читання лекцій. Утримувати увагу прискіпливої аудиторії протягом тривалого часу - складна річ. Це вимагає надзвичайної уваги до слова: його не бажано було вимовляти недбало чи незрозуміло для слухачів. Кароль Йозеф Войтила завжди заохочував прагнення молодих колег підніматися до істинної висоти в мистецтві спостереження й узагальнення. Цьому сприяв власний досвід: ще гімназистом він вдало грав ролі в аматорському театрі, прекрасно декламував літературні твори.

Вісімнадцятирічний юнак успішно спробував і себе в поетичній творчості. «...в цих віршах вчуся розмовляти, перш ніж почну говорити», - писав у листах до студентського товариша Мечислава Котлярчика, маючи на увазі, що вогонь, котрий ...зайнявся, безпосередньо залежить від ... благодаті, *треба лише вміти, а насамперед хотіти із нею співпрацювати*».

Мистецький чинник спонукав Войтилу і до драматургії. У п'єсі «Брат нашого Бога» Кароль відобразив образ художника Альберта (Адама) Хмельовського, котрий, ставши священнослужителем, розкрив свій Божий дар на вищому рівні. Ця та інші п'єси у стилі «театр усередині» (дія розігрується в уяві глядача через слово актора, і драматичне напруження створює зміст слів, а не дія персонажів) мали значний успіх у публіки. Літературна творчість Слов'янського папи справила вражаючий ефект на масову свідомість: у суспільстві було важко зруйнувати стереотипи образу далекого від усього мирського священика і водночас письменника.

Аналіз праць Святійшого отця дає можливість виокреслити пріоритетні моральні концепти *Вітчизна, Народ, Нація, Патріотизм*. Ключовим серед концептів виступає концепт *Людина*. За Святійшим, *бути Людиною - це основне покликання людини: бути людиною в міру дару, нею отриманого. Усі шляхи Церкви ведуть до людини, і кожна людина проходить, таким чином, шлях Церкви, шлях свого життя і повсякденного досвіду, свого призначення і праці*. Понтифік навчав **«пробуджувати людину в людині»**, закликав до добра і краси, до пізнання правди. На його думку, виховання людини – це праця для майбутнього.

Концепт «Людина» знаходить своє подальше вираження в концептах «літня людина» і «дитина». У 1999 році Папа Римський надіслав листа до

літніх людей, у якому прагне відповісти на запитання: *Що таке старість? І доводить, що старість – це час роздумів, в якому доповнюється міра людського життя, це останній етап людської зрілості і знак Божого благословення.*

Якими будуть наші жнива? – продовжує свої міркування Понтифік у виступі в Мюнхені 1980 року і спонукає до рефлексії про роль і переваги літніх людей у суспільстві. Йдеться про *«духовні, моральні та релігійні цінності, якими живуть літні люди і які є незамінним джерелом балансу суспільства й окремих родин: почуття відповідальності, приязні, розсудливості, терпіння, мудрості, духовної глибини, поваги до природи, основи мирного врегулювання конфліктів».*

Насамперед літні люди – це обереги колективної пам'яті. *«Літні люди допомагають нам розумніше поглянути на життєві події. Виключити їх із суспільства – значить позбавити сучасність минулої пам'яті, в якій укорінене є сьогодні».* Їх місія залишається важливою і плідною навіть тоді, коли в наслідок поганого стану здоров'я вони мусять відмовитися від конкретної діяльності. *«...старші особи багато можуть ще віддати, ділячись мудрістю і досвідом із спільнотою, якщо тільки уміє та збереже з ними близький зв'язок і зуміє їх вислухати».*

Особлива роль старших у сімейному житті, вони є опорою для дітей і для онуків: *«В багатьох родинах внуки пізнають віру завдяки дідусям і бабусям».* Якщо людина є першою і головною дорогою церкви, то дитина - *"дорогою унікальною,"* – наголошував Святий Отець і називав дітей *«даром життя», «даром Бога», «посмішкою неба, подарованою землі», «справжніми коштовностями сім'ї і суспільства», «надією, яка постійно розцвітає наново, майбутнім, яке завжди залишається відкритим».*

Напередодні свята дитини (так Понтифік називав Різдво) в 1994 році Папа написав спеціальне Послання до дітей. Знаючи, що молитва дитини володіє величезною силою, Папа доручає своїм вихованцям величне завдання: *«Ви чутливі до любові і лякаєтеся всякої ненависті. Ось чому Папа може розраховувати на те, що виконаєте його прохання, приєднаєтеся до його молитви за мир в усьому світі, за мир і гармонію у вашій родині, за дітей у різних частинах світу, які змушені страждати від голоду, хвороби, війни, від відсутності родинного тепла».*

На ролі родини і мови наголошується у посланні Папи Івана Павла II *«До молоді всього світу»:* *«...Якщо родина є першим вихователем кожного..., через родину тим вихователем є рід, плем'я чи народ, з якими нас єднують культура, мова та історія. Найважливішою є культурна спадщина, ядро*

якої формує мова. Батьки навчили вас тієї мови, яка здатна поєднати із суспільством, з іншими людьми. Ця єдність має ширші кордони, ніж сама родина ... Маю на увазі кордони ... нації чи народу».

Розвиває ці міркування у книзі **«Пам'ять і ідентичність»**: *«Головним знаряддям поступового творення національної культури є мова. За її допомогою людина виражає правду про світ і про себе саму і передає іншим плоди своїх пошуків у різноманітних царинах знання. Так здійснюється спілкування між суб'єктами, яке слугує глибшому пізнанню істини, а через це – поглибленню і зміцненню власної тотожності».*

У роботах і виступах Іоанн Павло II виокреслює і концепт **«учитель»**. Це «вірний товариш», «помічник», «учительський діалог - дружній і відкритий діалог». **«Професія вчителя - це релігійне покликання», якщо не вистачить їм власної мотивації, вчительське покликання «відірветься від кореня».**

Аналіз текстів промов та енциклік підтверджує: перед нами носій елітарної мовленнєвої культури. Це виявляється в індивідуальній манері викладу і побудови думки. Типовими рисами ідіостилю є гармонійне поєднання світоглядних, релігійно-філософських понять, пристрасний пафос вираження думки, активне використання риторичного арсеналу тропів і фігур, мовних засобів.

2.3. Мовна індивідуальність автора навчальної книги

Психологи довели, що знання, набуті самостійно, відзначаються міцністю, а, головне, дієвістю і здатністю до практичного застосування. У таких умовах зростає вага навчальної книги, що на високому науковому й методологічному рівні має забезпечувати розкриття питань програми навчальної дисципліни з урахуванням останніх досягнень науки, техніки, технології, умови для самостійної творчої роботи учнів і студентів, сприяти розвитку мотивації навчання, формуванню творчих навичок.

Останнім часом освітній простір заповнили терміносполуки «новий підручник», «підручник нового покоління», «підручник для XXI століття». Семантика назв засвідчує перехід від класичної моделі навчання з акцентом лише на викладанні на інноваційну освітню парадигму, головні позиції якої займає тріада «учень/студент – підручник – учитель/викладач», а пріоритет надається самостійній пізнавальній діяльності. Характерними рисами навчальної книги є наукова строгість і обґрунтованість думок, чітка

визначеність, об'єктивність, достовірність фактичного матеріалу, методично зумовлена логічна послідовність.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття позначені тенденціями створення посібників, побудованих з урахуванням модульного принципу, проблемного підходу, діалогового режиму спілкування. Такі книги передбачають на початку кожного розділу оголошення навчальної мети, всередині основного тексту – питання для самоперевірки прочитаного, в кінці розділу – завдання чи резюме. Такі різновиди підручників – конвекційні, проблемні, комбіновані, варіативні, авторські, альтернативні.

Конвекційні (або систематичні) навчальні підручники відповідають усталеним традиціям класичної педагогіки і відзначаються енциклопедичністю та монографічністю.

Проблемні – ґрунтуються на теорії проблемного навчання; *комбіновані* (універсальні) містять елементи різних видів; у *варіативних* наявна інваріантна (забезпечує студентів необхідними знаннями незалежно від їх спеціалізації) і варіантна (відповідає індивідуальним програмам професійного й особистісного розвитку фахівців) частини.

Авторські й альтернативні книги написані за власною навчальною програмою.

Проаналізуємо ідію стилів авторів навчальних книг для загальноосвітньої і вищої школи. Евристична освіта потребує оновлення навчальної книги. Дотепер у підручниках домінувала установка на забезпечення в учнів розуміння навчального матеріалу з опорою передусім на раціональний компонент свідомості (спочатку вчили правило, а потім виконували відповідні завдання). На часі «насамперед емоційне переживання вихованцем цінності навчального матеріалу і лише потім аналіз його сутності». Новоутворення, яке виникає у свідомості учня в результаті емоційного переживання об'єктивно існуючих цінностей змісту освіти, І. Бех називає особистісною цінністю. Особистісні цінності утворюють внутрішній стрижень особистості, її ціннісну етичну орієнтацію, - аргументує В.Рибалка.

Автори навчально-методичного посібника **«Традиційні та нестандартні уроки з української мови і літератури»** Л. Дяченко-Лисенко і С. Коваленко пропонують власний підхід до формування креативної особистості учня.

Для розвитку інтелектуально-креативних здібностей школярів, розширення філологічного кругозору, підвищення загальнолінгвістичного рівня, формування мовних, лінгвістичних, літературних компетенцій пропонуються лінгвістичні (або літературознавчі) дослідження, літературознавче есе. Для збагачення знань про функціонально-стилістичну

систему української мови, опанування різноманітних стратегій і тактик ефективної комунікації, виховання потреби в самоосвіті, формування мовно-мислительних здібностей, оволодіння вміннями сприймати, розпізнавати, аналізувати, зіставляти мовні (літературні) явища і факти, коментувати, переконливо викладати свої думки, вести діалог зі співрозмовниками, додержуючи правил мовленнєвого етикету, опрацьовувати теоретичні питання мовної структури, доробок учених-лінгвістів і письменників використовуються урок-дискусія, гра-подорож у стилі жанру «фентезі», прес-конференція юних дослідників української мови, дидактична гра.

Формуванню лінгвокультурознавчої компетенції сприяє лінгвокультурологічний аспект аналізу мовних одиниць на прикладі художніх текстів А. Дімарова та Ю. Опільського. Ознайомлення з національною літературою на прикладі персоналій Т. Шевченка, О. Стороженка, А. Дімарова, В. Малика, Ю. Опільського, Л. Пономаренко, А. Дімарова формує уявлення учнів про шлях духовно-культурного розвитку рідного народу, особливості його ментальності, самобутність української культури. Через емоційне переживання, пізнання моральних норм і культурних цінностей школярі готуються до подальшого самостійного спілкування з мистецтвом слова, відбувається їхній індивідуально-творчий саморозвиток.

Школярів зацікавлять такі завдання: скласти жартівливу розповідь від імені Морфології про дієслово, змоделювати відповідні офіційні та неофіційні діалоги, написати офіційний лист до відомого українського лінгвіста, котрий досліджує дієприкметник, підготувати інтерв'ю зі шкільним учителем, місцевим письменником, місцевим журналістом; укласти цикл морфологічних передач про прислівник для шкільного телебачення, розробити план-проспект майбутньої територіальної газети, науково-популярну доповідь з елементами краєзнавства за темою «Моє родовідне дерево», письмовий текст про дитячий вчинок своїх батьків, почутий від бабусі чи дідуся, провести соціолінгвістичне опитування серед учнів 7 класу, скласти алгоритм до однієї з вивчених орфограм (за зразками алгоритмів, поданих у підручнику з української мови), підготуватися до мовознавчого рингу «Прийменник як службова частина мови», взяти участь у діловій грі «Брифінг члена шкільного парламенту, присвяченого Міжнародному дню рідної мови» тощо. Значна увага авторів книги приділяється інформаційно-дослідницькому компоненту в навчально-виховному процесі середньої школи.

З-поміж новацій, які працюють на діалогічну взаємодію і співтворчість, вирізняються навчальні посібники «Народився він для бою...» (2011), «Будівничі перекладацьких мостів» (2012), автором яких є український

методист Ольга Миколаївна Куцевол. Пріоритетне місце у книгах відведено соціально-культурним цінностям діалогу, новому знанню, технології, самонавчанню, співтворчості.

Проблеми української школи, української і зарубіжної літератури, професійного становлення і розвитку вчителя літератури О. Куцевол вивчає безпосередньо у навчально-виховному середовищі загальноосвітньої і вищої школи. Урок літератури дає можливість якнайповніше загострити відчуття особистої приналежності до національної долі країни; загалом, ідучи за Г. Сковородою, література є носієм своєрідного генетичного коду, без якого людина і суспільство втрачають спадкові зв'язки по вертикалі часу. У відповідальній справі літературного виховання молодих громадян О. Куцевол продовжує розвиток методичних ідей Є. Пасічника, котрий власним досвідом переконував: «урок – це творчість, а остання не терпить надмірної стандартизації й шаблону, вона передбачає новизну, оригінальність, відхід від традиції, переборення стереотипів». Ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у вимірах Гуманності, Добра, Любові, Правди й Моральності. Це цілісна методична система вивчення творчості Івана Багряного в загальноосвітній і вищій школі, що розроблена й обґрунтована відповідно до особистісно зорієнтованої, діалогічної, розвивальної, креативної освітніх концепцій.

Авторка запрошує читачів у світ Івана Багряного, «оригінального, вникливого, перманентно неспокійного письменника, поета великої уяви, схвильованої суспільної і душевної напруги, самобутнього образно-мистецького бачення світу». У трьох логічно взаємопов'язаних розділах, кожний з яких являє собою закінчений блок навчально-дослідницького матеріалу, подані методичні розробки (а точніше, рефлексії дослідниці) уроків вивчення життєвого і творчого шляху Івана Багряного, літературознавчо-методичних міркувань стосовно вивчення роману «Тигролови» у дев'ятому класі і повісті «Огненне коло» в одинадцятому класі. Уроки підготовлено відповідно до чинної програми з української літератури за редакцією Р. Мовчан, з урахуванням психолого-педагогічних і вікових особливостей учнів, принципів диференціації, індивідуалізації, профілізації навчального процесу, внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків літератури і культурології, української та всесвітньої історії, географії, мовознавства тощо.

Укладаючи уроки, О. Куцевол дотримується методичних вимог: навчальна книга має поступово, але послідовно і наполегливо готувати до самонавчання. Застосований психодидактичний підхід, основними вимогами

якого є тематичний принцип структурування змісту; різнорівневість і диференційованість навчальних текстів; різні форми презентації навчального матеріалу; включення ігрових ситуацій, літературознавчо-психологічних коментарів, відображається в таких напрямках: мотиваційному (вживання в тексті різних засобів заохочення і підтримки самостійної праці) та процесуальному (вміння авторки спроектувати в текстовому та позатекстовому компонентах книгах розгорнутий процес самонавчання).

Кожний запропонований фахівцем урок – це своєрідний покроковий порадник: чітко визначено мету, обладнання, епіграф, тип інноваційного уроку та його завдання, специфіку і, власне, перебіг самого уроку (уроків). Достатньо виважено обґрунтовано уведення у площину вивчення життя і творчості письменника уроків-літературознавчих досліджень, інтегрованих уроків історії України та української літератури, уроків-семінарів, уроків-диспутів, рольових ігор. Мета інноваційних уроків – шляхом роботи з художнім текстом забезпечити психологічно комфортний режим розумової праці; це такий тип навчання, який дозволяє кожному користувачеві обрати доцільну форму навчальної інтелектуальної поведінки.

Зокрема, для вивчення життя і творчості письменника пропонується урок – гра-драматизація. Завдання такого уроку, переконує авторка на досвіді апробації у школах, – якомога ширше залучити учнів до пошуково-дослідницької діяльності, забезпечувати реалізацію діалогічної взаємодії «митець» – учитель – учні; вдосконалювати вміння старшокласників опрацьовувати літературознавчі, художньо-біографічні, мемуарні, епістолярні, довідникові джерела і на цій основі формувати інтерес молодих людей до особистостей митців; розвивати навички писемного й усного зв'язного мовлення, а також виразного читання.

Навчально-дослідницький матеріал до уроків становлять літературно-критичні роботи відомих учених М. Жулинського, І. Дзюби, Г. Клочака, Г. Костюка, Л. Череватенка та ін., численні мемуарні, епістолярні та художньо-біографічні джерела, які дослідниця ретельно опрацьовувала й інтерпретувала. Упадає в око коректність і виваженість формулювань, ілюстрацій, цитат. Виразною особливістю книги є відхід авторки від сухого академізму, доступна форма викладу, вивіреність уживаних термінів, коректно виписані «місточки» між темами, за якими вбачаємо тривалий серйозний пошук, наукову спостережливість, загострену увагу до найдрібніших деталей.

Значну увагу О. Куцевол приділяє епіграфу як засобу експлікації інтертекстуальності. Продуктивним учена вважає розгляд епіграфа художнього твору як засобу діалогу, знаку інтертекстуальної взаємодії двох

контекстів – першоджерела цитати й авторського творіння. Для повного й адекватного осмислення його функцій у творі необхідно враховувати також психологічні механізми сприймання художнього слова. Сприйняття художнього твору – складний процес, специфічний творчий акт читацької діяльності, й аби він відбувся, необхідна психологічна установка на цілеспрямоване та осмислене сприйняття. У читача має бути прагнення зрозуміти епіграф як закодований знак, що допомагає висловити авторську позицію. Важливо, щоб не лише констатувалась його наявність, а й була особиста мотивованість на осмислення семантики, установлення зв'язків з іншими елементами твору та визначення його функцій.

Наприклад: Цитата-епіграф М. Жулинського «Для Івана Багряного – людини і художника – це головне: переконати читача, упевнити його в тому, що за будь-яких обставин особистість може й повинна бути людиною» добре ілюструє тему і перебіг уроку на тему «Поема всепереможного оптимізму. Автобіографічність авантюрного роману «Тигролови», знаходить логічне продовження у змісті конспекту уроку і запропонованих творчих завдань. Цитата Д. Нитченка «Для кращих письменників він був ідеалом, бо ніхто не міг так сміливо писати» (с. 9) знаходить відображення на с. 54, де думка цього ж дослідника розширюється: «Іван Багряний став одним з наймайстерніших і найзавзятіших виразників тих наших бажань, одним із тих, хто очолив духовну боротьбу нашої еміграції, нашого народу проти ворога України...»

Серед методів («акваріум», «мозковий штурм», індивідуальна, парна, групова робота, самостійна творча діяльність, самоаналіз та ін.) увагу привертає виважено використаний дослідницею діалогічний метод навчання, метод аперцепції–інтерації, суть якого полягає у з'ясуванні почуттів та інтуїтивних розумінь при сприйманні художнього тексту, обмін думками й емоціями, що, за М. Бахтіним, дозволяє певним чином виявити особистісне ставлення до творів Івана Багряного. О. Потєбня, аналізуючи процес художнього сприймання, стверджував, що заглиблення читача в мистецький твір неминуче включає і самопізнання.

У розділі «Позакласна робота» О. Куцевол пропонує літературний диспут «Людина – це найвеличніша з усіх істот», засідання літературного гуртка за творами «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою» на тему «Українська людина над прірвою тоталітарних режимів ХХ століття», методичні поради щодо їх проведення. Такі заходи сприяють формуванню читацьких смаків і світоглядних орієнтирів учнівської і студентської молоді.

Інноваційні форми і методи навчальної діяльності, що мають на меті

забезпечити діалогічну взаємодію і співтворчість у системі «письменник – учитель – учень – клас», знаходять продовження в рубриках «З архівів музи Клію», «Путівник читача», «Цікаво знати», «У дзеркалі літературної критики», а також у завданнях різнорівневої складності, для організації самостійного читання, аналізу, пошуково-дослідницької і творчої роботи учнів, якими насичені усі розділи. Ідеться про «пізнання себе і світу через читання» (О.Ісаєва), збагачення культурними кодами та символами, що представлені в художніх творах, розвиток позитивного самосприйняття, умінь самоаналізу, саморефлексії, самовдосконалення, самореалізації. Усе разом це реалізується в афоризмах І.Багряного: *«маємо виховувати людей сміливих і гордих, людей незалежних в думаннях і устремліннях, людей діла і ризику. Людей боротьби й фанатичної твердості та завзятості»; «Ми є, Були. І будем ми. Й Вітчизна наша з нами».*

Отже, навчальна книга «Народився він для бою...» укладена з урахуванням системного, особистісного, технологічного, діяльнісного, рефлексивного підходів, враховує можливості індивідуального навчання, побудована на дискусійності й полемічності викладу. Педагогічний дискурс структурується так, щоб сформуванню в читача власне бачення проблеми, розвинути ті чи інші прийоми, методи і способи використання знань, більш якісно оволодіти новим досвідом, сприяти вихованню читацької культури. Виклад навчально-дослідницького матеріалу відповідає загальнодидактичним принципам науковості, наочності, доступності, системності, систематичності, диференціації, індивідуалізації, а ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у вимірах стрижневих ідей Гуманності, Добра, Любові, Правди, Моральності.

Мовне навчання має стимулювати вільне володіння мовою – така мета навчально-методичного посібника для учнів 10 класу «Мова наша – українська». Автори - Мацько Л.І., Семенов О.М., Голуб Н.Б, Мацько О.М., Сидоренко О.М., Романенко Ю.О. Структура і зміст посібника відповідають програмі для профільного навчання учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Матеріал пропонованої книги дібраний і укладений відповідно до сучасних освітніх тенденцій, спрямований на формування комунікативних, лінгвістичних, лінгвокультурологічної і прагматичної компетенцій.

Поряд з текстами класичної літератури подано тексти сучасної молодшої української літератури та преси, нові форми роботи з текстами як на традиційних, так і електронних носіях. Таким чином, учні збагачують свої знання не лише з української мови, а й української та зарубіжної літератур,

розвивають мистецькі смаки і вподобання. Водночас текстовий матеріал віддзеркалює національну культуру українського народу, зорієнтований на активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиток духовної сфери особистості, зокрема виховання патріотизму, формування естетичного бачення світу, збагачення словникового запасу, формування особистісних морально-етичних переконань.

До кожного із 117 уроків автори підібрали епіграфи. Це вислови письменників, мислителів, філософів про мову і її функції.

Наприклад: до теми «Лексико-граматичні особливості розмовного мовлення» автори підібрали епіграф «Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» (Володимир Мономах);

- до теми «Закономірності побудови тексту» - «Говорімо те, що думаємо, думати те, що говоримо; нехай слова будуть у згоді з життям» (Сенека);

- до теми «Наукова лексика. Термінологія. Професіоналізми» - «Виховуй у собі людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за п'ять років, учитись на людину треба все життя» (В. Сухомлинський);

- до теми: «Особливості розвитку української мови на сучасному етапі» - «Нації потрібна творчість не тільки на рівні гопака. Нормальне становище – це коли все суспільство живить свою мову й культуру» (О. Гончар).

Кожний урок розпочинається з комунікативної розминки, що допомагає зосередити увагу учнів. Наведемо кілька прикладів завдань.

Наприклад:

1. *не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, блискучі усні виступи у надрукованому вигляді можуть втратити свою привабливість. Від чого це залежить? У чому секрет ефективного усного мовлення? Обговоріть це в класі.*

2. *Видатні вчені Вільгельм фон Гумбольдт, Олександр Потебня, Мартін Гайдеггер, Едвард Сепір були переконані, що кожна мова несе в собі своєрідну картину світу. Чому так? Як наша мова поєднує нас з далекими предками і дає змогу зберігати свою особливість, інакшість у глобалізованому світі?*

Ефективними засобами розвитку діалогічної взаємодії на уроках слугують завдання на мовне вправління (участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів тощо).

Наприклад: підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на тему: “Глобалізація — це добре чи погано для мови”?; усну розповідь на тему “Зцілення словом”; напишіть твір-мініатюру “Живе слово” за поданим початком: *«У дитинстві нас дуже вабило заглянути до старої скрині, де зберігалися давні речі, такі несхожі на ті, що оточували нас. Вони були з іншого світу, мали свою біографію...»*

Невід’ємною складовою занять є лінгвокультурознавчий компонент, який досліджують автори посібника. Вивчення лінгвокультури спрямоване на усвідомлення мови як національно-культурного феномену, розширення знань про взаємозв’язок розвитку мови, історії та культури народу, вдосконалення етикетних норм мовленнєвого спілкування, пізнання культури рідного народу в «діалозі» з іншими слов’янськими та неслов’янськими культурами. Ознайомлення із цариною народних традицій, фольклорних жанрів, національною літературою формує уявлення учнів /студентів про шлях духовно-культурного розвитку рідного народу, особливості його ментальності, самобутність української культури. Через емоційне переживання, пізнання моральних норм і культурних цінностей відбувається індивідуально-творчий саморозвиток.

Наприклад:

«У надрах лексики потужною пружиною стиснутий досвід наших пращурів – їхні уявлення, погляди, думки, переживання, відчуття прекрасного» (Пилип Селігей). Доведіть цю думку, прочитавши текст. Охарактеризуйте семантичне навантаження слова "рід" у наведеному уривку. Створіть словотвірний ланцюжок до слова «рід».

Давньоруське слово *родъ* завжди функціонувало з низкою значень, серед яких і такі: **сукупність** поколінь", "сім'я", "велика патріархальна сім'я". **Багатозначність** цього іменника стала основою для утворення з допомогою префікса *у-* і **загальнослов'янського** слова *uгод* - "народжений не в рід" («той, хто чимось відрізняється від інших в роду»). Звідси в одних мовах - **позитивна** (пор. укр. врода - краса, пол. *uroda* краса, чес. *uгод* - урожай), в інших - нейтральна або навіть негативна семантика (пор.: в укр. врода - краса, рос. *урода* - людина з фізичними вадами).

Згідно із **тлумаченням** Івана Огієнка, Рід - це Бог долі, талан, суд-присуд (**згадаймо** приказку: "Так йому на роду написано"), а Рожаниці - це богині людської Долі, феї, що з'являються при народженні дітей. Свято Рожаниці відзначали крупичним хлібом, сиром та добровонним вином" на день Богородиці 8-го вересня.

Із словом *рід* пов'язані слова брат і "друг" (**drugъ*). В основі слова "друг" давньоруський корінь *деръ*, що означає "міцний". Етимологічно **спорідненими** і слова "здрастуйте", "дружина", "держава": в цих словах виділяється корінь *дер-*, "дерево". Отже, коли ми говоримо:"Здрастуйте", то бажаємо **людині** бути "гарним деревом", тобто здоровим.

Автори пропонують учням підготувати мовну радіопередачу «Людина і час» у формі інтерв'ю з Костянтином Миколайовичем Тищенком, директором Лінгвістичного навчального музею Київського національного університету імені Т.Шевченка.

Дитинство моє пройшло у місті *Глухові* на Сіверщині... Згодом, внаслідок занять історією назв міст з'ясувалося, що між *Глухів* – найсхідніший з-поміж 23 *Глухових*, відомих від Німеччини (*Glauchau, Glaucha*) й Чехії (*Hluchov*) до Польщі (15 назв *Głuchow* і *Gołuchow*) й України (2 *Глухови* на Львівщині і ще 2 під Житомиром). Ця смуга схожих назв навчила мене: немає в нас „ексклюзивних прав” на „окремо взяті” частки цього спільного мовного добра, і тому пояснення кожної такої окремо взятої назви нібито від слов'янської основи **глух**- безпорадно помилкове.

Придивившись до назв з такими саме закінченнями (колись вельми поширений „формантний аналіз”), можна переконатися, що лише поодинокі з них „мають вигляд” слов'янських: *Горохів, Лопухів, Вовчухів, Чернихів*. І якийсь дивний у них сенс – що, хіба лише в тих селищах росте горох чи лопухи? Коли ж з довідника назв населених пунктів України [АТП] було вибрано всі наявні там топоніми на **-хів**, стала очевидною яскрава неслов'янська природа більшості їхніх основ.

Кожну з тем соціокультурної змістової лінії автори спрямовують на більш якісне представлення української мовної особистості, на формування умінь виконувати історико-культурологічні коментарі до національно-культурних лексем, проводити етнолінгвістичне дослідження, укладати мовні, літературно-краєзнавчі альбоми етнографічних районів України; вилучати соціокультурну інформацію з різних джерел, опановувати різні способи збору, узагальнення, систематизування лінгвокультурної інформації, готувати тематичні екскурсії, зустрічі, олімпіади, вікторини, ігри, конкурси, укладати тематичний словник-тезаурус.

Через розвинений з допомогою батьків, учителя чи самостійно читацький інтерес, емпатійне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами: поповнюються її фонові знання, знання лексики і фразеології, що відображає національний характер. Відбувається творчий саморозвиток особистості.

Серед авторських новацій вирізняється видання **Любові Мацько «Українська мова в освітньому просторі»**. Першочергове місце в посібнику займає наука (знання), технологія, соціально-культурні цінності, проблемний підхід, діалоговий режим спілкування, самостійна пізнавальна діяльність. Наскрізна концептуальна ідея – формування креативної мовної особистості, яка має розвинуте чуття мови, мовний смак, здійснює вивчення фольклорного і художнього тексту в культурно-антропологічному просторі, опановує виховні

цінності рідного та інших народів.

Узгодженими є принципи, на які спирається автор: соціокультурний, комунікативно-діяльнісний, а також принципи взаємозв'язку навчання, виховання і креативності, особистісної орієнтації, активної пізнавальної діяльності, культуровідповідності, наступності.

Чітка структура науково-навчального посібника. Методологічна глибина, фундаментальність, системність підходу до досліджуваних явищ, відкритість до нових ідей і, безумовно, внутрішня цілісність – такі риси модуля «Мовна освіта і мовне виховання. Лінгводидактика». Презентовано поняття «мова як духовна категорія». Слушну аргументацію наведено щодо *мовного смаку* (системи ідейно-естетичних і психолінгвістичних орієнтацій соціальної групи мовців чи окремого мовця щодо мови, динаміки суспільної мовної свідомості) і *мовного чуття* (індивідуальної системи підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах).

У містких і глибоких параграфах першого модуля вчений запрошує освітян до дискусії: чому мовне навчання (чи то української чи іноземної мов) не переходить у вільне володіння мовою. Тільки задіявши практичний і виховний аспект мовної освіти, – наголошує Любов Іванівна, – забезпечимо формування мовного чуття та мовного смаку. Саме в органічному зв'язку мовного навчання і мовного виховання формуються мовні здатності і мовні здібності, мовна культура, усвідомлена естетична мовна поведінка, мовна мода, мовна стійкість.

Серед актуальних лінгводидактичних проблем першого модуля – аксіологічний і культурологічний аспект викладання української мови і формування культури мовлення, виховання читацького інтересу в учнівській і студентській молоді.

З урахуванням функціонально-діялісного, особистісно зорієнтованого підходів, а також компетентнісного, що задекларований у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, подані концептуальні засади профільного навчання української мови (профіль – українська філологія). А оцінювання і самооцінювання у профільних старших класах пропонує збагатити рівнями автономного, незалежного, компетентного користувача.

У місткому і глибоко яскравому другому модулі «Історія нової української літературної мови. Соціолінгвістика. Українська мова в особистостях» зосереджено увагу на актуальних питаннях історичного розвитку української літературної мови і перспективних напрямках мовознавчих досліджень. Ідеться про дослідження мови творів відомих науковців. Такий підхід дає можливість осягнути мовотворчість, мовно-

національні риси вченого. У модулі розглядається значення мовотворчості Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського. Дискутує автор і стосовно мовних поглядів Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Олександра Потебні, Івана Франка, спонукає молодих науковців до вивчення питання мови у творчості Максима Рильського, Олександра Довженка, Михайла Жовтобрюха тощо.

Змістове наповнення модуля «Стилістика. Текст як об'єкт лінгвістичних досліджень. Лінгвістичний аналіз тексту» спрямоване на поглиблення знань про лінгвокультурологічний, дискурсивний, лінгвосинергетичний, лінгвопрагматичний, лінгвотрансакційний аналізи, на розвиток лінгвокультурологічної компетенції креативної мовної особистості, яка вміє застосовувати отримані знання і сформовані вміння в нових постійно мінливих умовах. Аналізуючи ознаки тексту, відомий мовознавець розширює коло проблемних питань щодо показників зв'язності, членованості, інформативності, завершеності, збагачуючи їх висвітлення необхідним матеріалом стосовно гіпертексту з нелінійною структурою.

Модуль «Риторика. Мовні питання у засобах масової комунікації» насичений інтерв'ю, виступами, уривками теле- і радіопередач, в яких брала участь, власне, і сама Любов Іванівна Мацько, відомий стиліст і ритор України. Мета параграфів – спрямувати молодь на удосконалення комунікативної компетенції, що здійснюється при оволодінні риторичними знаннями про сутність, правила, специфіку фахового спілкування в різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях, набутті комунікативних умінь.

Виразною особливістю книги є відхід від сухого академізму, доступна форма викладу, лаконічність, послідовність, системність, вивіреність уживаних термінів, коректно виписані «місточки» між модулями, за якими – тривалий серйозний пошук, наукова спостережливість, загострена увага до найдрібніших деталей мовного матеріалу.

Виразний ідіостиль авторів навчального посібника **«Історія української літератури першої половини XIX століття»** (автори – Кравченко В. О., Єременко О. Р.). Пізнання творів митців, їх сприймання і розуміння зазвичай змінюється в часі, тому автори з урахуванням численних науково-теоретичних джерел і рефлексії власної професійної діяльності пропонують власне бачення літературного процесу першої половини XIX століття: літературних течій, напрямів громадської та літературно-естетичної думки, творчості представників красного письменства. Це книга аналізу і роздумів, результат особистого усвідомлення історії української літератури.

Головне в роботі – її цілісність. Структура навчального посібника (книга складається з теоретичної і практичної частин) спрямована на максимальне розкриття авторського задуму: подати історію української літератури першої половини ХІХ ст. з урахуванням принципів історико-літературного дослідження і особистісного аспекту мистецтва слова, аналізу літературного процесу, єдності біографії письменника, його світогляду, суспільного смислу і значення його творів; окреслити основні художні напрями і течії української літератури першої половини ХІХ ст. та її зв'язок з європейським літературним процесом.

Ефективність засвоєння програми курсу, як правило, залежить від здатності лектора визначити й увиразнити ключові моменти. З цією метою в теоретичній частині книги вміщено нариси і монографічні розділи, присвячені знаковим персоналіям означеного періоду: І. Котляревському, Г. Квітці-Оснóв'яненку, П. Білецькому-Носенку, М. Петренку, М. Гоголю, М. Шашкевичу, Я. Головацькому, І. Вагилевичу, О. Стороженку, П. Кулішу, А. Свидницькому. Глибока змістовність і яскрава «енергетична потужність» тем зорієнтовують студентів на визначення місця письменників в історії літературного процесу, допомагають осягнути суть творчого методу та індивідуального стилю митців, а хрестоматійні твори поряд із недостатньо дослідженими чи маловідомими набувають у нас сторінках нового прочитання.

Правом лекторів є свобода у виборі тем, що подані для користувачів повноформатно. У цьому контексті серед широкої розмаїтості вирізняються теми, де розглядається життєвий і творчий шлях Павла Білецького-Носенка і Михайла Петренка. Оглядовий виклад біографічного матеріалу (з особистісним, діалогічним акцентом) доречно гармоніює з ґрунтовним аналізом окремих творів чи їх фрагментів, що виконується також з допомогою методу читання «під мікроскопом» для «відкриття нового», розмови не тільки про слово, а й зі словом митця). Прилучення студента до мистецтва критичного аналізу, уважного, осмисленого читання тексту, заглиблення у внутрішній світ, психологію мови героїв, виконання відповідних зіставлень художніх явищ – це розвиток чи не найважливіших для його майбутньої професійної діяльності умінь та навичок філологічного аналізу.

Перечитування монографічних і оглядових тем «Український романтизм 20-40-х рр. ХІХ ст.», «Балада – емблематичний жанр українського романтизму», «Жінки в житті і творчості Тараса Шевченка», де подається загальний аналіз ідейно-естетичних засад і творчості поетів-романтиків Л. Боровиковського, М. Костомарова, А. Метлинського, розкриваються невідомі сторінки життя Великого Кобзаря й історія всього покоління, дає

можливість визначити і таке уміння шанованих авторів, як уміння «складні смисли викристалізовувати у прозорі та ясні словесні формули» (Г. Клочек).

Теоретичний розділ насичений вишуканою українською літературною мовою, характеризується заглибленням у новітні дослідницькі практики, а спосіб подання матеріалу особливий, неповторний. Доволі часто це неквапна розповідь, де все так природно й органічно, продумані та виважені й водночас глибокі й інформативні розмірковування, запрошення до діалогу, жива, емоційна розмова. Книга ненав'язливо примушує думати, аналізувати, дискутувати, знайти художній текст і ще раз ним «переболіти».

Серед завдань, які ставили перед собою автори, – активізація самостійної науково-пошукової діяльності студентів і стимулювання самоосвіти. Викладачі добре усвідомлюють нагальну потребу у вихованні імпліцитного читача, необхідність формування критичного мислення у майбутніх учителів української мови і літератури. Для поглиблення знання текстів художніх творів, рекомендованих навчальною програмою, визначення їх жанрів, характеристики дійових персонажів, засобів контекстуально-синонімічного та синтаксичного увиразнення мовлення у практичній частині запропоновані численні варіанти тестових завдань.

Україні потрібна навчальна книга слугуватиме фаховим путівником з історії української літератури першої половини ХІХ століття для студентів, викладачів, учителів української мови і літератури загальноосвітніх шкіл, класів філологічного профілю, гімназій, ліцеїв, коледжів, а також учнів-старшокласників, що прагнуть поглибити своє пізнання рідної літератури.

В основі навчального посібника **О. Пехоти «Індивідуальність учителя: теорія і практика»** – відповідний авторський курс, дидактична мета якого – ознайомити студента з механізмами й умовами власного індивідуального професійного розвитку, а розвивальна – сприяти в набутті навичок рефлексивного характеру і досвіду професійного самовивчення, саморозуміння, самоприйняття, самовдосконалення і самореалізації. О. Пехота цілком слушно наголошує, що майстерність спеціаліста в будь-якій професії починається з розуміння своєї професійної сутності, професійних можливостей і пошуку шляхів стабільності розвитку. Тільки навчившись розуміти себе, педагог може зрозуміти іншу людину і допомогти їй у навчанні і розвитку.

Навчальна книга презентує авторську концепцію культури індивідуального професійного розвитку вчителя. Однак дослідниця поставила за мету, власне, несаmoreалізацію, а подання педагогічної інформації так, щоб користувач зміг швидко, адекватно її опанувати й використати у процесі вирішення пізнавальних завдань. Ураховане й коло

зацікавлених осіб, що здійснюватимуть взаємодію з педагогічним текстом. Лаконічний виклад навчального матеріалу допомагає більш рельєфно показати внутрішню логіку досліджуваних педагогічних проблем, глибше проникнути і зрозуміти власний внутрішній світ, обриси «образу Я», вибудувати особистісно-професійну «Я-концепцію» та підвищити продуктивність системи стосунків з навколишнім світом, що сприяє розвитку самоаналізу та розвитку індивідних, особистісних і суб'єктних основ індивідуальності педагога.

У навчальному тексті відображено ціннісні аспекти наукового знання, а конкретні приклади, діагностичні методики корисні для професійної діяльності і вияву індивідуальності. Кожний розділ являє собою закінчений блок навчального матеріалу, основним критерієм включення якого є можливість його розгляду з різних сторін і точок зору. Зокрема, в розділі 1 «Педагогіка і психологія становлення індивідуальності вчителя» мету сформульовано так: *прочитавши розділ, ви дізнаєтеся, чому вчитель є самостійною цінністю сучасної системи освіти, якою повинна бути підготовка вчителя, щоб у ході її сформувалася його індивідуальність.*

Упадає в око коректність і виваженість формулювань, ілюстрацій процесу добування наукової істини, цитат.

Наприклад:

Самоототожнення особистості зі своєю сутністю означає безперервний пошук відповідей на питання «хто я?», незатихаючий діалог з самим собою, копітку роботу з самодослідження, прагнення «Знайти себе» і вміти відстояти свої життєві позиції. Мета, яку свідомо і неусвідомлено переслідує людина протягом усього життя, – стати самим собою. І лише досягаючи її в певні моменти, вона знаходить сенс свого життя... (К. Роджерс).

Цитата-епіграф знаходить логічне продовження у змісті завдань.

Теоретичні і практичні блоки кожного з розділів спрямовані на формування індивідуальності педагога. Це забезпечується завдяки дотримання принципів адекватності сприйняття інформації і критичності викладу, що забезпечується такими словами і словосполученнями: *розглянемо, обговоримо, ця думка є дискусійною* тощо).

Принцип коректності досягається перевіреною інформацією, фактами, повнотою характеристики феномена «професійна культура», «індивід», «суб'єкт», «педагогічна технологія» та ін.

Витриманий і принцип міцності засвоєння навчального матеріалу: на початку кожного параграфу, розділу подані короткі анотації, план того, що

буде розглянуто, в кінці відповідні висновки. Прагнення розширити коло потенційних користувачів спонукало авторів відійти від школярського стилю викладу: читач немовби включається в діалог з автором.

Мета авторів навчально-методичного **посібника «Культура співробітництва: практика групової роботи студентів» О. Пехоти і С. Ратовської** – сприяти оволодінню технологічною культурою. Означену якість дослідники розуміють як узагальнюючу характеристику його особистості, що динамічно поєднує технологічні знання і вміння, навички, професійно значущі особистісні якості, необхідні для успішного оволодіння професійною діяльністю, що дозволяє особистості адаптуватися в інформаційно і технологічно насиченому суспільстві, рівень індивідуально-творчої готовності особистості до проектування і реалізації педагогічної діяльності, прагнення до самоосвіти і саморозвитку.

У розділах розкрито основні концептуальні положення щодо формування у читача уявлення про сутність технологізації педагогічної праці, шляхи оволодіння технологічною культурою, здійснено аналіз західноєвропейських та американських досліджень з проблем співпраці. Яскраві назви розділів і параграфів; наприклад: *«Технологічна культура викладача – сучасне обличчя університету»* та ін. Корисними є розгляд практичних аспектів викладацької діяльності на етапі планування і реалізації таких педагогічних технологій, як тренінг, коучінг, тьюторіал, організаційно-діяльнісна гра, технологія кооперативного навчання. Завдання становлять цілісну міні-систему, під час виконання яких студент актуалізує весь попередньо опрацьований матеріал. Передбачають автори й поступове підвищення складності завдань.

Навчальний посібник **О. Кучерявого «Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти» (2011)** - методологічно глибока науково-навчальна праця, в якій органічно поєднуються учительський досвід, широка ерудиція, життєва мудрість, дослідницьке чуття, ґрунтується на теорії проблемного навчання і зорієнтована на вчителя, котрий впроваджує освітньо-розвивальні педагогічні технології, що сприяють розвитку особистості учня, а результатом такої роботи є створення особистісно-професійної «Я-концепції», готовність до професійного саморозвитку і самореалізації.

Кредо науковця, котрий сповідує ідеї «сродної праці» і філософію серця Г. Сковороди, – обґрунтувати модель учителя як «гуманіста і морального наставника, котрий здатний систематично і послідовно створювати умови для розвитку свідомості та самосвідомості особистості учня». Для такого вчителя «притаманні критичне педагогічне мислення, яскрава

індивідуальність, фундаментальні знання, професійно-педагогічні здібності, уміння і навички самоосвітньої і самовиховної діяльності, досвід творчого розв'язання педагогічних задач, велика душевна щедрість, безмежна любов до дітей і своєї професії», – доводить О. Кучерявий.

Навчально-дослідницький дискурс (три логічно взаємопов'язані частини: вступ до педагогічної спеціальності та педагогічної науки, основи дидактики, теоретичні основи особистісно орієнтованого виховання і дев'ять розділів) спроектовано з урахуванням особистісно орієнтованого й цілісного підходів. Усі розділи, параграфи пронизані ідеями педагогічного стимулювання професійного зростання особистості вчителя і розвитку особистості учня, його свідомості, самосвідомості, готовності до самоосвітньої діяльності й самовиховання. Цілісний підхід у єдності з особистісно орієнтованим покладений в основу обґрунтування змісту освіти, процесу і типу навчання, структури і змісту сучасного українського виховання та інших педагогічних категорій.

Відбір теоретичного і практичного дослідницького матеріалу автор здійснює на основі критеріїв дедуктивної логіки структурування і засвоєння фундаментальних теоретичних знань як цінностей, а також характеру викладу, сприйняття і осмислення навчальної інформації. Перший критерій дозволяє гармонійно поєднати наукознавчий і теоретичний матеріал. Ідеться, зокрема, про таксономію розвивальних, виховних, освітніх цілей уроку, класифікації методів навчання і виховання, системно-функціональну готовність майбутнього вчителя до педагогічної дії. З метою забезпечити більш ефективне опанування студентами важливої професійно орієнтованої інформації дослідник здійснює виклад у формі нарисів, аналітико-публіцистичних роздумів, психолого-педагогічних рефлексій, аналізів професійних ситуацій, вдало поєднуючи образне і проблемне бачення педагогічних явищ і процесів.

Виразною особливістю педагогічного дискурсу є акцент на пріоритетних обов'язках учителя. Сьогодні мало бути професіоналом, який уміє виконувати тільки конкретні технологічні операції, діяти за інструкцією, хоча це вимагає цілого комплексу знань, здібностей, умінь і якостей, формування таких якостей, що значущі для здійснення професійно-творчих функцій, досвіду творчої діяльності. Важливо бути насамперед «людиною, яка взяла на себе соціальну відповідальність за розвивальний і щасливий характер життєдіяльності дітей, прилучення їх до духовно-моральних та інших цінностей, забезпечення перспектив особистісного зростання, його способів і засобів.

Енергетично потужною для професійно-особистісного розвитку вчителя

вважаємо першу частину. У ній компресовано представлено авторське бачення педагогічної думки і діяльності Антона Макаренка і Василя Сухомлинського. Ядром моделі цінностей всесвітньо відомих майстрів теорії і практики виховання дослідник визначає систему гуманістичних аксіологічних орієнтирів, у центрі якої – особистість вихованця, його духовність, обов'язок, воля, відповідальність, потреба в гармонійному розвитку.

У професійній діяльності вчителя доцільно реалізувати концепцію паралельної педагогічної дії видатного майстра А. Макаренка, що знайшла відображення в ідеї виховання особистості в колективі, методи педагогічного впливу, які стимулюють дітей до свідомої організації свого життя, зокрема методи педагогічної вимоги, завтрашньої (дитячої) радості (або перспективних ліній), громадської думки, змагання тощо.

У вихованні рис творчої особистості учителя вагоме місце посідає гуманістична система освітніх цінностей В. Сухомлинського, що охоплює важливі для розвитку дитини як особистості духовно-моральні, сімейно-культурні, національно-культурні, соціально-нормативні, індивідуально-розвивальні аксіологічні орієнтири. За В. Сухомлинським, мудрість педагога концентрується і в його вмінні розуміти постійний стан самоутвердження й самовиховання дитини, і в умінні розуміти мову дитинства.

Необхідним для професійного зростання вчителя є дискурс про гуманізм дидактико-методичної системи В. Шаталова. У центрі педагогічної філософії педагога-новатора перебуває особистість учня як найвища цінність природи, творець власної життєвої стратегії. О. Кучерявий доводить, що педагогічна практика В. Шаталова є продуктивною акмеологічною практикою. У своїх учнів, приходять до висновку О. Кучерявий, учитель виховував віру в себе, жадобу до досягнення в будь-якій діяльності найвищих результатів, бажання смаку перемоги, здатність до творчості, готовність до щоденної кропіткої праці, уміння у сфері самовдосконалення.

Тривале вивчення проблеми професійного становлення і розвитку вчителя безпосередньо в навчально-виховному середовищі загальноосвітньої і вищої школи дала можливість автору навчальної книги переконливо довести: «Глибока компетентність учителів у питаннях структури свідомості і самосвідомості особистості, у використанні способів і засобів педагогічного забезпечення їхнього розвитку і єдності – необхідна умова організації особистісно орієнтованого навчання і виховання». Писав про це і відомий психолог Е. Стоунс. «...лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, – наголошував учений, – ми зможемо домогтися

суттєвого прогресу в практиці учіння». Дотримується О. Кучерявий концептуальних тез чеського мислителя XVIII ст. Я. Коменського, котрий наполягав на тому, «щоб усе, що викладається юнацтву не змушувало його робити будь-що супроти волі і внаслідок примусу, давало змогу все робити добровільно й самостійно, із захопленням». Зазначимо, російський педагог П. Каптерев на початку XX ст. теж дотримувався основних положень швейцарського педагога XIX ст. І. Песталоцці і розумів учіння як справу творчості самого учня, а всі знання – як розвиток внутрішньої діяльності, акти самодіяльності і саморозвитку.

З позиції цілісного та особистісно орієнтованих підходів автор ґрунтовно аналізує такі основні ознаки уроку, як наявність дидактичної, розвивальної, виховної цілей; обсяг матеріалу, який потребує засвоєння учнями на самоціннісному рівні; врахування індивідуально-психологічних особливостей вихованців, їх інтелектуального розвитку і можливостей у засвоєнні змісту освіти; опора вчителя на особистісно орієнтовані технології організації навчально-виховного процесу, під кутом особистісно орієнтованого підходу розглядає також і зміст сучасного українського виховання, його духовно-моральне ядро, специфіку національної складової, розвивальний потенціал естетичного, трудового, валео-екологічного аспектів.

Підкреслює автор і значущість та обов'язковість для вчителя прагнення до самоосвіти. Майбутнім учителям є необхідність поміркувати, зокрема, над рефлексіями К. Ушинського про те, що вчитель живе до тих пір, поки він навчається; як тільки-но цей процес згасає, у ньому вмирає майстер своєї справи, і над роздумами В. Сухомлинського, котрий у багатьох працях наголошував, що саме у процесі самоосвіти формуються інтелектуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці.

О. Кучерявий «занурює» читача і в аспекти самовиховання як рушійної сили розвитку особистості учителя й учня. Автор розвиває тезу І. Зязюна про те, що вчитель є носієм культури, але він є також і живим зразком культури. Дискутує і щодо вищої мети виховання сучасної школи – гармонійний розвиток особистості. Прагнучи цього педагогічного ідеалу, зауважує О. Кучерявий, педагогам важливо не забувати про необхідність конкретизації цієї мети, адже в душі кожна людина усвідомлено і неусвідомлено переконана у свободі, значущості, самоцінності і гідності своєї особистості. Культивування самоцінності, неповторності, творчої індивідуальності припускає створення сприятливих умов для розкриття потенційних можливостей особистості. У цьому вбачав головне завдання виховання В. Сухомлинський.

Цілком аргументованими вважаємо і докази О. Кучерявого щодо

професійної орієнтації старшокласників на майбутню учительську професію як особистісно орієнтованої системи. Особистісна зорієнтованість відповідної системи утверджує пріоритетність афективної сфери особистості у процесі стимулювання розвитку її професійної свідомості та самосвідомості. Йдеться насамперед про пріоритетність створення психологічних ситуацій суб'єктивного переживання процесу самовизначення як пошуку покликання.

Укладаючи дослідницький матеріал, О. Кучерявий спирається на власний учительський досвід і методичні вимоги: навчальна книга має поступово, але послідовно і наполегливо готувати користувача до самонавчання. Посібник забезпечує систематизацію набутих знань і передбачає можливість самоконтролю: тут розміщена рекомендована література для самостійної роботи, а також різноманітні творчі, проблемно-пошукові завдання.

Наприклад: напишіть самохарактеристику ступеня сформованості власних професійно-творчих, управлінсько-комунікативних і соціально-педагогічних умінь. Працюючи на мікротвором, намагайтеся зіставити свій образ «Я» з образом добре відомого вам педагога;

- опишіть ситуацію (її потрібно самостійно розробити або «взяти» з власного досвіду шкільного навчання), яка відображає певний (досить високий або низький) рівень сформованості в педагога моральної готовності до педагогічної діяльності;

- створіть за допомогою різних видів мистецтва (образотворчого, літературного та ін.) власні образи понять основних категорій педагогіки: розвитку, навчання і виховання ;

-складіть перелік найбільш імовірних мотивів самоосвітньої діяльності старшокласників, які лежать в основі їх психологічної (ціннісно-мотиваційної) готовності до неї.

Сприйняття навчальної інформації – це складний і специфічний процес. Щоб він відбувся, необхідна установка на цілеспрямоване та осмислене сприйняття, тому значну увагу учений приділяє епіграфу як засобу діалогу, закодованого знаку, що допомагає висловити авторську позицію.

Наприклад: епіграф «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попередньо пізнати її також в усіх відношеннях» (Костянтин Ушинський) знаходить відображення у темі «Предмет педагогіки як дослідження закономірних зв'язків між цілісним розвитком особистості, її навчанням і вихованням»,

епіграф «Свідомість – динамічна смислова система, яка становить собою єдність ефективних та інтелектуальних процесів» (Лев Виготський)

– у параграфі «Психологічний механізм навчання і виховання: єдність розвитку свідомості й самосвідомості особистості»;

епіграф «*Ідеал нації є не те, що вона думає про себе у часі, але те, що Бог думає про неї у вічності*» (В. Соловйов) – у темі «Національне виховання як соціально й особистісно значущий феномен».

Аналіз мовознавчої, літературознавчої, методичної україністики, навчальних книг для середньої і вищої школи підтверджує: у понятті «*науково-педагогічний текст*» знаходять вияв поняття «педагог», «педагогічна діяльність», «педагогічна майстерність». Педагогічний текст наділений такими ознаками, як емоційна виразність, естетична, морально-етична оцінка, поєднання точності висловленої інформації, наукових положень з емоційно-експресивною образністю проблеми. Серед принципів укладання наукових текстів виділяють принципи змістовної насиченості, наукової інформативності, новизни, змістової закінченості, проблемності, доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей. Науково-педагогічний текст дозволяє глибше розкрити індивідуально-психологічні, мовно-соціальні риси дослідників.

Основними рисами мовних особистостей дослідників можна визнати діалогічність, відкритість, полікультурність, креативність. Науково-педагогічний текст є можливістю досягнути глибини свідомості творчої індивідуальності, складники мовної особистості, її тезаурус і фрагменти картини світу, її ставлення до себе, до оточення, дійсності. Першочергове місце в посібниках займає наука (знання), технологія, соціально-культурні цінності, проблемний підхід, діалоговий режим спілкування, самостійна пізнавальна діяльність. Наскрізна концептуальна ідея – формування креативної особистості, яка володіє критичним мисленням, має розвинуте чуття мови, мовний смак, прагне до неперервного професійного розвитку і саморозвитку.

РОЗДІЛ 3. МОВНА ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

3.1. Василь Сухомлинський – вишукана мовна особистість

Науково-педагогічний текст дозволяє глибше розкрити індивідуально-психологічні, мовно-соціальні риси і відомих дослідників-педагогів.

«Сильною мовленнєвою особистістю» (термін уведений російським мовознавцем Ю. Каруаловим) був **Василь Сухомлинський (1918 -1970)**. Серед основних ознаками такої особистості, за Л. Синельниковою, є енергія думки, втілювана в енергії слова, відповідальність за словесний учинок, здатність до рефлексії, що дає можливість спостерігати за взаємодією думки і мови, широта дискурсивної (текстової) дійсності як результат знань, умінь і навичок побудови висловлювання в різних ситуаціях спілкування, креативність, що виявляється в умінні реалізувати в дискурсі ілюкативні установки тощо. Комунікативно-доцільне й емоційно насичене, переконливе мовлення педагога-дослідника ефективно впливало на думки і почуття співрозмовників. Цьому сприяла і доступна форма викладу, легкість і простота, властива справжньому фахівцеві, котрий добре розуміє цінність науково-педагогічного пошуку, багатство лексики, розмаїття особистісних мовних кліше, увага до найдрібніших деталей мовного матеріалу.

Аналіз науково-педагогічних текстів В.Сухомлинського показує, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають особисте ставлення до вчительської професії.

«Слово на уроці, – читаємо в одній із статей великого гуманіста, – це те саме, що мелодія на уроці музики. Слово – це й стежечка до дитячого серця, і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі. Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість в своїх силах».

Актуальні для вчителів-словесників поради Майстра: *«Якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець,*

здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!»

Всесвітньо відомий педагог доводив, що урок – це «дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального багатства, показник його світогляду, ерудиції».

До уроку літератури Василь Олександрович ставився як до засобу формування світогляду: «Збудивши в серці учня почуття захоплення ідеалом добра, честі, правди, краси, почуття ненависті до зла, несправедливості, потворності, викладач літератури добивається того, щоб кожний учень самостійно читав художні твори, замислювався на суспільними, моральними, естетичними проблемами, над майбутнім свого народу і своїм особистим майбутнім. Твори, які за своєю ідейно-художньою цінністю є вчителями життя, стають настільною книгою юнаків і дівчат» .

У творах В.Сухомлинського прослідковується органічне поєднання власне публіцистичних елементів, педагогічних термінів з ліричним струменем образності численних метафор, епітетів, порівнянь. Таке розмаїття відображене у прозорості, змістовності, ясності думок, їх логічній єдності, смислового навантаженні, проблемності.

Мудрі моральні сентенції написані просто і переконливо; вони легко запам'ятовуються, спонукають до творчої діяльності:

«Зернину творчої думки, з якої виростає поросль творчої праці, часто сіє саме слово вчителя»;

«Вчителеві треба розуміти Світ Дитини»;

«Найвища насолода життя у творчій праці, що чимось наближається до мистецтва»;

«Творчість народжується там, де створюється сплав глибоких і міцних знань з досвідом практичної діяльності, який склався у процесі самостійної роботи, самовиховання і запозичений у майстрів педагогічної справи»;

«Вкладайте у свідомість дитини живе, трепетне слово, дбайте про те, щоб воно не перетворилося на засушену квітку, а вилетіло, як із гніздечка, співучою пташкою, раділо красі навколишнього світу».

У працях В. Сухомлинського можна виділити таке призначення серця: містилище емоцій; засіб пізнання; «жити серцем» – «віддавати своє серце»; серце як містилище емоційної пам'яті людини; серце як дзеркало душі; «відчувати серцем», розуміти оточуючих (вихователя) і себе самого. серце як

джерело добра; серце як джерело патріотизму (виховання у серці любові до рідної землі, природи і навколишнього середовища); голос серця як голос совісті; розуміння і відчуття краси в людях, віра в добро, «чуйне серце»; школа сердечності; материнська школа; ідеальна сім'я.

3.2. Мовно-жанрові особливості педагогічних праць Олександра Захаренка

Серед плеяди відомих педагогів-новаторів, мовна творчість яких є переконливим свідченням щирості і хвилювання за долю рідної мови, і директор Авторської школи в селі Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області **Олександр Антонович Захаренко** (1937 – 2002). Народний учитель СРСР, Народний учитель України, дійсний член Академії педагогічних наук України, народний депутат Верховної ради СРСР двох скликань. Олександра Антоновича Захаренка називали сахнівським чарівником, учителем-Академіком, ученим-експериментатором, директором села, духовним батьком, глибокошановним господарем.

Формування мовної культури особистості директора Сахнівської школи відбувалося під впливом соціальних, історико-культурних умов, філософсько-світоглядних орієнтацій. Екстра- та інтралінгвальними чинниками стали сім'я, рідна говірка (майбутній педагог народився, провів дитячі та юнацькі роки в селі Кам'янка Черкаської області); навчання в Черкаському педагогічному інституті; захопленість книгами (науковими, художніми, публіцистичними); робота з вихованцями, постійна (це стало за довгі роки вчителювання природнім), самоосвіта; звернення до словникової та довідникової літератури; обізнаність з працями відомих педагогів, психологів, методистів; вільна орієнтація в новинках з фаху; знайомство і спілкування з «дружелюбними, доброзичливими, лагідними людьми»: односельчанами, колегами, визначними культурними і громадськими діячами.

Олександр Антонович Захаренко – це справді «носії елітарної мовної культури», «сильна мовленнєва особистість», вроджений оратор, котрий володів українським словом, багатством лексики, виразними мовними засобами, вмів точним, влучним словом зацікавити, переконати, спонукати, заохотити, зріднити.

У наукових колах чи особистій дружній бесіді слухачів особливо зачаровувала вимовна манера Захаренка: приємний різнобарвний тембр, спокійний, наповнений енергією й оптимізмом голос, насичена добрим гумором говірка, уміння говорити чітко, лаконічно, щиро, модулюючи темп

мовлення й інтонації. Усне мовлення директора було схоже на мистецькі відтінки, нагадувало своєрідну гру світла і тіней на картині художника. Вражала точність, внутрішня й контекстна тоничність кожного слова, розмаїття особистісних мовних кліше, синтаксичних конструкцій.

Понад 3000 виступів директора стали справжньою окрасою численних шкільних лінійок, з'їздів Творчої спілки вчителів України, учительських форумів, виступів на телестудії в Останкіно й у радіопрограмі «Педагогічні роздуми», на зборах Академії педагогічних наук, сесіях Верховної Ради, запам'яталися як яскраві, вражаючі уроки розуму, мудрості, людяності, моральності, що викликали у слухачів хвилю емоцій.

О. А. Захаренко добре усвідомлював інформаційно-пропагандистську функцію публіцистики: вона повинна впливати і на розум, і на почуття. Він чудово володів методикою «живого спілкування», умів аргументовано дискутувати (в цьому допомагали глибокі знання з різних наук), вести цікавий, конструктивний діалог, не відчуваючи браку слів, доречно зауважити й пошанувати співрозмовників. Завжди ретельно продумував стратегію виступу: визначав його цільову настанову, наскрізне завдання, власне бачення проблеми, прийоми зацікавлення класу чи аудиторії (оригінальний, незвичний початок, контраверсивне запитання, психологічні паузи), створював дієву словесну форму промови. Це допомагало «розкрутити» учасників діалогу на свідоме сприймання змісту розмови, на думання і роздуми, створити т. зв. ауру міжособистісного спілкування. Показниками лекторської майстерності педагога важливо визнати науковість та інформативність викладу; доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань; методична розробленість матеріалу; чітка орієнтація на проблему тощо.

Ось початок одного із п'ятихвилинних виступів на шкільній лінійці: Тема **«Довголіття»**. «Щоб людина довше жила, треба, щоб не старіла душа. А що ж таке душа? Мабуть, це просто внутрішній наш світ».

Статті, книги О. А. Захаренка про вчителя й учня, для вчителя, учня, батьків – це результат багаторічної праці. Кожній з них («Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв'язати», «Суперечливі думки», «Школа над Россю», «Поспішаймо робити добро», «Поради колезі, народжені в школі над Россю», «Слово до нащадків», «210 шкільних лінійок», «Енциклопедія шкільного роду») властива унікальна оригінальність, глибина змісту.

Головне у книгах О. Захаренка – пошук шляхів, як «створити у селі таку школу, щоб діти зростали в ній мислячими, працьовитими, вдячними. закоханими у свій край, чутливими до добра і краси». Це знайшло вираження

у прозорості, змістовності, ясності думок, їх логічній єдності, смислового навантаженні, проблемності. Теоретичні викладки гарно оснащені, ілюстровані виразними прикладами з власної практики.

Зупинимося на ключових темах книг: *сім'я, талановиті діти, учитель і мовна культура*.

На основі праць О. А. Захаренка, його міркувань про роль сім'ї можна скласти своєрідний педагогічний катехізис.

«Сім'я – це той еліксир психічного здоров'я, який би мав бути у кожної дитини. Її (дитину) ніколи не треба принижувати, слід завжди бути уважним, жити думками дитини, і тоді настає «диво» – відростають в них крила, розправляйте їх для польоту і для віри в свої здібності, свою причетність до великої справи народів усієї України, а то й усього світу» .

«Міцна, багата духом, здорова розумом наша сахнівська сім'я. Яку не візьми, відразу відчуєш силу чистого джерела свіжості, людяності, патріотичного духу і бажання здійснити задумане, зберегти для нащадків наше прекрасне село, рідну школу з її нескінченними задумами і мріями.

«У школі учню має бути, як в батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість».

«...кожна мати, кожен батько стають єдиними у всьому світі педагогами, які ведуть по життю свою малечу, спотикаючись, шукаючи свої шляхи, набиваючи гулі, не відаючи, що прийде час і розлетяться ластовенята, хто куди, зі свого гніздечка. А поки не розлетілись, то батьки, діти – ваша кров і плоть, і зробіть усе, аби вони були кращими, ніж ви, аби вони були сильніші, розумніші від Вас, аби були спритніші, кмітливіші, вижили в цьому світі, аби любов і добро були основними ідеалами здорової людини, людини завтрашнього дня, людини нового суспільства».

У мудрих і глибоких книгах О. А. Захаренка неодноразово наголошувалося на необхідності серйозної роботи з талановитими дітьми: «З дитинства треба більшу вагу приділяти здібним і творчим дітям. Розвивати творчі здібності, залучаючи до творчої праці, яка до вподоби. Тоді дитяча душа заспіває, забринять струни серця. Особистість учня стане готовою до високого польоту. Так з'являться письменники, поети, художники, різьбярі, теслярі, математики».

У книгах Олександра Антоновича виокреслено і образ учителя. Педагог переконливо доводить, що діти люблять того, хто не такий, як всі, хто щодня радує їх новинкою, хто не буденно сіра, а святкова творча особистість, хто

має знання ґрунтовні, із сумнівом і доказом, з власною думкою й елементом наукового дослідження», пробуджує в дітей природну обдарованість. Без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України.

Олександр Захаренко вважав, що неодмінною умовою успішної діяльності вчителя є добре знання «рідної колискової мови», «Шевченкової мови», «її величавої краси, голубиної ніжності, коханої щедрості, солов'їної музичальності», висока культура його усного й писемного мовлення. Кожна дитина – це творча особистість, яка розвиває себе засобами мови. Тож у душі педагога має бути «закладено: стежити за чистотою власної мови, культурою висловлювань, «вимітати» частки бруду, що інколи, мимовільно, залітають у наш город, адже мова – це національна святиня, її треба берегти, щоб не було ніяких касетних скандалів, а через них втрати авторитету нації». Мовлення педагога виховує, просвіщає і навчає. Важливо, щоб педагог не говорив мовою підручника, а передавав знання своєю, доступною для класу мовою, щоб відчував, розумів і любив дітей, прагнув створити необхідний емоційно-інтелектуальний комфорт і для учнів, і для себе, отримуючи від цього моральне задоволення.

У педагогічних роздумах Захаренка визначено *критерії професійно-мовленнєвої культури вчителя* та шляхи її вдосконалення: обов'язкове знання норм сучасної літературної мови, використання їх як у формах усного, так і писемного мовлення; володіння термінологічною культурою й педагогічно орієнтованим етикетом, здібність до організації і проведення діалогу з використанням розмаїтості питань, аналіз власного мовлення, демонстрація учням акуратності і грамотності оформлення всіх видів записів, формування умінь аналізувати, зіставляти, аргументувати, вдосконалювати навички самостійної роботи з книгою (складання конспектів, тез, анотацій, рецензій), із словниками, довідниками, енциклопедіями.

Найкращим засобом впливу на людину, засобом виховання, основним джерелом задоволення мовно-естетичних потреб особистості О. А. Захаренко вважав книгу. То ж головне завдання літературної освіти – це навчити учня читати книги, тобто осмислювати, переживати те, що зображує автор, оцінювати, тобто співвідносити прочитане зі своїми уявленнями й цінностями, тоді не буде в учнівських творах «жодної стандартної, штампованої фрази». «Книгу треба берегти – бо то культура, надбання нашої історії. Знай, учителю, від тебе залежить, чи сформований у дитини культ книги. Справжній культ, що викликає смак до літератури, поезії, смак до культури, побуту, культури взаємовідносин між людьми».

Особливого значення учитель надавав дослідницькій роботі учнів, підготовці самостійних творчих робіт (повідомлень, рефератів, доповідей, коментарів до тексту тощо). Таке навчальне дослідження може бути реальним завдяки копіткій, послідовній роботі з формування у старшокласників відповідних умінь і навичок для самостійної творчої роботи. «Розвивати б їх винахідливість, привчати до підручника, посібника чи енциклопедії. Це твоє безпосереднє завдання, вчителю, готувати їх до важкої наукової праці, до майбутніх винаходів», – підкреслював Олександр Антонович.

Мовні засоби текстів указують на особистість автора, його манеру – то підкреслено-стриману, то лірично-ніжну, приязно-щирі. Індивідуальний мовостиль автора – це індивідуальна система виразних засобів, що ґрунтуються на загальнонародній мові.

У працях О. Захаренка знайшла відображення одна з домінантних ознак української ментальності – емоційність, що осмислюється як ознака життєздатності народу та його оптимізму. Педагог володів мовою землі. Вона світиться в рясному вживанні емоційно забарвлених лексем (*Землю по пучечці збирала з усього городу на всіх стежках, де ходив її Михайлик; Живіть за принципом ластівочки: вона сама не поїсть, а дітям принесе; Ваші старенькі батьки немічні й хворі люди. Продовжіть їх свідоме життя хоч на хвилинку*).

Кожне його слово, словосполучення, речення, побажання – це соковитий і акварельний мазок (*Яка холодна і добра вода з криниці, мов весняний березовий сік. Набереш у долоні і відчуваєш – ти теж природа; Дай нам Бог усім здоров'я і наснаги; Хай доля посміхається вам і вашим сім'ям весняним сонечком завжди і всюди!*).

Захаренко досконало володів культурно-історичним досвідом свого народу. Серед «таємниць мови», які йому були відомі, – фразеологізми, ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, цитати, які відображають погляд на світ українців. Чимало з них автор трансформував, вибудував на їх основі власні афоризми, що є свідченням високої культури мовомислення. Ось деякі захаренкізми:

«Якщо не можеш нічого дати – дай волю. Якщо не можеш нічим допомогти – не заважай».

«До серця учня – через захопленість»; «Учитель – завжди учень»;

«Щоб дітей навчати, треба самому вміти»;

«Діти..., я без вас – як човник без вітрил»;

«Майбутня школа – це щоденна приємна втома від творчої праці»;

«Школа красива не зовнішністю, а внутрішнім змістом, який

повсякденно, повсякчасно наповнюється учителем»;

«Школа без мрії – що птах без крил»; «Головний важіль розвитку – стимул»;

«Школа – це постійне об'єднання маленьких громадян навколо єдиної мрії, щоразу нової, захоплюючої і ... здійсненої»;

«Школа – це безперервне свято творчості, тяжке і невимовно прекрасне»;

«Культура – у внутрішньому світі людини»;

«Досвід з чужих думок не приходить, він приходить через гулі і синці, що їх людина дістає, відстоюючи свої переконання»;

«Зупинитися – значить не існувати»;

«Змінимо світ на краще».

О. Захаренко мислив критично, тверезо оцінював позитивне й негативне в українському національному менталітеті. Очевидно, вважав мудрий учитель, його покоління треба позбавити рис байдужості, лінощів, розхристаності, навчити зібраності, навчити краще працювати над собою. Палкий патріот, він закликав до цього всю педагогічну громадськість. «Націю можна врятувати, дбаючи не лише про екологію довкілля, а й про душу нації, якій так необхідна фізична і духовна чистота».

Аналіз текстів доводить, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, що відображають українську ментальність. Сахнівський чарівник по-особливому розумів, наприклад, такі слова, як Толерантність, Порядність, Патріотизм, Скромність, Повага, Великодушність, Вдячність:

«Є одне чудове слово (хоч і іншомовного походження) – **толерантність**. Сахнівчани! Будьте толерантними до чужої думки, поважайте її як свою. Не думайте, що ви у всьому праві. Проаналізуйте свої думки і свого співрозмовника. Це для користі справи».

«**Порядність** – це не лише зовнішній видимий порядок, а й внутрішній. Це твоє, колего, завдання – привчати до порядності, тобто життєвого порядку, до дисципліни праці».

«**Патріотизм** – це святе почуття, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг і навіть на самопожертву в ім'я батьківщини, в ім'я дітей, яким належить майбутнє».

«**Повага** – це, мабуть, та єдина ниточка, що з'єднує покоління, що натягується щоразу як струна».

«Ратую за **скромність** розуму, був, є і буду прихильником школи, в якій проповідується культ скромності... Кожен учитель проти показної скромності. Вона не лише в одязі, а й у духовних вчинках, які здійснює

людина в житті, потрапляючи в різні ситуації. Вона ніколи не шкодить людні, робить її ще красивішою та привабливішою. Скромний залишається авторитетом, а то й лідером все своє життя і після смерті».

«... колего, хочеш ти того чи не хочеш, а **великодушною людиною** маєш бути. Діти визнають вчителів високої душі. Великодушні люди, завжди добрі люди, демократично спрямовані, їм не властива злоба, вони не знають, що таке ненависть. Характеристика, колего, списана з тебе...»

«**Вдячність** – це результат праці душі й розуму, коли разом з усвідомленням значення зробленого для себе або ж для інших в серці з'являється всеперамагаюче почуття любові, щирості до тих, хто щедро віддавав людям усе, що міг.»

Місцевість, де знаходиться Сахнівська середня школа, багата на топоніми, специфічні складові етнокультурного мікрокосму, через які трансформується культура, історія, географія етносу, його світогляд, ціннісні характеристики. Тут знаходяться і гори Пилипенкова, Дівиця, Дігтярна, Лисиця, Пастушка, і урочища Гончариха, Дудчин Садок, Пасічників схил. Топонімія відображає аксіологію народу, такі духовні цінності, як світ Істини, Правди, Добра. Можемо говорити про особливості національного мислення, національної психології, які роблять формують носіїв своєї рідної мовної і культурної традиції. Можливо, саме тому мовотворчість автора педагогічних роздумів представлена й оригінальними, «екологічно чистими» власними назвами: Криниця совісті, Поляна пам'яті, Дівочі гори, що в житті сільської спільноти набули виразного національно-культурного забарвлення.

Кожному, хто хоч раз побував у Сахнівці, глибоко ранить серце освячена трьома священниками **Криниця Совісті**. Це перший пам'ятник голодомору у 1932–33 роках на Черкащині, збудований учителями, школярами, жителями села, щоб «людські душі не одгороджувалися завісою байдужості, черствості, жорстокості». У криниці справді цілюща, осріблена вода, бо до першого, що вже у воді, з дванадцяти кілець прикріплені срібні ложки, виделки, ланцюжки, хрестики. Над куполом криниці великі і маленькі дзвоники з викарбованими іменами понад тисячі померлих мешканців села, з яких чотириста вісімдесят – це дитячі душі (у війну загинуло 216 сахнівчан!). Під довгими рядками імен і прізвищ біліють рушники як незгасна пам'ять. А навколо Криниці Совісті – 5 скульптур, які виготовував умілець І. С. Куш, уродженець Сахнівки: тут і трагічна постать матері, яка втратила чоловіка і 8 дітей, і дідусь з ціпком, який звів на цвинтар більше 100 померлих, і батько з донькою, яка так не хоче вмирати, і мати з сином, що діляться останнім сухариком, а в центрі – мати, яка напуває освяченою водою вже мертву дитину. Символи здоров'я і безсмертя, що закодовані в словах «криниця»,

«вода», поглиблюють семантику слова-символу «совість» і навпаки.

Символіка Криниці совісті тісно переплітається із сучасними родинними, зокрема весільними обрядами сахнівчан. У день весілля, вітаючи молодих, діти підносять їм коровай, гілочку калини і склянку води із освяченої криниці – це атрибути нової, успішної сім'ї третього тисячоліття.

Такі ж відчуття скорботи викликає інша власна назва, яка стала невід'ємним атрибутом Сахнівської школи і села – **Поляна пам'яті**. Математично логічно і чітко, з гірким присмаком печалі й гордості О. А. Захаренко розповідає про закладання Поляни.

«216 куців троянд (це стільки воїнів не повернулося додому з полів війни) уквітчали площу перед новою школою. Для цього принесли від порогу кожної хати, з якої пішов односелець, землю, яку колись топтали його босі ноги. Принесли воду з криниці, яку пив цей воїн. Всього було 432 відер з землею і водою. Дітям допомагали нести дорослі. Посадили за 45 хвилин за спеціально розробленим планом. Під кожним кущем табличка з іменем не тільки солдата, а й дітей, хто зберігає пам'ять про них, під кожен кущ перенесена жменя землі з рідного двору, де жив загиблий. Духовий оркестр грав пісні і мелодії військового часу, а на завершення – Гімн. Це було урочисто і святково, що сльози не треба було видавлювати».

За фахом математик, Олександр Антонович надає особливого стилістичного забарвлення числівникам: вони увиразнюють тексти, «роблять» хід думок більш стрункими і логічними.

Потужний струмінь в авторський текст роздумів вносять *часові форми дієслів*, які відображають нюанси ставлення до зображуваного, реалізують стильову домінанту, спрямовують почуттєві характеристики, сприяють динаміці подій, думок, емоцій.

«З роками *не зітреться*, а навпаки, *зростає* у вас особливе почуття гордості за рідний дім – Сахнівську школу. Лише з роками ви краще *зрозумієте*, краще *оціните* щастя, яке *подарувала* вам доля, – *навчатися* в красуні, яку *плекають* багато поколінь. З часом по-новому, по-іншому *зрозумієте* глибину думки, закладену в головну заповідь школи: *«Поспішайте зробити добро людям, поспішайте, не запізниться!»*

Носієм семантико-стилістичного комплексу виступають *частки*, вони створюють або ефект заперечення або, навпаки, інтенсивного ствердження, допомагають відтворити суб'єктивне ставлення до повідомлюваного, виступають актуалізаторами окремих компонентів висловлювання. Зокрема, нанизування, дублювання заперечних часток створює емоційну напругу, конденсує динаміку викладу.

Вчителю-колего! *Не марнуй свій час. Не вір, що пропаде безслідно твоя праця. Вона заповнить серця і душі хоча б ближніх нащадків. Твоїх вихованців. Кожне покоління буде згадувати твою подвижницьку роботу, твою добру, відверту усмішку, твої ненабрідливі повчання. Не жалкуй за прожитим часом.*

Найвиразнішим у творчій лабораторії педагога виступає *синтаксис*, що втілюється в конструкціях різних видів. Для відтворення широкого діапазону емоцій і почуттів, їх глибини, пронизливого болю за долю дитини і вчителя автор використовує питальні, спонукальні, окличні, заперечні речення, риторичні запитання тощо.

– *Для кожного вихованця надзвичайно важливо, в якому суспільстві він живе. Яке його дозвілля? Чи оточують його друзі? Хто вони? Який позитивний чи негативний вплив роблять вони на вашого вихованця? Як настроєні вчителі? Чи є серед них ерудити, чи прості «сіряки»? Чи байдужі вони до долі дитини, чи ні? Які в них погляди на сучасне життя, на все, що проходить у нашій державі? Чи є в колективі односторонці? Чи існує педагогічний колектив у класичному розумінні цього слова?*

Досить різнобарвно представлено виражальний потенціал ускладнених, неповних структур і односкладних речень, які здатні розгорнути інформацію, підкреслити смислову значущість відповідних членів речення, експресивно і психологічно напружують текст, роблять його динамічним, інформаційно наповненим, спонукають читача до діалогу з автором.

«...непомітно ми перестали готувати школярів до майбутнього життя. Воно пульсувало у буднях – не рафіноване сторінками підручників, а справжнє, тривожне, суперечливе, з проявами добра і зла, щирості і байдужості, щедрості і корисливості, з успіхами і прикрощами. Так ще в стінах школи особистість адаптувалась до того, що її чекає в майбутньому».

«Поспішаймо роботи добро. Духовне добро. Воно в стократ цінніше від матеріального. Повторімося в наших вихованцях прекрасними рисами національної культури, патріотичним духом любові до свого народу, любові до вищої якості людини – творчості!»

«Яке коротке життя. Туди-сюди, а вже й збігло. Лік ішов на роки, потім на місяці, дні, а тепер – на хвилини та секунди».

«Не багато кожному з нас відведено прожити секунд на цьому світі. Проживіть їх, радуючись сонцю, воді, землі і людині».

«Так, вічність жива, бо в ній час від часу спалахує життя. Інколи напрочуд яскраве. А бува й сіре, буденне. Тільки завжди надзвичайно коротке. Все не встигаєш до чогось дожити, щось зробити».

Емоційний центр тексту педагогічних роздумів – звертання, які виступають показником авторського ставлення, виражають прихильність, урочистість тощо (*Вельмишановний колего! Шановний друже! Вчителю-колего! Добродію! Молоді сахнівчани! Любі мої онучата! Сахнівський колего! Шановні односельці, дорогі мої земляки і землячки!*).

Для дослідження мовної особистості О. А. Захаренка важливо звернутися й до епістолярію вчителя. У листуванні обов'язково виражена індивідуальність і своєрідність таланту засновника Авторської школи. Жива думка, живе слово, звернене до потреб сьогодення, задивлене у майбутнє, з аналізом зробленого – така домінанта листів Олександра Антоновича. Він часто наголошував: «Пишіть листи, відповідайте на написані вам. Не залишайте боржниками у відповіді. В лист коханої або мами вкладіть квіточку, а краще найніжніші слова, які є у вашому лексиконі».

Ось хвилююче-шанобливий початок листа учителеві математики В. В. Чмихало: *«Дорогий учителю, істинний поборнику математичної науки! Вклоняюсь Вам, схиляю свою голову перед людиною, яка у свої 85 років у нинішні тяжкі роки нашого оціпеніння залишилася вірною шкільній великій науці».*

А це оптимістично-бадьорий лист-звернення, лист-прохання кожному, хто допоможе у створенні «Енциклопедії шкільного роду»: *«Я розумію Ваші труднощі, складність вишукати час, зібратися з думками, про що написати. .. Сядьте сьогодні і , не відкладаючи, напишіть відповідь. Зніміть тягар зі своїх плечей і нам вселіть надію на здійснення заповітної мрії».*

Вивчення праць педагога і науковця дає змогу стверджувати: Олександр Антонович Захаренко тонко володів методикою «живого спілкування»: володіючи різноманітністю виразних мовних засобів, їх дієвістю, доречністю, естетичністю, емоційністю, чистотою, умів точним, влучним словом зацікавити, переконати, спонукати, заохотити, зріднити.

3.3. Мовні засоби філософсько-педагогічних текстів Івана Зязюна

Філософсько-креативною енергетикою пошуку, відданістю науці і шкільництву пронизана науково-педагогічна діяльність Івана Андрійовича Зязюна (1938 - 2014), доктора філософських наук, професора, дійсного члена АПН України. Широкі і глибокі наукові інтереси І.А.Зязюна синтезували філософію, культурологію, мистецтвознавство, педагогіку.

Праці відомого педагога дають можливість осягнути мовно-творчу індивідуальність і «височінь ціннісного сходження» (С. Кримський). У кожній з фундаментальних праць («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії») у життєвих барвах постає Краса Особистості педагога і повсякденних буднів його праці. Зязюн-філософ не відокремлюється від Зязюна-педагога.

Наукова мова Івана Андрійовича характеризується функціональною настановою на інтелектуальне сприйняття, водночас є своєрідним синтезом мовної творчості. Прозорості і змістовності, ясності думок і їх логічної єдності у наукових текстах автор досягає шляхом органічного поєднання філософських, естетичних і педагогічних термінів, що пронизані відчутним ліричним струменем. Естетична лексика, уживана дослідником, виступає будівельним матеріалом і наукових праць, і публіцистичних роздумів.

Щоразу, поринаючи у світ мудрих книг і статей, переймаємося відчуттям того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, естетично-креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність Людини.

«Моя неповторність, – говорить Іван Андрійович, – успадкована трохи від батька-матері, трохи від учителів, трохи від самостійного пізнання людської психології...». Просто, колоритно й водночас бентежно-хвилююче пише І.Зязюн про свій життєвий і професійний шлях. За кожним словом книги «Педагогіка добра: ідеали і реалії» відчуваємо радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості науковця-естета щодо освіти, педагогічних і суспільно-політичних проблем, духовних цінностей учнівської і студентської молоді.

Справжнім університетом життєвої мудрості й основ мовної культури для майбутнього вченого була родина. Бабуся Клавдія, батько Андрій, мама Варвара, «свято зберігаючи культуру предків і християнську віру і дотримуючись правил надзвичайно гуманної християнської етики, прищепили вміння виживати за будь-яких життєвих негараздів і отримувати велику естетичну насолоду від життя...». Іван Зязюн упевнений: без християнських цінностей, які піднімають віру, гуманізм, совість, людина не може відбутися як людина.

Дослухатися до рідного слова для здібного хлопчини означало зрозуміти мелодії народної пісні, сягнути «до самого кореня її думки, зрозуміти її настрої, оволодіти природною гармонією відтворення ритміки. У зрілому віці Іван Андрійович напише: «Народна пісня володіє виключними можливостями для морального розвитку, досить активно впливає на емотивний складник свідомості. Саме так діти пізнають добро, повагу, милосердя, чесність,

терпимість, щедрість як загальнозначущі цінності в культурах». Мовні засоби автобіографічної психологічної новели влучно відображають творчу манеру автора: то підкреслено-стриману, то лірично-ніжну, приязно-щирю. Із соковитого говіркового мовлення жителів села Пашківка на Чернігівщині Іван Андрійович Зязюн трансформував і заактуалізував у власному мовленні значну кількість метафор, епітетів, порівнянь. Ці мовні елементи знаходимо, наприклад, у хвилюючих спогадах про дитинство:

Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхітливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський прадавній вітряк на вигоні, він (Іван) трепетно слухав у її (бабусиному) виконанні сотні казок, пісень, оповідань.

Людина – як птах, що повертається з вирію на місце, де народилася. Пам'ять дитинства завжди тягнутиме в рідні краї.

Своєрідним контекстуальним синонімом, актуалізатором естетичного смислу слова «дитинство» у текстах неодноразово виступає лексема «рука». Бабусина рука, зокрема, символізує ніжність, чутливість, спокійний сон (*Рука її (бабусі) торкалася моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сні. Сні з літом, з щастям пізнання бабусиною духовності*). Батькові руки «*дужі, трудові, теплі і напрочуд надійні, золоті*» виступають символом міцного господаря і захисту.

Іван Андрійович досконало володіє культурно-історичним досвідом свого народу. Чимало влучних лексем, фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів, цитат, з якими познайомився у творах Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, С. Руданського в сільській бібліотеці, опанував у шкільних гуртках «Уроки красномовства», «Рідний край», «Театральні зустрічі» і студії художнього слова в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, видатний педагог-гуманіст поклав в основу власних афоризмів. Ці вислови є свідченням високої культури мовомислення і психологічного впливу на аудиторію. Ось деякі **зязюнкізми**:

Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.

Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіляких потрясінь і негараздів.

Я творчим учителем вважаю того, з ким учням радісно.

...учитель уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера виконання творчого задуму для отримання найвагомішого результату – глибокого знання учнями.

...обдарований учитель продовжує свою справу в талановитому учневі.

...талант розвивається через талант.

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *школа, навчання, талановиті діти, учитель*. За кожною із цих лексем – національна педагогічна картина світу, а наскрізними, об'єднуючими, увиразнюючими елементами, ключовими концептами педагогічної майстерності виступають концепти «радість» і «краса». Для учнів – бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний з необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень.

*Інтерес до навчальної діяльності у дитини виникає лише тоді, коли в цій діяльності є успіх, **радість**. Якщо радості немає і вчитель її не викликає, то інтересу до цієї діяльності не буде.*

*... Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її **життєвою радістю** і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі.*

*Тільки радість – запорука вчительської творчості, **лише радість педагогічного спілкування і творення** – твоє життєве щастя.*

*...«серце віддаю дітям». Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя.*

У книгах і статтях майстра з особливою щирістю і професійним хистом змальовані образи учителів-просвітителів, які добре усвідомили важливу освітню закономірність: «Життєві досягнення учнів зумовлюються напруженою працею саморозвитку власних здібностей упродовж усього життя». Талановиті вчителі села Пашківка на Чернігівщині навчали малого Івана досконало володіти «красивим, еластичним, вишукано інтелігентним мовленням».

Успішному становленню Івана Зязюна як філософа і педагога сприяли наукові діалоги з викладачами Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка П. Копніним, В. Шинкаруком, В. Кудіним, П. Овчаренком. Своєю повагою до студентів, лекторською майстерністю, вмільм доторкуванням філософської проблематики до всіх життєвих сфер, відданістю ідеї, чесністю і порядністю, щирістю, людяністю, інтелігентністю, добротворністю яскраві особистості виховували відчуття величі світової філософії, закладали основи естетико-інтелектуальної культури й естетичного саморозвитку і спонукали до наполегливої естетико-педагогічної діяльності.

Прагнення наповнити і збагатити поняттєво-категоріальний апарат естетики і теорії творчості новим смислом і новими смисловими відтінками й увиразнити естетичний вплив на слухача і читача, розширити межі слововживання спонукає дослідника уводити в педагогічний дискурс **авторські неологізми**: *позитивна почуттєвість, педагогічна чарівність, інтелектуальна чарівність, естетичний діалог, краса педагогічної дії, олюднення Людини, педагогічна майстерність, колективний загальнопланетарний інтелект, педагогічна естетика, театр естетичної досконалості* та ін.

Є і неологізм «*педагогічна майстерність*». Головною особливістю своєї концепції підготовки вчителя Іван Андрійович вважав і вважає ретельний відбір (через тестування і співбесіду) і індивідуальну роботу з молодими людьми, котрі мають схильність до педагогіки. То ж саме з ініціативи ректора І. А. Зязюна й підтримки викладачів-ентузіастів у Полтавському педагогічному інституті у 80-х роках минулого століття як окремий навчальний предмет було вперше впроваджено курс «*Основи педагогічної майстерності*». Добра аура педагогічної культури, створена викладацьким колективом, сприяла залученню майбутніх учителів до чарівного світу педагогічної мудрості, до оволодіння технікою мовлення, ознайомлення з педагогічними системами А. Макаренка і В. Сухомлинського, опанування культурою педагогічного спілкування, технікою ведення уроку й позакласних виховних заходів, основ пропагандистської майстерності.

Енергія мовотворення добре презентована оригінальними епітетними словосполученнями, порівняннями, метафорами, що не лише приваблюють слух соковитими барвами, а й ненав'язливо спонукають до роздумів про смисл життя. Естетична термінологія органічно вплітається в педагогічну і таким чином наповнює і поглиблює сучасний науковий дискурс і водночас збагачує україномовний (світоглядний) словник:

...лекція закінчилася гучними оплесками, неначе гарний, художньо-повноцінний концертний номер.

Я б дуже хотів, щоб у душі моїх дітей теплилися такі ж щирі спогади і оцінки мого значення для них не лише як батька, але і як божого осередка духовності, людяності, життєвої правди і правдивості.

«Молодість естетичними позитивними почуттями швидко катарсизує душу від негативізмів і врівноважує її з середовищем».

У наукових студіях з урахуванням опанованих вимог А. Макаренка і В. Сухомлинського та п'ятнадцятирічної плідної ректорської роботи в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка представлено мовний портрет ректора. Іван Андрійович наголошує на тому, що це має бути педагог №1: найкращий лектор, найкращий науковець, найкращий організатор, найбойовитіший захисник їхніх інтересів і ... найгірший диктатор. Усе це, поєднане в одній людині, уможливорює педагогічний авторитет. «Диктатура чистоти, найліпшого санітарного стану в інститутському середовищі для фізичного благополуччя кожного студента і викладача – моє перше і найосновніше ректорське кредо».

Аналіз цього, інших високопрофесійних текстів показує, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають особисте ставлення до вчительської професії. Ці смисли закодовані у формах ступенів порівняння прикметників (*найталановитіший учитель, найбойовитіший захисник; найголовніший виховний засіб, найпрекрасніший з прекрасних міст*) і прислівників (*якнайдовше і найпродуктивніше працювати, надзвичайно гуманна християнська етика*).

Іван Андрійович по-особливому розумів, наприклад, такі слова, як істина, людина, особистість, щастя, учитель, трансформуючи їх за смисловим навантаженням на власні назви:

...шлях до свободи Особистості, до пріоритету моральних норм, до благополуччя суспільства і його економічного та культурного розвитку започатковується і набуває простору в системі освіти.

Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує життєвість у другій.

...навчати своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом.

Потужний струмінь в авторський текст роздумів вносять часові і способові форми дієслів, які відображають семантичні відтінки ставлення до зображуваного, реалізують стильову домінанту, спрямовують почуттєві характеристики, сприяють динаміці подій, думок, емоцій. Упадає в око часте вживання спонукальних дієслів:

Коли твої учні щодня, щохвилини знатимуть, що вони завжди в центрі

твоєї уваги, вони відкриють тобі свою душу, свої переконання.

Виявляй до колег щирий інтерес, уважно вислуховуй їх, намагайся зрозуміти кожного. Дай змогу колезі відчувати перевагу над тобою, якщо це справді так. Подивися на оточення його очима й оціни значущість його думок, поведінки.

Уживання часток створює ефект заперечення або інтенсивного ствердження, допомагає відтворити суб'єктивне ставлення до повідомлюваного, актуалізує інші компоненти висловлювання. Зокрема, нанизування, дублювання заперечних часток створює емоційну напругу, конденсує динаміку викладу.

Безталанних педагогів немає. Не подобається педагог за певними якостями – вчись у нього не повторювати його помилки. Працюй постійно над собою – це чи не важливіша ознака таланту, а отже, й педагогічних досягнень.

Знайди час зустрітися з батьками. Не шкодуй теплих слів, щоб підкреслити позитивні риси їхньої дитини. Якщо ж учень у твоїй уяві має лише негативні якості, не рекомендую тобі зустрічатися з батьками. Ти ще його не пізнав, не вистраждав надії на свій педагогічний успіх. Тож зустріч з батьками не принесе нічого втішного ні для тебе, ні для них...

Виразним у творчій лабораторії педагога виступає синтаксис, що втілюється у конструкціях різних видів. Для відтворення широкого діапазону емоцій і почуттів, їх глибини, пронизливого болю за долю дитини і вчителя автор використовує питальні, спонукальні, окличні, заперечні речення тощо. Різноманітно представлено потенціал ускладнених, неповних структур і односкладних речень, які розгортають інформацію, підкреслюють смислове значення відповідних членів речення, експресивно і психологічно напружують текст, роблять його динамічним, інформаційно наповненим, спонукають читача до діалогу з автором.

...найголовнішим виховним засобом у школі була, є і залишається особистість учителя. Його талант, його неповторність, самобутність.

Помічено – як правило, умілі педагоги готують собі зміну. До педінститутів ідуть ті учні, душу яких заповнив улюблений учитель. Полонив своєю творчістю, своєю поведінкою...

...Комп'ютер і моделювання людського інтелекту. Перемоги над багатьма хворобами. Усіх тріумфів людського розуму не перелічити. Людство біля вершин прогресу.

свої оцінки я ставлю за самотійну думку, за самотійне осмислення ситуацій, пов'язаних з означеною для обговорення пролемою, за логіку мислення і намагання його вдосконалювати.

...Я прошу в Бога одного – часу для Добра Людям...Я робив і продовжую робити Добро – моє основне і єдине багатство на цій грішній і жорстокій Землі».

Семантично місткі складнопідрядні речення, багаточленні складні речення відзначаються логізованістю, упорядкованістю викладу, дають можливість представити читачеві власне бачення проблеми.

Впевненість у собі, як правило, – результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні тих завдань, які ставить перед нею життя, і особливо тих, які вона ставить перед собою сама.

Вивчене граматичне правило, закон фізики чи математичне рівняння зовсім не гарантують ні людині, ні суспільству блага, бо вони не опочуттєвлені, не гармонізовані єдністю інтелекту і душі, яка є критерієм добротворення.

Що таке талановитий учитель? Чи кожен може бути ним? Як стати справжнім учителем? Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов в упроцес самоучіння, процес виховання – у самовиховання. Талант завжди буде так діяти, бо він сам дійшов високого розвитку лише тому, що сам працював.

Якщо ми не хочемо бути рабами розвинених суспільств, ми маємо діяти, як діяли наші предки – через освіту виходити до вершин цивілізації, до розуміння свого місця у світовому просторі.

За кожним реченням цілий світ Івана Андрійовича Зязюна... Пишучи, дослідник дотримується «десяти заповідань простого писання і редагування» (І. Огієнка): немає стилю «наукового» й «ненаукового», є тільки стиль ясний і неясний; писати слід так, щоб усі (і не зовсім підготовлений читач) зрозуміли написане.

Сьогодні загострює потребу дослідження риторики мови науковця. Доповіді і виступи Івана Зязюна, насичені філософсько-креативною енергетикою наукового пошуку, – це справжня окраса численних освітянських форумів, зборів Академії педагогічних наук, вчених спеціалізованих рад. Вони запам'ятовуються як яскраві, вражаючі уроки розуму, мудрості, людяності, моральності, що викликають у слухачів хвилю емоцій. Це академічний красномовець, котрий добре володіє естетичними потенціями мови і збагачує його животворним, витонченим багатством українського лексикону.

Зачаровує емоційно насичене, колоритне, потужне мовлення носія філософсько-педагогічної культури: спокійний, щирий, наповнений животворною енергією і всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний

різнобарвний тембр, уміння говорити чітко, виразно, емоційно, впевнено і щиро, модулюючи темп мовлення й інтонації. Публічне виголошення промови вражає гармонійністю, розмаїттям особистісних мовних кліше і тональних рисунків, емоційною насиченістю фрази, психологічними і логічними паузами, легкістю і простотою викладу.

Іван Андрійович навчає студентів, аспірантів проектувати логіку розвитку виступу, виділяти в ньому окремі частини, не залишаючи поза увагою їх взаємозв'язок, а також аналізувати і корегувати зміст перед слухачами за її реакцією, виховує здатність утримувати в полі уваги головну думку і послідовність її доказу, вміння невимушено вести бесіду, переконувати, сугестувати.

Показниками лекторської майстерності педагога важливо визнати науковість та інформативність викладу; доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань, чітку орієнтацію на проблему тощо. Усе це допомагає створити т. зв. ауру міжособистісного спілкування.

Отже, аналіз науково-педагогічних текстів засвідчує: основними рисами мовних особистостей В.Сухомлинського, О.Захаренка, І.Зязюна можна визнати діалогічність, відкритість, полікультурність, креативність. Науково-педагогічний текст є можливістю досягнути глибини свідомості творчої індивідуальності, складники мовної особистості, її тезаурус і фрагменти картини світу, її ставлення до себе, до оточення, дійсності. Ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у вимірах Гуманності, Добра, Любові, Правди й Моральності.

Аналіз науково-педагогічних текстів В.Сухомлинського показує, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають особисте ставлення до вчительської професії. О. Захаренко тонко володів методикою «живого спілкування»: володіючи різноманітністю виразних мовних засобів, їх дієвістю, доречністю, естетичністю, емоційністю, чистотою, умів точним, влучним словом зацікавити, переконати, спонукати, заохотити, зріднити.

І.Зязюн збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають особисте ставлення до вчительської професії. У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *школа, навчання, талановиті діти, учитель*. За кожною із цих лексем – національна педагогічна картина світу, а наскрізними, об'єднуючими, увиразнюючими елементами, ключовими концептами педагогічної майстерності виступають концепти «радість» і «краса».

РОЗДІЛ 4. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ ВЧЕНОГО У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

4.1. Ідіостиль лінгвіста Любові Мацько у вимірах педагогічної майстерності

Розглянемо особливості ідіостилю вченого-лінгвіста на прикладі наукових текстів Любові Іванівни Мацько, доктора філологічних наук, професора, дійсного члена НАПН України. Плідний науковий доробок (статті, монографії, підручники і програми з курсів сучасної української літературної мови, історії української літературної мови, стилістики, риторики, культури фахової мови для вищої школи, наукові праці про відомих українців, зокрема Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Пантелеймона Куліша, Лесю Українку, словники) свідчить багатогранні сфери діяльності видатного вченого. Самобутні дослідження синтезують складні питання теоретичної лінгвістики, лінгвориторики, соціо-, етно-, прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвокультурології, лінгводидактики середньої школи (старшої ланки) і вищої професійної освіти.

Справжнім університетом життєвої мудрості й основ мовної культури як невід'ємної складової педагогічної майстерності Л. Мацько називає родину. Батько Іван Васильович, мама Тетяна Кирилівна Недбайли змалечку привчали поважати працю, що «спрямовувалася на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот», дотримуватися «постулатів істинності («говори правду»), інформативності («говори по ділу»), ясності («говори зрозуміло»), щирості («не фальшуй, не приховуй, будь відкритим»), поваги до слухачів, співрозмовників («будь чемним, вихованим»), коректності («будь обережним у висловлюваннях»), сміливості («будь мужнім у своїх позиціях»), скромності («не хизуйся»), гідності («тримайся достойно, не опускайся, не дозволяй собі зайвого»), дружби («завжди думай, що говориш з другом»)).

Мовна культура – це постійна робота, спрямована на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу в суспільстві, – власною педагогічною діяльністю – дією доводили вчителі. Для Л. Мацько вони назавжди залишаються яскравими особистостями, інтелектуальними й інтелігентними, високоосвіченими і шляхетно вихованими, чутливими до учнів і студентів, відкритими до нових знань і вмінь. Учителі, директор семирічної школи в селі Переяславське Переяслав-Хмельницького району Київської області, фронтовик

Олексій Юхимович Єфіменко, педагоги і вихователі Переяслав-Хмельницького педагогічного училища, класний керівник Олексій Кирилович Макаренко, викладачі Київського педагогічного інституту імені М. Горького (тепер – Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова) Тетяна Федорівна Бугайко, Петро Кас'янович Волинський, Михайло Андрійович Жовтобрюх, Андрій Петрович Медушевський, Марія Яківна Плющ створювали для формування особистості молодого педагога «максимально позитивне навчально-виховне середовище Правдиві Майстри розуміли кожного учня, студента індивідуально, враховували його задатки і можливості, спонукали кожного до бачення своєї перспективи в житті, самоаналізу, визначення цілей, обґрунтування мотивів, досягнення певної мети», «виховували духовне благородство, пошану до думки іншої людини, правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність мовлення, розвивали мовне чуття, що становить фундамент професіоналізму вчителя».

Понад сорокарічна педагогічна діяльність Любові Іванівни Мацько пов'язана зі школою: загальноосвітньою і вищою. Ще студенткою набиралася педагогічного досвіду, щорічно працюючи вихователем чи вожатою у піонерських та учнівських таборах, учителькою української мови і літератури у школі-інтернаті села Іванівки Великописарівського району Сумської області. А з 1968 року і по сьогодні засобами мови, «на її лексико-поняттійному арсеналі» виховує яскраві мовні особистості майбутніх учителів і «розкриває» їх як індивідуальності у Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова.

Особливий світ лінгвістики, стилістики, риторики Любов Мацько збагачує мовним добротворенням і мовним оптимізмом, животворним впливом Українського Слова на розум і почуття співгромадян. Складовими педагогічної майстерності Любов Мацько визначає професійно-педагогічну компетентність, мовну майстерність, самобутній індивідуально-творчий стиль, наставництво, довірливе професійно-педагогічне спілкування з учнями, студентами, магістрантами, аспірантами, вчителями, викладачами, колегами-науковцями, з усіма, хто прагне ефективно користуватися україномовними ресурсами.

Крізь призму дослідницької парадигми, педагогічного досвіду, педагогічної майстерності Любові Іванівни Мацько окреслимо деякі аспекти /риса особистості вчителя, зокрема вчителя-словесника. На переконання дослідниці, це інтелектуальна еліта, висококваліфікований фахівець, котрий успішно володіє «системними знаннями, навичками і вміннями з лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, педагогічних наук,

ефективними сучасними методиками навчання і виховання; це «рівночасно культуролог і державник, тобто всебічно розвинена і культурно обізнана людиною та провідник ідей державотворення і демократизації країни. Передусім через «його інтелект, душу і серце учень одержує скарби, виплекані досвідом багатьох поколінь, досвідом, що зосереджений в етнопедагогіці й етнолінгвістиці».

У вихованні рис творчої особистості інтелектуальної еліти, формуванні їх життєвої стратегії важливе місце Л. Мацько відводить мовній освіті, мовному вихованню, мовній культурі, мовній поведінці. Ідеться про формування життєвої потреби і профільної мотивації знати сучасну українську літературну мову, досконало володіти нею у всіх сферах суспільного життя, про виховання поваги до інших етносів і їх мов, до заохочення своїх вихованців до усвідомлення своєї активної життєвої позиції, становлення морально-етичного кодексу молоді особистості й вироблення власної програми мовного розвитку, бо без неї неможливим буде наступне фахове вдосконалення.

Вирішальну роль у мовній освіті й мовному вихованні особистості вчителя Любов Іванівна відводить читанню книг: української і зарубіжної класики, новинок з філології, психології, педагогіки.

«У часи мого дитинства і юності книга була розкішшю, – згадує академік, – вона відкривала той світ, якого інакшим чином сільська дитина, на яку звалилася вся робота по господарству поки батьки заробляли обов'язкові трудові, не могла побачити. До того ж читання було одночасно й відпочинком для рук та ніг».

«Людина, яка не читає або дуже мало читає, не може по-справжньому зрозуміти і саму себе, не те, що інших, бо «слова є засобом розуміти іншого, як самого себе і розуміти самого себе так, як іншого» (О.Потебня). А це і яскраве слово, і помітка, і написане олівцем міркування на полях сторінки. Зникне аналіз художньої деталі, зщезне живе слово майстра, «зачерствіє» думка, свідомість, холодно буде в аудиторії, майбутній учитель не набуде широкого діапазону фонових знань, які допоможуть розвинути позитивну мотивацію учнів до мови, до літератури, розширити коло життєвих вражень.

Кожний мовець-автор повинен дбати й про мовця-читача та слухача, – наголошує Л. Мацько на лекціях з історії української мови, аналізуючи разом з майбутніми вчителями-словесниками художні тексти знакових постатей української національної культури і мови. Шляхетні обриси української культури у мовних особистостях вихованців вона поповнює знаннями про

таких видатних мовних особистостей, як Т. Шевченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Котляревський, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Г. Сковорода, І. Франко, Леся Українка та багато інших сподвижників рідного Слова.

Дослідниця дотримується вимог О. Потебні, котрий відповідальність письменника за мову твору пов'язував передусім із читачем: *«В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається і стосовно писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв'язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже, і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте. Все, що зупиняє на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його, відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо».*

Відповідально ставиться і до методологічних принципів аналізу О. Білецького: *до аналізу тексту слід підходити неупереджено; вивчати текст у «самому собі», з погляду його зовнішньої і внутрішньої форми; досліджувати умови появи твору і його образів: душевну організацію автора і середовище, що його сформувало; пам'ятати, що літературний образ не є чимось застиглим, він живе і видозмінюється у сприйнятті різних категорій і поколінь читачів.*

Щоб виховувати учня (студента) як активного читача, важливо постійно (з дошкілля) відкривати перед ним переваги і наслідки читання, що активно розвиває пізнання, розширює перцептивний досвід, формує словник, усталює мовні стереотипи.

Акцентуючи увагу на мовній поведінці особистості, Л. Мацько аналізує зі студентами, зокрема, концепт ввічливість, що радіально розходиться у низці синонімів: *галантність, гречність, вихованість, делікатність, коректність, люб'язність, обхідливість, привітність, прихильність, тактовність, уважність*; кожний з них має й своє поле семантико-стилістичних відтінків для конкретного вжитку у відповідних ситуаціях.

По-особливому заяскравів у мовотворчості Любові Мацько прикметник **мовний**: *інтелектуальна мова; мовний нігілізм, мовна пам'ять, мовні вчинки, нова філософія літературної української мови, мовотворча палітра художниці слова.*

Любов Мацько домагається чистоти стильової виразності, вишуканості тропіки. Вражає її здібність концентрувати увагу на певному об'єкті, терпляче (як ювелір шліфує дорогоцінний камінь), зосереджено, до досконалості, аналізувати факти, відточувати думку, наповнювати її емоційно-вольовою

напругою і семантичною місткістю, багатством і несподіваністю асоціацій. Глибина думки незбагненним чином поєднується з ясністю і простотою викладу проблеми. Однак за цією удаваною простотою завжди проглядається титанічна праця.

Аналіз численних текстів підтверджує: перед нами креативна мовна особистість, носій елітарної мовленнєвої культури, що виявляється в індивідуальній манері викладу і побудови думки, у здатності надавати конкретним, логічним, власне науковим відомостям особливої форми словесної творчості, інноваційно оформляти структуру думки.

Наприклад: Під загальним поняттям мова міста розуміємо мовлення всіх мовців міста, всі види мовної діяльності з найхарактернішими саме для цього міста мовленнєвими особливостями, що породжують тексти, користуються й оперують ними, всі види писемних і усних текстів, зокрема літературних і публіцистичних, тексти всіх стилів і жанрових різновидів, розмовні й діалектні тексти, українські лінгвокультурні тексти і полілінгвокультурні та полілінгвальні тексти.

Любов Мацько володіє нестандартним типом наукового мовомислення й унікальним поглядом на навколишню дійсність, що виявляється в перманентному моделюванні інтелектуальних понять, які не знаходять адекватного вираження в мові, й оновленні існуючих понять інтелектуальна молодь, інтелектуальна творчість, нова інтелектуальна політика, інтелектуальна еліта, наукова далекоглядність, реактивовані лексеми: Сутність інтелектуальної праці полягає в напруженні розумових зусиль, проникненні в складності й суперечності, деталі й тонкощі явищ і процесів, подій і фактів...

Наприклад: *Починає формуватися нова інтелектуальна політика України, і для цього вища школа має готувати суперфахівців-пошуковиків, які б володіли комплексом пошукових методів, розуміли пріоритети національно-державних загальнолюдських цінностей, були високоадаптованими і стресостійкими за сучасних умов відкритого для світу українського суспільства.*

Їй властиві інтегративний підхід до явищ мови, чіткі дефініції, пошук когнітивно значущих авторських новотворів і яскравих образів.

Наприклад: інтелект нації закодований у системі національної мови; ...мовна культура не постає на пустому місці, це постійна робота, спрямована на вдосконалення свого мовлення, розвиток інтелекту, на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу.

Читання словників, довідників, художньої літератури, міркує Л. Мацько, подовжує сприймання, усталює увагу, розвиває образну уяву. Краплені міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування...образність мови стає формою образного бачення світу. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр /студент готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Прочитаймо довершені науково-навчальні етюди Л.Мацько про відомих письменників. В основі розкуто-невимушених і містких та лаконічних міркуваннях – глибокі знання мовних засобів, історії, письменства. Любов Іванівна уміє зацікавити читачів предметом розмови, переконливістю аргументів, прагне надійно заволодіти читацькою увагою з першого й до останнього рядка.

Наприклад:

«Дискусія про те, чия це у творах Котляревського мова і яка вона, не має великого значення. Певний час вважали, що Котляревський копіював рідну йому говірку, і мова його творів не виходить за межі полтавського мовлення. Ця теза правдива тільки у першій частині: основою його лінгвопрактики стала та мова, яку він увібрав з молоком матері, а не та, якою довелося служити та спілкуватися з носіями офіційної влади і культури. У другій частині – тезу легко спростувати: мова творів Котляревського зразу ж після друку їх вийшла за межі Полтавщини, бо вона з самого початку зрозуміла й мила кожному українцю, навіть зрослому в іншому говірковому середовищі».

Тексти Любов Іванівни – це її наукова позиція, завжди цілковито чітка і зрозуміла: *«Глибоко шануючи видатного вченого [Юрія Шевельова – О.С.], що надбав немало слави українському мовознавству, не можу прийняти думку Юрія Шереха, що Куліш лишився в мові самотньою постаттю. Наша літературна мова йшла широкою дорогою (і сходу, і центру, і заходу), і кожний з українських культурних діячів зробив те і стільки, на що кожний і на скільки спромігся в силу свого таланту і міру обставин. Зі спадщиною завжди так буває: на історичній дорозі щось бере час, щось люди. Самотніми посталями українських діячів робила бездержавність нашої нації...Але про Пантелеймона Куліша цього не скажеш. Він залишив не*

тільки слід в історії української літературної мови, а й результати».

Для мовної особистості учителя української мови і літератури фахово важливим, переконує власним прикладом Л. Мацько, є виразний індивідуальний стиль та висока культура мовлення. Індивідуальним стилем (ідіолектом) вчена називає таку системність виразових засобів мовлення окремого індивіда, яка вирізняє (виокремлює) його мову серед інших мовців. Самій Любові Іванівні властиве досконале, яскраве, оригінальне використання засобів загальнонаціональної мови, що відображає риси її індивідуального світобачення і світосприймання.

Доцільність мови – комплекс комунікативних якостей, який виникає у процесі спілкування. Доцільність зумовлюється мовною свідомістю, функціональними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних завдань та умов.

Ось деякі з висловів Любові Мацько.

Про мову:

Мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а всього буття народу з усіма його ціннісно-змістовими і герменевтично значними ознаками, що формують структуру суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Мова містить у собі досвід попередніх поколінь, комплекс соціально та історично напрацьованих категорій світопізнання і світорозуміння, таксономування та оцінювання явищ дійсності, систему морально-етичних понять і суспільних орієнтирів.

Безсумнівно, що аксіоматичною є теза про мову як основний (хоч і не єдиний) засіб самоусвідомлення (себе самої), самотворення і самовираження та самореалізації особистості, її соціалізації в суспільстві і державі.

*Українська мова, як і кожна інша, потужністю своєї системи є складовою світовою мовного простору, частиною смислового багатства всього людства. Це оригінальний – національний – погляд на світ, один з тих, що і творить, і прикрашає культурну цивілізацію, вміщує і осмислює культурно-історичний досвід народу. Оволодіння повноцінною (а не тільки діловою чи побутовою) українською літературною мовою **має стати етичним імперативом кожного громадянина Української держави**, бо це веде до загальнодержавної інтеграції і консолідації громадян.*

Сучасна українська мова, високорозвинена літературна мова народу, корінного мешканця на споконвічній території нашої держави, який дав назву цій державі і складає абсолютну більшість її населення, є важливим чинником українського державотворення. Вона належить до основних

атрибутів державності поряд з гербом, прапором, армією, територією, державним устроєм, суспільним укладом. Більше того – **мова є цементуючим ядром нації, а отже, й її держави**. Як засіб спілкування, поширення інформації, мова маркує територію, об'єднуючи людей у суспільство, представляє державний устрій, обслуговує матеріальне виробництво, культурні потреби, щоденне життя громадян.

Під тиском глобалізації і полікультурності «розхитуються традиційні підпори соціальної стабільності і національної ідентичності, рідна мова і культура відходять на другий план або й далі, в результаті залишаються осторонь, у пасиві рідномовні джерела формування самосвідомості.

Про особистість:

Зростає роль особистостей як антропологічних самоцінностей («образів Божих у людській подобизні»), безмежно багатих у самотворенні і самопізнанні, самореалізаціях і саморозвитках.

Мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди.

Про державу:

Потужним ресурсом були і ще довго будуть національні ідеології, культура та символи етносу, державні і громадянські інституції (конституція, герб, прапор, гімн, мова), тому саме національна держава є нічим не замінним ресурсом освітньо-культурного зростання і розвитку молоді. Вона ж повинна стати і гарантом працевлаштування та суспільної адаптації молоді.

Легко і, здається, просто Л. Мацько пише про складні речі, сміливо вкраплює у науковий текст авторські новотвори й елементи інших стилів, чим виразнює наукові і науково-навчальні тексти:

Щоб суспільство **не розчарувалося** у своїх сподіваннях на найкращих випускників шкіл, воно повинне заздалегідь подбати про створення достатніх умов і ефективної освітньо-виховної системи для формування молодої людини, здатної до самореалізації у різних умовах суспільного запиту, кон-курентноспроможної на ринку праці.

Старша школа виокремлюється тим, що ніби підсумовує й **висновковує** увесь навчально-виховний процес загальноосвітньої школи, формує цілісний світогляд і перспективу на майбутнє.

Сьогодні у мові **оживає** конфесійний стиль, який практично не розвивався, бо українські національні форми християнських віровчень кілька

*століть були заборонені, а релігійна література українською мовою вилучалася. Значно **розростається** в нових умовах офіційно-діловий стиль.*

Секрет мовотворчості Любов Іванівна пояснює так: механізмом мовної творчості керують глибинні закони пізнання, здатність людини на основі мисленнєвого апарату до узагальнень і висновків, до вербалізації креативно пізнаного і до креативно вербального відображення.

Любов Мацько - це академічний красномовець, котрий блискуче володіє естетичними потенціями мови. Виступи Любові Іванівни - це незабутнє враження від освітянських форумів, окраса зборів Академії педагогічних наук, яскравий креативний спалах інтелектуальної енергії на вчених спеціалізованих радах. Високоєфективна, доказова мова досягається активним використанням риторичного арсеналу тропів і фігур, мовних засобів наукової публіцистики, розмаїттям методів і, безумовно, багатим арсеналом засобів виразності.

Усна мова блискучого ритора відзначається своєрідною інтонацією, неквапним розміреним темпом, правильним інтонуванням, спокійним, ввічливим тоном і бездоганною дикцією, тобто невід'ємними елементами культури мовлення.

Чистота мови – комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі.

Показниками лекторської майстерності є науковість та інформативність викладу, доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань, методична розробленість матеріалу, чітка орієнтація на проблему тощо. Як досвідчений викладач, вона навмисне посилює ті властивості свого мислення і їх втілення в мовленні, які хоче розвинути у студентів: логічність, аналітичність, поміркованість, виваженість.

Якісна риса викладача-науковця – діалогова взаємодія зі студентом-дослідником. Це діяльна, активна позиція його учасників, стимул самовдосконалення, саморозвитку та постійного оновлення. Саме в процесі діалогової взаємодії, на глибоке переконання дослідниці, відбувається освітня зустріч, яка збагачує і студентів, і викладачів новими враженнями, ідеями, цінностями.

Науковий діалог допомагає формувати самостійність, відповідальність, відкритість, спонукає до розвитку мовленнєвих умінь представити власну думку в гармонії форми і змісту, зіставити її з думкою іншого автора, володіти

реплікою і паузою, вербальними і невербальними засобами вираження спеціальних реалей, категорій і понять.

Лекція Мацько – це своєрідна лабораторія розвитку наукового мислення викладача і формування студентського мислення. Це як магніт, що притягує молодих дослідників. Любов Іванівна завжди заохочує прагнення студентів глибоко і самостійно розібратися в навчальному матеріалі, у проблемі, мати свою аргументовану думку. На очах аудиторії народжується і пульсує думка. Студенти завжди слідкують за ходом думки викладача, міркують у резонанс з викладачем, отже, тренуються інтелектуально, розвиваючи в себе операційні компоненти мислення, мислительні операції аналізу, порівняння, синтезу, розпізнавання, абстрагування, узагальнення, класифікації, систематизації.

Ефективність наукової комунікації – комунікативний параметр, що визначає досягнення комунікативного співробітництва (кооперації) між адресантом й адресатом і спрямований на такий спосіб організації концептуальної структури тексту, який сприяє розумінню тексту з мінімальними зусиллями для читача.

Для того, щоб досягти виразності й багатства індивідуального стилю, потрібно, на переконання Л.Мацько:

- постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення власного та споріднених фахів;

- користуватися словниками і довідниками;

- виробити увагу до чужого бездоганного мовлення, аналізувати, чим воно досконале: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати фрази і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо;

- читати, якщо не постійно, то хоча б періодично, українську класичну і сучасну літературу та публіцистику, пресу, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови;

- хоча б періодично читати вголос; читати «з олівцем»; постійно бути уважним до власного мовлення і мовлення найближчих людей, колег, не розслаблюватися, дбати про природність, невимушеність мовлення;

- заучувати гарні зразки напам'ять; бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів, як у природі, так і в суспільстві;

- помічати, як усе відображається у нашій мовній картині світу; сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як поради і помічник у суспільному житті; своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед

інших.

Важливою складовою мовної особистості вчителя поряд із ціннісним, світоглядним, культурологічним, поведінковим компонентами Любов Мацько визначає **мовну майстерність** як *здатність особистості для викладу своїх думок з урахуванням мовних норм обирати з можливих варіантів найбільш вдалий, точний у семантичному і стилістичному відношеннях*. Мовна майстерність ґрунтується на орфографічно-пунктуаційній грамотності, стилістичній виразності, комунікативній доцільності та комунікативній оптимальності.

4.2. Мовна особистість українського лінгводидакта Марії Пентилюк

Українською елітарністю й інноваційністю пронизані методологічно глибокі, самобутні наукові, науково-прикладні студії, навчальні книги з методики і лінгводидактики доктора педагогічних наук, професора Марії Іванівни Пентилюк. Українську лінгводидактику Марія Іванівна Пентилюк збагатила шляхетністю, інтелектуальністю і людяністю.

На переконання Марії Іванівни, сучасний учитель – це насамперед відповідальна мовна особистість, носій як національно-мовленневої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, дбає про красу і розвиток рідної мови, адекватно застосовує набуті лінгвістичні, полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у процесі міжкультурного спілкування з учнівською молоддю, різними категоріями населення. Національний компонент особистості дозволяє розглядати мовленнєву діяльність під кутом національно-культурної специфіки і враховувати етнолінгвістичні, етнопедагогічні та етнопсихологічні чинники. Це насамперед національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість, національний характер, український менталітет, національно-культурна мотивація та ін.

У науковій творчості Марії Пентилюк виявляються кращі традиції української лінгводидактики: фундаментальність, багатоаспектність, комплексність, функціональність, системність підходу до досліджуваних явищ, відкритість до нових ідей. Ці риси характерні науково-педагогічній школі вченої, яка об'єднує провідних і молодих дослідників з різних регіонів України. Її учні вже активно створюють власні науково-дослідні лабораторії й наукові осередки, продовжуючи наукові традиції мудрого наставника.

У М. Пентилюк власне бачення *лінгводидактики*. Ідеться про функціональну частину методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції.

До актуальних проблеми сучасної лінгводидактики дослідниця відносить сучасні технології навчання мови в різних освітніх закладах; шляхи формування комунікативної компетентності та її складників (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) тощо); концептуальні засади профільного й допрофільного навчання української мови у 11-річній середній школі; компетентнісний, культурологічний та кроскультурний аспекти; зміст і технології професійної підготовки учителів-словесників. Їй болить доля української мови: як зробити нашу мову мовою української нації реально, а не формально, як домогтися формування й розвитку кожної молоді людини як національно свідомої мовної особистості; які підходи й технології в цьому процесі найефективніші.

У практичному розвитку і теоретичному обґрунтуванні науки для вчителя і про вчителя чільне місце посідає система понять і термінів, – переконує М. Пентилюк. Колективом авторів під керівництвом професора підготовлено *«Словник-довідник з української лінгводидактики»*, який витримав уже кілька перевидань. У словнику, що включає методичні коментарі до лінгвістичних понять, враховано досягнення сучасної дидактики, лінгводидактики і лінгвістики, Концепції мовної освіти, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, результати наукових досліджень з комунікативістики, когнітивістики, прагматики, методики навчання української мови у школах та ВНЗ за останні десятиліття.

Словникові статті побудовані з урахуванням принципів історизму, авторської достовірності, функційності. Принцип історизму забезпечує добір понять і термінів як традиційно закріплених у теорії і практиці (за ознаками: загальнодидактичні; лінгводидактичні; мовленнєвознавчі; інноваційні), так і нових, викликаних до життя інноваційними процесами в освіті; авторська достовірність побудована на першоджерелах; принцип функційності визначає цінність застосування лінгводидактичних понять і термінів учителями-словесниками.

Українська лінгводидактика у працях М. Пентилюк та її учнів набирає обертів у напрямі когнітивно-комунікативної методики навчання мови. *Метою когнітивної методики* є опанування учнями й студентами мовних одиниць як

концептів з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і письмових) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності, підвищення інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу, бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Когнітивна методика передбачає посилення практичної спрямованості у викладанні української мови; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності-дії; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення подій, явищ, вчинків людей тощо та способів і засобів їх вербального відтворення. Для вищої школи важливість когнітивної методики виявляється в орієнтації на розвиток лінгвістичної ерудиції, професійної компетентності, формування вмінь самостійної роботи з науковими джерелами, удосконалення навичок лінгвістичного аналізу тексту.

Реалізувати когнітивну методику навчання мови можливо на текстовій основі, урахувавши соціокультурний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований підходи. Для М. Пентилюк найбільш важливим є підхід особистісно орієнтованого навчання, що передбачає формування у мовної особистості таких якостей, як духовність, високий рівень інтелектуального, морально-етичного й культурного розвитку.

Дослідниця слушно зауважує: орієнтація студентів на власне особистісне самовдосконалення й організацію в майбутній професійній діяльності особистісного саморозвитку учнів – одне з навчальних завдань сучасної лінгводидактики. У процесі особистісно орієнтованого навчання мови забезпечується розвиток і саморозвиток особистості майбутнього вчителя, його фахової майстерності у режисурі сучасного уроку української мови.

Сучасний урок учитель проводить, зазначає М. Пентилюк, враховуючи і низку **принципів навчання**, що виконують на уроці мови низку важливих функцій: визначають зміст, методи і прийоми відповідно до цілей загальної освіти і завдань шкільного курсу української мови; забезпечують засвоєння змісту і формування комунікативної компетентності учнів; регулюють суб'єкт-суб'єктну і полісуб'єктну взаємодію учасників навчального спілкування.

Реалізація *принципу антропоцентризму* на уроці забезпечується опорою на суб'єктний досвід учня; *принципу культуровідповідності* – шляхом створення учителем «за допомогою художнього слова дзеркала долі і вчинків героїв художніх творів, у якому молода людина пізнає себе і своє

майбутнє, має можливість прогнозувати своє життя, будувати власну систему моральних принципів і переконань, формує національну свідомість.

Принцип функційно-комунікативної спрямованості вимагає, за висновками М. Пентилюк, розкриття функцій мовних одиниць у висловлюваннях різних типів, стилів і жанрів під час спілкування, передбачає організацію продуктивної комунікації в усній і писемній формі. *Принцип систематичності* визначає, що оволодіти навчальним матеріалом – це не тільки засвоїти певну кількість фактів, отримати обсяг знань. Важливим є й те, як отримати ці знання, у якій системі.

Серед дієвих засобів *принципу наочності* М. Пентилюк називає не лише і не стільки новітні технічні аудіовізуальні засоби (аудіодиски, диски, відеофільми, мультимедіа та ін.), а насамперед живе образне мовлення (зразкове вчителя і вдале учнів). Значну увагу у своїх працях дослідниця акцентує на індивідуально-психологічний аспект у мовній особистості, критерієм сформованості якої є здатність репрезентувати себе через мовлення, мистецтво спілкування за правилами мовної етики.

Особливе зацікавлення викликає мовна індивідуальність професіонала. Інтегративний підхід до явищ мови, чіткі дефініції; глибина думки незбагненним чином поєднується у працях М.Пентилюк з ясністю і простотою викладу проблеми:

Наприклад: *«Не слід плутати поняття «методика уроку» і «технологія уроку». Перша ставить перед учителем завдання: «Що вивчати? навіщо вивчати? де навчати?», а друга – «як навчати?». Технологію від методики відрізняють два принципових моменти: 1) проектування майбутнього навчального процесу й 2) гарантія кінцевого результату. З цього можна зробити висновок, що методика узагальнює досвід, а технологія проектується з урахуванням умов навчання та орієнтується на кінцевий результат».*

Типовими рисами ідіостилю є гармонійне поєднання загальнонаукової, філологічної, педагогічної і експресивно забарвленої лексики:

«Приємно констатувати, що українська лінгводидактика активно розвивається, поповнюється новими науковими дослідженнями. Вона йде у фарватері зарубіжних методик навчання мови, спирається на надбання європейської та вітчизняної дидактики, але має своє національне обличчя й виконує завдання, що ставить перед нею Українська держава».

Кожне своє положення Марія Іванівна висновковує і з власного знання та досвіду, і з досліджень авторитетних українських і зарубіжних дослідників.

Складові лінгводидакта проявляються в режисурі педагогічної дії, в самобутньому індивідуально-творчому стилі, у наставництві, у соціальній відповідальності за справу виховання учнівської молоді як національно-мовних особистостей.

4.3. Сучасний урок української літератури крізь призму ідіостилю Ніли Волошиної

Урок літератури – це «витвір мистецтва, у якому присутні і краса, натхнення думки, і радість пошуків, створені спільними зусиллями учня і вчителя», - такої ідеї дотримувалася доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України **Ніла Йосипівна Волошина** (1940-2010). Проблеми української школи, української літератури, професійно-методичної підготовки вчителя літератури автор шкільних програм і підручників, монографій і посібників тривалий час вивчала безпосередньо у шкільному середовищі. Наскрізна риса книг, публікацій, численних виступів Н.Волошиної - *любов до людини, людини моральної і патріота, «безмежно відданого Батьківщині»* (В.Сухомлинський).

Видатний український методист Н.Волошина цілком правомірно доводить, що *«вивчення літератури в школі проводиться не лише з освітньою, а й з виховною метою. Адже засобами мистецтва слова виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, звичаїв і традицій...* І він [учитель-словесник – виділено нами. – О.С.] *мусить нести Богом послану йому місію і художнім словом сіяти в душах дітей добро, правду, милосердя, очищати їх від скверни. Це стає можливим, якщо педагогічна майстерність учителя-словесника неперервно вдосконалюється й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами.*

Експресивність – ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення чи збільшення денотативних і конотативних ознак, зокрема логічного змісту, оцінок й емотивності.

Студіювання наукових джерел дає підстави характеризувати поняття **«Я»-концепція** як систему уявлень індивіда про самого себе, складник особистості, котра усвідомлює як сама себе, так тими, хто її оточує, і володіє відносною стійкістю; як динамічну систему уявлень людини про саму себе,

що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних природних властивостей, самооцінку, суб'єктивне сприйняття, що впливає на власну особистість зовнішніх факторів.

«Я»-концепція формується під впливом досвіду індивіда, становить основу вищої саморегуляції людини, на основі чого вибудовує свої стосунки з навколишнім світом, іншими людьми. Важливі для нашого дослідження ідеї В. Бондаря про те, що урок навчає і виховує всією своєю сутністю: змістом матеріалу, що виучується; методами роботи, стосунками, які виникають між самими учнями, між учнями й учителями тощо. Урок є продуктом спільної творчої діяльності всіх дійових осіб педагогічного дійства.

«Я»-концепція Ніли Йосипівни Волошиної формувалася у шкільному середовищі, в освітньо-культурному і науково-методичному просторі школи та Науково-дослідного інституту педагогіки НАПН України. Дослідниця розвивала у своїх молодих колег художній смак, інтерес і повагу до книги, виховувала культуру читання, емоційного сприймання й осмислення мистецтва слова:

« Не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для мети уроку людини, а насамперед формування умінь сприймати естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору, - наголошувала майстер методики».

«Засобами художнього слова маємо виховати сильний, вольовий характер, особистість, яка може достойно жити й працювати в демократичному суспільстві, якій чуже почуття меншовартості, особистість з високими патріотичними почуттями, яка ніколи не зрадить національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях».

«Основне для вчителя-словесника – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності».

Готуючи уроки, учитель Н.Волошина враховувала настанови В. Сухомлинського. Ніла Йосипівна Волошина розглядала урок як школу творчої праці й інтелектуального, морально-естетичного, освітньо-культурного діалогу особистостей учителя й учнів.

Естетичність мови – комунікативна якість мови; оптимальний відбір й організація відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність тексту, якісність його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній.

Концепція літературної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти (змістові лінії літературної освіти) початку двадцять першого століття, шкільна програма з української літератури, за якою працювали і працюють учителі й учнів усіх шкіл в Україні десятки років. До цих знакових документів Ніла Йосипівна Волошина причетна як фундаментальний учений, керівник шанованого в Україні колективу методистів, але насамперед як учитель.

Проблеми української школи, української літератури, вчителя літератури Ніла Йосипівна вивчала безпосередньо у шкільному середовищі: тривалий час працювала вчителем початкових класів, учителем української мови і літератури, навчала методики майбутніх учителів за власними підручниками і посібниками, тісно співпрацювала з письменниками, вченими, вчителями, студентами, учнями. Її сповнені хвилювання про літературну освіту учнівської та студентської молоді виступи на методичних об'єднаннях, семінарах і конференціях пам'ятають (а творчі ідеї розвивають) чи не в кожному місті й районному центрі України.

Науково-методична діяльність Н. Волошиної була відзначена з-поміж різних численних нагород і медалю Академії педагогічних наук України «Костянтин Ушинський». Дослідниця дотримувалася заповітів *К. Ушинського*, котрий ще в 1857 році у статті **«Про користь педагогічної літератури»** передбачив, що «всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допоможе... Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить дух закладу; але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців... особа вихователя означає все у справі виховання.

У відповідальній справі виховання молодих громадян з виразними національними рисами Н. Волошина продовжила розвиток методичних ідей Т. і Ф. Бугайків, які передусім цінували в учителеві досконале знання навчального предмета і методики його викладання, глибоке володіння психологічними особливостями учнів, уміння виховати в учнів інтерес і любов до читання. Вдасться йому закласти у своїх учнях глибокі почуття патріотизму і свідомості громадських обов'язків, дасть він дітям міцні знання, розбудить у

них невгамовне прагнення до праці, до подальшого зростання і внутрішнього збагачення, полюблять вони його на все життя, – значить, перед нами справжній майстер, учитель в найповнішому розумінні слова. Глибоко поважала і цінувала Ніла Йосипівна дослідницькі ідеї психолога І. Синиці, котрий педагогічну майстерність учителя української літератури пов'язував насамперед з умінням працювати так, щоб «кожне слово дійшло до учнів, було повністю ними сприйняте, пережите й засвоєне».

Отже, «цікава особистість учителя – цікавий урок літератури», – наголошує Н. Волошина, – людина в усьому, любов до людини (рос. человеколюбие) й аргументує цю тезу, розглядаючи урок української літератури як школу творчої праці й інтелектуального, морально-естетичного, освітньо-культурного діалогу особистостей учителя й учнів. *«Засобами художнього слова маємо виховати сильний, вольовий характер, особистість, яка може достойно жити й працювати в демократичному суспільстві, якій чуже почуття меншовартості, особистість з високими патріотичними почуттями, яка ніколи не зрадить національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях».*

Інтерактивність – текстова-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення тексту.

Майстерний урок літератури розглядає Н. Волошина як дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури. Ніла Йосипівна постійно використовувала у своїй діяльності перспективні нароби педагогів І. Бація, Є. Жицького, В. Фещака, К. Ходосова, В. Цимбалюка, котрі здійснювали пошук більш досконалих форм і методів навчання, залучаючи до цього вихованців.

Водночас на основі аналізу передового педагогічного досвіду Н. Волошина приходила до висновку: не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для культурної людини, а її уміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору. Завдання літературної освіти – розвивати в учнів художній смак, інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

Проблема естетичного виховання молоді, здатної розуміти сутність художньої творчості, насолоджуватися естетикою словесного мистецтва, виховувати високохудожніми образами, є для Н. Волошиної ключовою в

житті і професії. Розгляд категорій прекрасного і піднесеного призму аксіологічного викладання літератури у школі, наповнення уроків естетичним та емоційним сприйняттям художнього тексту знайшов відображення в навчально-методичних посібниках «Позакласна робота з літератури й естетичне виховання учнів» (1973), «Естетичне виховання засобами художньої літератури» (1976), «Підручник літератури і морально-естетичне виховання учнів» (1983), докторській монографії «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1995). Наставник молоді на численних прикладах реального шкільного життя, знакових творів художньої літератури доводила цінність умінь учителя й учня чуттєво сприймати і сповідувати красу, художність, довершеність мистецьких форм, гармонію навколишньої дійсності, любити поетичне, гарне і прекрасне в житті і мистецтві.

Самобутність уроків української мови і літератури, позаурочної роботи полягає в насиченні емоціями пізнання словесної творчості, людського життя через їх естетичне, конкретно-чуттєве відображення, в органічному поєднанні мовознавчої і літературознавчої науки з мистецтвом художнього слова, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Така концептуальна ідея пронизує класичну програму з української літератури, укладену Н. Волошиною, О. Бандурою, Державний стандарт базової і повної середньої освіти, у літературний компонент якої було уведено культурологічну (аксіологічну) лінію.

«Основне для вчителя-словесника – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», – наголошувала Н. Волошина у виступах та публікаціях і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б. Степанишина про те, що «нема нічого прикрішого і небезечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики».

Емоційність мови – комунікативна якість мови, що виражає індивідуальний лад почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивне ставлення особистості до висловлюваного, уникання експресивного дисонансу.

Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями.

4.4. Семен Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень

Самовіддане служіння «сродній» праці, надзвичайна працездатність і відкритість до педагогічних інновацій, вимогливість і порядність, невтомна підтримка дослідників, постійне самовдосконалення – такі риси особистості ученого-енциклопедиста і методолога, доктора педагогічних наук, професора, академіка Національної академії педагогічних наук України Семена Устимовича Гончаренка (9.06.1928 – 7.04.2013). Людина-гуманіст і взірець духовно-інтелектуальної сили, Професіонал найвищого рівня, приклад стриманого і спокійного патріотизму користувався незаперечним авторитетом серед фахівців, численних докторантів і аспірантів. Друзі, колеги величали Учителя «совістю педагогічної науки».

Учений збагатив педагогічну науку ґрунтовними дослідженнями з гуманітаризації освіти, фундаменталізації її змісту.

Гуманітаризація освіти, за С. Гончаренком, - це її переорієнтація з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед світу культури, світу людини; на формування в молоді гуманітарного й системного мислення. Гуманітаризація здійснюється через систему заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання, що передбачає відображення в ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських і етичних концепцій, історії науки, а також підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін при радикальному їх оновленні.

«Український педагогічний словник» С. Гончаренка(1997), на який у [googlescholar](https://scholar.google.com/) подано 3446 посилань, містить понад 3000 статей про поняття і терміни, нові педагогічні теорії та концепції, категорії, які узагальнюють та систематизовують інформацію з теорії і практики навчання та виховання. Своє завдання автор вбачав у тому, щоб неупереджено та об'єктивно викласти матеріал, суть різних педагогічних концепцій і теорій, без однозначного й безапеляційного їх оцінювання. Лексикографічну працю було визнано однією з найкращих на конкурсі, організованому Міністерством освіти і науки України та Міжнародним фондом «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Друге видання словника, доповнене, виправлене і розширене, видруковане у 2011 році.

Учений постійно «шліфував» педагогічну термінологію.

Наприклад, педагогіку в першому виданні словника (1997) називає наукою про навчання та виховання підростаючих поколінь, а в другому - окреслює педагогіку як особливу галузь соціальної практики, уточнює це визначення характеристикою щодо «суті розвитку і формування людської особистості та опрацювання на цій основі теорії і методики виховання і навчання як спеціально організованого процесу».

С. Гончаренко приділяв особливу увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки. *Методологію педагогіки означає як систему знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи набуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також як систему діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, а також як вчення про цю систему. Методологія педагогіки включає такі положення: вчення про структуру і функції педагогічного знання; вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл; вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; учення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики.*

У книзі **«Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення»** дослідник зауважував:

«...Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чого вчити (зміст освіти)? Як учити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...».

Надрукована невеликим тиражем книга є зразком наукового аналізу генези дидактичних систем і концепцій від античності до початку ХХ століття, інтерпретації фундаментальних педагогічних закономірностей з позицій сьогодення. Однак, зазначає Ю.Мальований: робота залишилася незавершеною, розгляд бурхливих освітніх процесів минулого століття автор закінчити не встиг .

Методології і сучасним методам і методиці проведення дослідження присвячений посібник С.Гончаренка **«Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям»**. Семен Устимович доводив, що фундаментальні педагогічні дослідження виявляють органічні зв'язки між різними соціально-педагогічними феноменами, розкривають і характеризують їхню взаємозалежність, встановлюють певну субординацію явищ та процесів у сфері виховання й освіти, визначають методологічно орієнтовану на потреби освітньої практики й державної соціальної політики систему обґрунтованих принципів і механізмів оновлення структурно-змістових параметрів загальної та професійної освіти, виявляють закономірності якісного зростання і перспективи розвитку полікультурних освітніх систем.

Семена Устимовича називали майстром наукового дослідження, спокійного і виваженого доказу (теза - аргументи (система умовиводів) – висновок). Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ.

Наприклад:

«Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Якщо в результаті дослідження з'ясується, що аналізоване нами відоме явище підпорядковане вже відомому закону, то поставлене запитання не є проблемним. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу невідомого, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному невідомому середовищі».

До характеристики методологічної культури С. Гончаренко застосовував акмеологічний підхід, що багатовимірно характеризує стан особистості педагога, є стрижнем професійного світогляду педагога, його професійно-педагогічної культури. Справжня інтелігентність, безкорисливість, наукова порядність і правдивість, високий рівень емпатійності, служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів – характерні ознаки індивідуального стилю академіка Семена Устимовича Гончаренка.

Становлення і розвиток особистості значною мірою залежить від позитивного розгортання її «Я-концепції», - наголошував фахівець й акцентував увагу на «...відносно стійкій, більшою чи меншою мірою усвідомленій системі уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна і на основі якої він будує свою взаємодію з іншими

людьми і ставиться до себе. «Я-концепція» – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного «Я», виступає як установка щодо самого себе і включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприниження тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо». «Я-концепція» визначає ефективність і продуктивність людської діяльності, ставлення до життя, до самої себе, а також впливає на суб'єктну позицію кожного, набір його соціальних ролей, а відтак і на професійний статус.

Людина-гуманіст і взірець духовно-інтелектуальної сили, Професіонал найвищого рівня, «приклад стриманого і спокійного патріотизму» користувався незаперечним авторитетом серед фахівців, численних докторантів і аспірантів. С. Гончаренко мав загострене відчуття причетності до проблем педагога, відповідальність за честь педагогічної науки, повсякчасну готовність поділитися енциклопедичними знаннями зі світом, щоб цей світ став досконалішим, розумнішим.

Наприклад, у присвяті «Українського педагогічного словника» Семен Устимович пише так: «Близьким і друзям, які переконали автора в тому, що не зовсім досконала, але реально існуюча книга значно корисніша від досконалої, але не існуючої, присвячується».

Академік Нелля Григорівна Ничкало згадує: «унікальне явище в організації наукової праці – робочий стіл Семена Устимовича. На столі завжди можна було знайти найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, десятки дисертацій та авторефератів аспірантів і докторантів (і «своїх», і не «своїх»).

Характеризуючи етичні вимоги до вченого, Семен Устимович Гончаренко, надає пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного зокрема.

«Імперативами вченого, - пише С.Гончаренко, мають стати служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів».

Етикет (франц. *etiquette* – встановлений порядок поведінки) **науковий** – сукупність правил діяльності і поведінки, які забезпечують дотримання основних принципів наукової етики і сприяють створенню комфортних умов роботи вченого.

Цілком очевидною є вага бібліографічної культури дослідника. Сьогодні це показник зрілості, етична складова і критерій виваженого аналізу наукових робіт.

Прикметна риса наукових текстів – прозорість, чіткість і особливий полемічний заряд. Він умів зацікавити читачів і «не відпустити до останнього рядка» предметом досліду, розвитком теми та переконливістю лаконічно викладених, логічно вмотивованих і глибоких аргументів.

***Наприклад:** Буття людини тримається на двох китах: почуттях і знаннях. Почуття без знань неефективні; знання без почуттів нелюдяні. Наука і суспільство об'єднані багатьма зв'язками. Існує цілий спектр відношень філософських, соціальних і етичних, за допомогою яких наука впливає на суспільство і сама зазнає його впливу. Етична роль науки пов'язана з розумінням того, що еволюція життя на Землі визначається досить нестійкою рівновагою фізичних умов на нашій планеті.*

Педагог-дослідник ретельно розмірковував над кожним новим науковим дослідженням, над тлумаченням кожного авторського терміна і завжди щедро пропонував авторські ідеї стосовно вдосконалення поняттєво-термінологічного апарату, уточнення чи обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Власним прикладом і досвідом С.Гончаренко доводив потребу підвищувати рівень культури науково-педагогічних досліджень, методологічної культури, що особливо важливо для викладача-дослідника. Від особистості, його методологічної рефлексії, ерудиції, інтелігентності, професійної культури залежить авторитет педагогічної освіти і науки двадцять першого століття.

Наукові праці С. Гончаренка відображають потреби якості науково-педагогічних досліджень, відповідного рівня методологічної культури здобувачів, серед складників якої видатний український методолог виділяє культуру мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях, дослідницькій позиції, рефлексію, що дає змогу яскравіше побачити зміст досліджуваної діяльності.

Висновки: Любов Мацько, М.Пентиліук, Н.Волошина, С.Гончаренко - це академічні красномовці, котрі блискуче володіють мовно-жанровими особливостями науково-педагогічного тексту, діалоговою взаємодією, режисурою педагогічної дії, самобутнім індивідуально-творчому стилем, несуть соціальну відповідальність за справу виховання молоді як національно-мовних особистостей.

РОЗДІЛ 5. НАУКОВИЙ НАСТАВНИК ЯК МОВНА ОСОБИСТІТЬ

5.1. Лінгвоперсонологія наукового наставника

Наставництво є вагомим компонентом системи неперервної педагогічної освіти, однією із форм передавання педагогічного досвіду, форми / різновиду корпоративної культури, що підтримує конкуренцію, життєздатність, статусність, стабільність, збереження і розвиток закладу. Розвиток ідей наставництва дозволяє глибше усвідомити роль учених як носіїв певної субкультури, яскравих особистостей, їхньої ролі у реформуванні сучасної української освіти на засадах культуровідповідності і європейськості.

У словниках української мови поняття «*наставник*» пояснено так: «той, хто дає поради, навчає; порадник, учитель». Г. Льюїс охарактеризував наставника як людину, котра володіє певним досвідом і знаннями, високим рівнем комунікації, прагне допомогти своєму вихованцеві набути досвіду, необхідного для оволодіння професією, самовдосконалення своєї майстерності. Т. Осипова зазначає, що наставник є суб'єктом професійно-педагогічної діяльності, консультантом, координатором особистісного та професійного зростання студентів або професійного самовизначення учнів.

У ХХ столітті наставництво мало і злеті (визначалося як форма трудового, ідейно-морального виховання робочого класу; а в синонімічному ряді знаходимо такі терміни, як «ідеальний зразок особистості, «транслятор знань», «старший товариш»), і занепад. Сьогодні час повернення або актуалізації *т'ютора, коуча* (створює клієнту умови для розкриття й розвитку його потенціалу), *mentora, порадника, координатора* особистісного та професійного зростання, який володіє певним досвідом і знаннями, високим рівнем комунікації, прагне допомогти своєму вихованцеві набути досвіду, необхідного для оволодіння професією, для самовдосконалення своєї майстерності. І усе ж таки більшою повагою користується слово-концепт *наставник*.

Витоки наставництва – в релігії, яка значну роль відводила духовному наставнику. Відомо, що духовні наставники були у київських князів: митрополит Іларіон Київський – у Ярослава Мудрого, Никифор Грек – у Володимира Мономаха.

К. Ушинський у статті «Про користь педагогічної літератури» (1857 р.) писав, що «всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допоможе... Вихователь ніколи не може бути сліпим

виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить дух закладу; але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців...особа вихователя означає все у справі виховання».

Важливою умовою модернізації української освіти та її інтеграції в європейський і світовий культурно-освітній простір є ефективна реалізація людського потенціалу, збереження національного досвіду людиноцентричної системи цінностей, зміцнення і розвиток фундаментальності освіти, основу якої становлять українські вчені. Авторитет кожного навчального закладу і наукової установи, різнобічне виховання учнів, студентів, професійне зростання здобувачів наукових ступенів значною мірою залежить від особистостей наукових наставників.

Дослідники виокремлюють і т. зв. мікропедагогіку наставника та його відкритого середовища, в якому досвідчений фахівець власним прикладом допомагає формувати зразки моделей поведінки, особистісної позиції, транслює приклади засвоєння культурних норм і цінностей, тим самим стимулюючи механізми розвитку особистості, передає ціннісні установки. Живе в народі, серед нашої інтелігенції досить стійке уявлення про наставників як духовно й культурно просвітлених особистостей з високими ідеалами і благородними діями на користь суспільно-громадських інтересів українського народу.

Особистісно-професійний розвиток, саморозвиток, самореалізація особистості учня, студента залежить від особистості педагога-наставника, котрий уміло супроводжує, скеровує, динамізує процес адаптації до вимог професії, до самопізнання і саморозвитку особистостей як самодостатніх й успішних у національному і глобальному просторі. Серед критеріїв успішної наставницької діяльності фахівці називають демократичність, діалогічність, дослідництво, лідерство, соціальну спрямованість. Важливі також атракція, асертивність і фасцинація особистості наставника: емоційна складова взаємодії, впевненість, повага думки і позиції іншої людини.

Багатогранну і багатовимірну діяльність наставника в науці й освіті, що характеризує **академічна культура**, інтелектуально-етична система цінностей, що ґрунтується на педагогічно адаптованому досвіді наукової діяльності; культура високої духовності і моралі, особливої поведінки і спілкування людей, високої якості праці і відповідальності за її результати.

5.2. Ключові концепти Я-концепції Неллі Ничкало

«Жодне знання, хай навіть високе і благородне, але лише для мене одного, не дасть мне задоволення», - писав Л.Сенека. Така культура науково-педагогічної праці, культура наставництва, якісними показниками якої є свобідність і взаємоповага, моральність як зразок шляхетної поведінки для вихованців та естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати у спів творчий процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, сформована Неллею Григорівною Ничкало.

Доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України Н.Ничкало спрямовує на формування і розвиток особистості людини праці, на формування людського капіталу, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави. Рефреном через наукові праці наставника проходить ідея людини патріотичної, моральні цінності якої викладені у студіях Яна Павла II: *«Патріотизм означає любов до всього, що творить батьківщину: до її історії, традицій, до її мови, навіть до її краєвидів. Ця любов поширюється також на твори співвітчизників і плоди їхнього генія; поняття батьківщини означає вартості й духовний зміст, які творять культуру нації»*.

У фундаментальних, методологічно глибоких дослідженнях Н. Ничкало з широкого кола проблем теорії та історії професійної педагогіки, педагогіки праці, виховання, психології і дидактики професійної освіти, психології професійного розвитку органічно поєднуються *випереджувальний підхід* до розв'язання численних освітніх і наукових питань, цілісність теоретичних висновків, продуктивний вихід на практику, дослідницьке чуття та рефлексивний біль над тим, як зберегти і розвинути самобутність людини праці в сучасному глобалізованому світі.

У такої людини праці, підкреслює учений, яскраво викристалізована власна життєва позиція, індивідуальний спосіб організації діяльності, відкритість до нового досвіду, екзистенційний образ життя, упевненість у собі, емпірична свобода і креативність.

Власне, йдеться і про риси самої Н. Ничкало, котра переконана, що «людина, за М.Бердяєвим, – це цілий всесвіт». Для характеристики особистості Неллі Ничкало скористаємося визначеннями К.Абульханої-Славської і С.Рубінштейна.

Зокрема, К.Абульханої-Славська наголошує: *«Особистість як суб'єкт напрацьовує індивідуальний спосіб організації діяльності. Цей спосіб*

відповідає якостям особистості, її ставленню до діяльності... і вимогам, об'єктивним характеристикам, власне, даного виду діяльності. Спосіб діяльності є більш-менш оптимальним інтегралом, композицією цих основних параметрів. Суб'єкт є інтегруючою, центральною, координуючою інстанцією діяльності. Він погоджує всю систему своїх індивідних, психофізіологічних, психічних і, врешті-решт, особистісних можливостей, особливостей з умовами та вимогами діяльності цілісно». Відомий психолог С. Рубінштейн відзначає, що особистістю є передусім людина, в якій наявна власна життєва позиція, яскраво виражене свідоме ставлення до життя, світогляд, набутий нею в результаті наполегливої праці.

Аналіз дискурсу Н. Ничкало щодо професійної освіти фахівців у різних напрямках соціального життя здійснюємо з урахуванням компонентів «Я» – концепції, визначені Р. Бернсом.

Дискурс (лат. *discursus* – бесіда, розмова; *discours* – промова, виступ) – сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування.

Дослідник виділяє, зокрема, такі компоненти: когнітивний (образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомості); емоційно-оцінний (відображає ставлення до себе загалом чи до окремих аспектів своєї діяльності і проявляється в системі самооцінок); поведінковий (потенційна поведінкова реакція, що виникає внаслідок взаємодії «образу «Я» та емоційно-оцінного компонента).

Серед ключових концептів досліджень Неллі Григорівни Ничкало: **людина праці, людина культури, людина патріотична.**

Дослідницькі зусилля Неллі Григорівна спрямовує на формування і розвиток особистості **людини праці** протягом усього життєвого і професійного шляху, надаючи професійному становленню особистості яскраво особистісного смислу, індивідуальної траєкторії і неповторного характеру. «...головним освітянським продуктом є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфері послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави», – пише Н. Ничкало.

Н. Ничкало виокремлює три рівні розуміння поняття **«людський капітал»**. На особистісному рівні – це знання та навички, яких людина

набула шляхом навчання, практичного досвіду; на мікроекономічному – сукупна кваліфікація і професійні здібності працівників підприємства, а також його здобутки у справі ефективної організації праці й розвитку персоналу; на макроекономічному рівні – освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації і працевлаштування (ми називаємо його національним людським капіталом).

Неллі Григорівні як гуманісту і патріоту справи «болять» проблеми професійної освіти, яку, наголошує вона, лише «**масажами не вилікувати**», Організатор освіти і науки об'єктивно оцінює реформи в цій галузі, з особливою харизмою має здатність бачити надсучасне і завжди перебуває на бистрині інноваційних ідей.

Провідну роль у формуванні особистості людини праці, доводить Н. Ничкало, відіграє соціальний чинник, оскільки особистість фахівця є безпосереднім відображенням соціального розвитку і професійного оточення. У процесі професійної підготовки майбутнього фахівця, наголошує учена, особливу увагу важливо звертати на морально-духовну сферу особистості, яка має наповнюватися професійними знаннями, професійним досвідом, фаховими нормами і цінностями, необхідними для професійного становлення і повноцінного функціонування у фаховому середовищі.

Концепт **«людина праці»** дослідниця збагачує аналізом концепцій педагогіки праці і професійної педагогіки. Зокрема, педагогіку праці науковець характеризує як педагогічну дисципліну, предметом інтересів і досліджень якої є проблеми виховання особистості через працю, професійне навчання й виховання, безперервна освіта працюючих і безробітних.

Основоположником педагогіки праці академік називає відомого польського вченого Т. Новацького. Його дослідження («Професієзнавство», «Лексикон педагогіки праці», «Педагогіка загальна і субдисципліни» та ін.) завдяки зусиллям Н. Ничкало та її учнів активно використовуються в навчальних закладах України.

«Праця рук вивела людину на її сучасну позицію в природі...Цей духовний світ побудований на досвіді і матеріальних здобутках рук, що працюють», – писав Т. Новацький. Лише через працю, – переконував патріарх польської педагогіки, – людина пізнає світ, самовідтворює і розвиває себе у продуктивній взаємодії з соціальним світом ...».

Як універсальну цінність й енергетичний рушій усього світу розглядає людську працю польський науковець З. Вятровський і пише щодо обов'язковості праці людини, професійного розвитку особистості впродовж життя, розвитку професійних кваліфікацій і компетенцій. Глибоке теоретичне

дослідження, що стосувалося природи виникнення, становлення і розвою педагогіки праці представив на VI Міжнародному українсько-польському форумі «Освіта для сучасності / Edukacja dla współczesności» директор Інституту педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, доктор наук хабілітований, професор звичайний Ф. Шльосек.

Результатом натхненної творчої праці українських і польських учених, що наповнена Духовністю, Добром, Красою й Істиною, є фундаментальна книга «Semper in altum. Zawsze wzwyż (Завжди вгору)», присвячена 90-річчю від дня народження Яна Павла II, що вийшла у видавництві «Stalowa Wola» за заг. ред. Я. Зимного та Н. Ничкало. Фундаментальні ідеї концепту «людина праці» Н. Ничкало ґрунтуються на філософії педагогіки серця святого отця Яна Павла II. Папа Римський Словом, переконанням, вірою, «сродною» працею прагнув «пробуджувати Людину в людині», «олюднювати людину» («uczłowieczenie człowieka») утверджувати глибоку повагу до життя й гідності Людини.

Дипломат, учений – філософ, теолог, історик, соціолог особливо наголошував на необхідності пробуджувати у кожного внутрішнє «Я», – пише Н. Ничкало, – впливати на формування переконань. У його працях закладено велику духовну силу, спрямовану на піднесення людини, розвиток у неї почуття самовідповідальності, а це виростає з особистого переконання.

На основі глибокого аналізу питань ринку праці і розвитку систем професійної освіти й навчання у контексті психології, педагогіки, соціології, психофізіології, медицини, економіки, ергономіки, статистики та інших галузей наукового знання Н. Ничкало окреслює мету і перспективи *психопедагогіки праці*. Новий напрям міждисциплінарних досліджень охоплює різні галузі науки, які досліджують людину праці: філософію праці, медицину праці, екологію, економіку, соціологію праці тощо.

З-поміж характерних рис вияву концепту «людина праці» прогностичний учений виділяє *неперервну освіту*, що поряд з адаптацією до змін у професійній діяльності конкретної людини перетворюється на неперервний процес загального і професійного розвитку особистості, її знань і навичок, є сьогодні вже не тільки засобом, а насамперед метою розвитку людини, а також формування її готовності до осмислення й сприйняття змін, прийняття рішення щодо власних подальших дій.

У XXI столітті, яке міжнародними організаціями визнано «століттям якості», вчений зацентровує увагу на проблемі якості неперервної освіти, що значною мірою забезпечує конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці, має формувати потребу в постійному саморозвитку особистості за допомоги формальної, неформальної та інформальної освіти.

Поряд уживають також терміни *«пожиттєва освіта»*, *«освіта дорослих»*. Кожний із термінів, за Н. Ничкало, має суттєві особливості реалізації в різних країнах залежно від рівня і перспектив їхнього соціально-економічного розвитку, а спільними ознаками є акцент на самоосвіту, самовиховання, індивідуалізацію навчання; навчання в умовах різних поколінь (у сім'ї, суспільстві); інтердисциплінарність знань, часу і місця навчання. В інноваційній освіті зростає вага Самості педагога, його саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації як майстра педагогічної дії і Людини культури.

Людина праці у рефлексіях Н.Ничкало – це передусім *людина культури*, духовно багата, гуманна, творча особистість, котра віддана своїй справі і захоплена нею, володіє розвинутим прагненням до творення Добра, Істини, Надії. *«Духовність – інтелектуальний потенціал – професіоналізм – це та могутня триада, від якої залежить конкурентоспроможність нашого молодого трудівника на європейському і світовому ринках праці в XXI ст.»*, – пише Н. Ничкало.

Влучно на цьому зацентровував увагу ще М. Рубінштейн: *«культура збагачується індивідуальностями. Чим індивідуальніша творча сила та її продукт, тим багатша, хоча спочатку й потенціально, культура»*. Власне, саму Н. Ничкало вважають взірцем професійної культури, носієм ідей краси, добра, справедливості, коректності, педагогічного такту, професіоналізму. Цей процес, безумовно, складний, неперервний у часі і просторі, спрямований на вдосконалення власних дій до найвищого рівня.

Учитель-майстер *«самореалізується в самореалізації своїх вихованців»* (В. Петровський). Разом зі своїми численними учнями Н. Ничкало виконує порівняльні дослідження й обґрунтовує основні тенденції розвитку систем підготовки кваліфікованих робітників у Польщі, Китаї, Німеччині, Англії, Америці, Канаді, пропонує інноваційні підходи до творчого адаптування прогресивних ідей зарубіжного досвіду в Україні і, навпаки, – українського в зарубіжжі.

Публікацією, виступом, порадою Н. Ничкало нагадує своїм учням, що праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства, виступає провідним чинником соціогенезу. Разом з тим праця є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності.

Рефреном через наукові праці Н.Ничкало проходить ідеї людини патріотичної, моральні вартості якої викладені у студіях Яна Павла II: *«Патріотизм означає любов до всього, що творить батьківщину: до її історії, традицій, до її мови, навіть до її краєвидів. Ця любов поширюється*

також на твори співвітчизників і плоди їхнього генія. Усяка небезпека, що загрожує великому добру батьківщини, стає нагодою для перевірки цієї любові»; поняття батьківщини означає вартості й духовний зміст, які творять культуру нації».

Вражає ерудиція Н. Ничкало: кожне своє положення вона висновковує і з власного знання та досвіду, у кожне слово вона вносить «особисто пережите наповнення; і відоме нам слово стає багатшим і багатограннішим». Багатогранну і багатовимірну діяльність наставника в науці й освіті, що характеризує академічна культура.

5.3. Педагогічна дія наставництва Георгія Філіпчука

Високий рівень культури науково-педагогічної праці, якісними показниками якої є моральність як зразок поведінки та естетичність як необхідне постійне вміння включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, (І. Зязюн) характерний для **Г. Філіпчука. Георгій Георгійович Філіпчук** – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, іноземний член Російської академії освіти, академік Міжнародної слов'янської академії ім. Я. А. Коменського, Почесний доктор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Майстер педагогічної взаємодії має велике коло вихованців у різних куточках України.

Георгій Георгійович Філіпчук походить з корінних «пластів» українського народу, з міцного духом роду, в якому «не шукали гіркого меду слави», натомість виховували прагнення до освіти й освіченості, почуття гідності, стійкість духу, шляхетність і повагу до «сродної» праці. Справжній український інтелігент, що вийшов із народного середовища і здобув наукові висоти завдяки величезній працездатності, наполегливості та цілеспрямованості, залишаючись скромною і делікатною людиною.

Багатогранну і багатовимірну діяльність наставника в науці й освіті характеризує власний, неповторний стиль, за ознаками якого фахівця ідентифікують, навіть не називаючи його прізвища. Саме такими є фундаментальні і методологічно глибокі дослідження Г. Філіпчука («Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах», «Українська етнокультура у змісті національної загальної та педагогічної освіти», «Екологія і політика» (у 2-х томах), «Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика», «Екологічна політика: національні та глобальні реалії» (у 4-х томах),

«Націєтворчість освіти» та ін.) є. Ці праці написані із складних і наболілих (бо «після хліба найважливішою є школа») проблем якості освіти, актуальних проблем сьогодення української нації і державного будівництва. У кожній книзі органічно поєднуються етнокультурологічний, аксіологічний, полікультурний, випереджувальний підходи до розв'язання численних освітніх і наукових питань. Вирішення цих питань залежить від розуміння державою, кожним із громадян, а вчителем, викладачем насамперед потреби «олюднювати Людину».

Якщо хочемо, щоб нас поважали інші народи, – писав М. Грушевський, – треба почати поважати нарешті, самих себе, дуже важливо мати, власне, національне, бо «і в нас є своє, наше, і по-нашому написане (О. Потебня), і «наш люд має, на щастя (В. Стефаник), багато сили, щоб родити Шевченків, Федьковичів, Франків, які «не дозволять собі проярмаркувати інтереси того люду». Слова відомих мислителів Г. Філіпчук підтверджував своєю «сродною» працею ще як учитель історії; його «свобідні», «правдиві» уроки про Голодомор, боротьбу воїнів УПА, істинну історію рідної Буковини готували вихованців до справжнього життя.

Розкриємо особливості наставництва Г. Філіпчука крізь націєтворчі концепти філософсько-історико-педагогічних, публіцистичних текстів.

З притаманним йому вмінням проникати в сутність подій, використовуючи широку ерудованість і логічно висновковуючи доказову систему, Георгій Філіпчук доводить просту істину: *народ стає незалежним не стільки силою зброї, скільки силою національного **духа**. Серед найважливіших завдань, цілей, функцій сучасної української національної освіти бачить творення **духовності** народу, олюднення людини. «Силу духу і гідності не можна компенсувати великим військом». «Духа не вгашайте!» – пише Г. Філіпчук, подивімося на власну історію, культуру не чужими, а своїми очима.*

Щоб зберегти людське в людині в умовах наступу глобалізму і новітніх технологій, потрібні культура й освіта як головні й невід'ємні складники; без них неможливий не лише поступ, а й виживання людства, і гуманна освіта має завжди крокувати попереду реальної. Найважливішими її завданнями, цілями і функціями мають бути творення духовності народу, олюднення людини; долання національного нігілізму, бездуховності, політичного сепаратизму; якісно нове осмислення державної культурно-освітньої мовної політики в період незалежності; зміцнення, особливо в культурно-освітньому, інформаційному, правовому просторі, авторитету української мови як державної; усвідомлення на загальнодержавному рівні доконаного

факту, що українська освіта функціонує нині вже в іншому, на відміну від радянського, часу й просторі; формування шанобливого ставлення до національного прапора, гімну, державної мови та ін.; успішне вирішення освітніх завдань на основі опанування світових знань і досягнень, національних і загальнолюдських цінностей; актуалізація значущості глибоких освітніх традицій національної школи і науки в умовах глобальних реалій, новаційності завдань сучасної освіти.

Національна освіта – патріотична, громадянська освіта. Громадський діяч розглядає роль і місце просвіти і освіти як складові етнополітики, її важливість у формуванні здорової нації, доводить, що держава і громадянське суспільство мусить підтримувати освіту, національну освіту і виховання, бо саме освіта завжди суттєво впливає на розвиток інтелектуальних, моральних потенціалів особистості, матеріального і духовного життя суспільства, рівень конкурентоспроможності держав і народів.

Національній освіті, доводить Г. Філіпчук, необхідний постійний діалог як синтез, взаємовплив, взаємозбагачення національних культур. На підтвердження цих постулатів дослідник наводить аргументи *К. Ушинського*, котрий писав, що, ідучи в Європу, нам варто взяти в західній освіті одну важливу рису – повагу до своєї батьківщини, бо без патріотизму немає людини, а також *Б. Грінченка*, який зазначав, що у **загальнолюдську сім'ю** треба йти з власним доробком, якщо ти у спільний дім зайшов у двері, а не через вікна, то де твоє власне, національне «Я».

Європейська сім'я – це великий оркестр народів, де кожен інструмент має свою тональність, Україна, її національна освіта мають посісти в ньому гідне і належне місце. Наша «мелодія» мусить ґрунтуватися на інтелектуальних, духовних, матеріальних цінностях власного народу.

Г. Філіпчук наголошує на тому, що найсучасніша педагогічна система, наймодерніші суспільні технології неспроможні виховати гідного **громадянина світу** без поваги до своєї Вітчизни, землі, історії, рідної мови і літератури, традиції, власного «Я». Академік Г. Філіпчук розкриває гуманістичні цінності освіти крізь призму «педагогіки добра» Івана Зязюна і «педагогіки людськості Неллі Ничкало як «розумної педагогіки, що розвиває любов до людини і людства».

Активізувати національні ресурси, людський капітал суспільство здатне лише тоді, коли високим буде соціальний і моральний статус **педагога, педагога-майстра** (який має бути наділений здатністю виховувати «Людину в людині» з високим рівнем національної самосвідомості, толерантністю), коли соціокультурні і економічні, правові і політичні умови дозволятимуть значно

підвищити престиж учительської професії, а сам педагог матиме мотивацію і можливість безперервно вдосконалюватися.

Болюче питання для Г. Філіпчука і питання української мови, що є фундаментом національної ідеї; вчений пропонує сутнісно посилити допомогу у мовно-культурній сфері своїм співвітчизникам за кордоном; розгорнути урядову мовну і гуманітарну програми українського книгодрукування, перекладу світової літератури; розширювати українсько-мовну мережу шкіл, вишів, усіх навчальних закладів; мова має консолідувати суспільство.

Наукова і націєтворча позиція Г. Філіпчука завжди чітка, а тексти часто заряджені особливим полемічним зарядом. Він тонко відчуває рідне слово, уміє зацікавити читачів і «не відпускати до останнього рядка» предметом досліджу, розвитком теми та переконливістю вмотивованих і глибоких аргументів.

Наприклад:

«Ніколи не відроджувався народ, якщо не збережено й загублено його дух, національний дух. Бо лише така моральна сила, свідомість, мислення, духовний внутрішній стан народу робить його міцним, етично відповідальним перед наступними поколіннями»;

«Нині в українській функціональній освіті бракує універсальності, універсальності – спеціалізованості, гуманітарності – практичності, загальнолюдськості – національності, а всьому загалом – культурності, культу культури в освіті»;

*Освіта передусім потребує правди і ріднокультурного ґрунту, Найкраща реальна освіта може стати згубною для людини, якщо вона не розвинута **патріотично**;*

Людям потрібен не аргумент сили, а сила аргументу, яка забезпечить формування такої «педагогіки добра», яка допоможе народам виробити об'єктивний, гуманний цивілізаційний погляд на події, на явища, факти, які є значущими для національної, європейської, світової історії;

Україна потребує національно оберігаючої політики.

Силу духу і гідності не можна компенсувати великим військом

Щоб стати гідним громадянином світу, насамперед слід бути гідним українцем.

Г. Філіпчук дотримується порад Г. Сковороди: «Знаходь годину і щоденно потроху, але обов'язково і саме щоденно, підкидай в душу, як у шлунок, слово або вислів і немов до вогню підкидай потроху поживи, щоб душа живилась і росла, а не пригнічувалась», вимог О. Потебні про нерозривний зв'язок мови і мислення, мови і культури, Ю. Шевельова, котрий доводив: «Мова – це не так слова, як поняття і образи, виплекані на

власнім національним ґрунті, на ґрунті національної психології».

Рівень його мовної особистості виявляється в тому, як оперує ідіостилем.

Мова є основою гідності, патріотизму, культури народу

Державна мова – чинник консолідації і безпеки.

Шевченкове Слово вимагає сьогодні громадянського чину.

Академік Іван Андрійович Зязюн писав так: «Його (Г. Філіпчка) ораторські здібності завжди тримаються на глибокому змісті інтелекту й логіки, його естетичних емоцій і почуттів, його волі, його зразкової моральної поведінкової активності. Це важливі складові психологічної Я – концепції (теорії і практики самого себе чи самої себе) кожної особистості. У Георгія вони величні гуманістичні і, як правило, для Вітчизни, для народу, для конкретної людини, для їх благополуччя».

Провідним у творчому доробку Георгія Георгійовича Філіпчука є обґрунтування національної ідеї, творення духовності народу на засадах культури, освіти, національних і загальнолюдських цінностях. Навчитель, який візьме на озброєння глибокі роздуми науковця і видатного громадсько-політичного і державного діяча, наставника має бути готовим до напруженої, але щасливої «сродної» праці.

5.4. Григорій Васянович – майстер педагогічної взаємодії

У наукових джерелах культурно-освітній простір розглядають як сукупність соціально-психологічних і духовних чинників і умов, що безпосередньо оточують ученого (педагога) у процесі його діяльності. Головними тут виступають культура свідомості й самосвідомості, культура відносин у колективі, духовні цінності тощо. Г. Васянович зазначає, що суть культурно-освітнього простору полягає у створенні можливостей для педагога активно включатися у ціннісно-смісловий світ культури, забезпечує педагогові висхідну проблемну ситуацію розвитку, ставить його перед необхідністю саморозвитку. Водночас культурно-освітній простір – це не лише школа, вищий навчальний заклад, наукова установа, це ще й реальні умови життєдіяльності учня, учителя, викладача, вченого.

Фундаментальні, методологічно глибокі наукові праці Григорія Петровича Васяновича, в яких органічно поєднуються енциклопедичні знання, талант Майстра педагогічної взаємодії, дозволяють поміркувати, які інтелектуальні якості і моральні чесноти характеризують особистість українського ученого у світлі нових завдань українського суспільства перед освітою; «як зберегти себе на всіх рівнях: на рівні *людини культури – вільною особистістю*, здатною до

самовизначення в культурі; *духовною особистістю*, здатною до виховання і самовиховання духовних потреб, зокрема в пізнанні та самопізнанні; *творчою особистістю*, яка прагне до самоствердження в усіх сферах життєдіяльності; *адаптивною особистістю*, здатної до життя в певному культурному просторі, життя в умовах діалогу культур».

У сучасних реаліях, коли особливо гостро стоїть питання щодо поширення знань про Україну в міжнародній спільноті, особливої ваги набуває науково-просвітницька діяльність українських учених. Свого часу ще М. Драгоманов у писав у журналі «Громада» про необхідність подавати якнайширший матеріал про Україну, її зв'язок із Європою розвивати як двосторонній, надати українському рухові загальноєвропейського звучання, домогтися його підтримки у світі. Іншими словами, ввести український рух у загальноєвропейський контекст.

Г. Васянович своїми науковими працями, численними виступами на наукових форумах, лекціями у вищих навчальних закладах України і Польщі ненав'язливо уводить читача і слухача у світ історії філософії, педагогіки, етики, естетики, психології особистості учителя, у сьогodнішній гуманітаристиці і професійній педагогіці (із виступу академіка Н. Ничкало на конференції в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2012) робить вагомий внесок в адекватне сприйняття світом української проблематики.

Публікації Г. Васяновича спонукають замислитися над тим, як виховувати громадянина України, відчувати спільну відповідальність за те, що відбувається в Україні, як піднести рівень національної свідомості громадян.

Культурно-освітній простір, на переконання Г. Васяновича, втілюється у діях людини, її творчості, вихованні, знаннях, ментальності, у загальному розвитку. З іншого боку, людина наповнює культурний простір змістом, перетворює його у специфічну абстрактну мову, за допомогою якої можуть бути висловлені найрізноманітніші змістові поняття. Формуючи культурний простір, людина створює, пропонує і пропагує своє бачення і розуміння сучасного світу.

Спираючись на традиції Київської Русі, вчений розвиває гуманістичну педагогіку, утверджує цінність людини та її життя. Переконливо доводить, що педагог несе персональну відповідальність перед державою і народом за виховання моральних, громадянських якостей, патріотизму молоді.

«Справжня любов до Батьківщини досягає вершини лише тоді, – переконує Г. Васянович, коли вона духовно усвідомлена, самовизначена. Якщо ж переважає інстинктивність, то любов до батьківщини може обернутися сліпим афектом, здатним заглушити в душі і голос совісті, і

голос справедливості, і навіть вимоги елементарного сенсу. Тоді людина переживає не творче піднесення, а навпаки, погорду, зневагу до інших народів. Ідея батьківщини передбачає в людині живе начало духовності».

Якщо ж людина не має цього, доводить Григорій Петрович, вона може прожити все життя в межах своєї держави і не «знайти» своєї батьківщини, не полюбити її всім серцем, залишитися духовною сиротою.

Григорій Петрович Васянович дотримується заповітів Аристотеля, який відстоював думку, згідно з якою громадянське виховання молоді – це головний засіб збереження державного устрою, і А. Дістервега, котрий писав: «Держава запроваджує посаду вчителя для навчання, а не для вчителя. Хто хоче обійняти таку посаду, повинен дивитися на себе як на засіб для досягнення мети, пов'язаної з цією посадою. Передусім він повинен здобувати освіту і дедалі більше й більше удосконалюватися, щоб працювати якнайкраще. Хто чинить інакше, його цілком можна розглядати як наймита, котрий шукає і обіймає посаду, щоб вона йому служила. Хто не хоче порушувати свій обов'язок... той повинен ставитися до своїх учительських обов'язків з великим сумлінням і добросовісно», і К. Ушинського щодо ідеї розгляду людини як духовного феномена, що досягається вірою як первинною силою людського життя і є основоположним у становленні та розвитку національного духовного характеру.

Рефреном через праці Григорія Петровича проходить ідея якісної, гуманітарної освіти, людиноцентрованої освіти майбутнього учителя, що забезпечує розвиток і постійний саморозвиток особистості, ефективно прищеплює прогресивні й перспективні цінності та життєві пріоритети (формування громадянської позиції, патріотизм, розуміння проблеми національної єдності), «виховує самостійну, самодостатню інноваційну особистість, яка здатна сприймати і створювати інноваційні продукти, діяти відповідально, ефективно поповнювати і творчо застосовувати набуті компетентності».

У цьому контексті дослідник звертається до праць давньогрецького мислителя Аристотеля і німецького філософа Г. Гегеля і робить висновок: *саме якість є основою для виявлення сутності й розвитку духовної й матеріальної культури. Якість гуманітарної освіти майбутнього учителя дослідник визначає результативністю, збалансованою відповідністю гуманітарного освітнього рівня численним потребам, цілям, умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам.*

Доводить, що, рівень гуманітарної освіти майбутнього учителя повинен закладатися ще в школі, а відбір на вчительську професію має здійснюватися

за принципом природо- й культуровідповідності, внутрішнього покликання особистості.

Про Г. Васяновича можна говорити як про публічного гуманітарія (термін Є. Головахи). Своїми працями він доводить значну роль учених у забезпеченні стабільності та відновленні миру в державі пропагандою правди щодо України, української культури як культури світової. З-поміж таких робіт дослідника – есе про засновника української класичної філософії Г. Сковороду, його філософію українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, надій, любові, честі, совісті, гідності й порядності. Актуальними для кожного українця, європейця є роздуми Г. Сковороди про те, що «головою усього в людині», «коренем життя і обителлю вогню і любові», «...Істинною людиною є серце в людині...»

Кожна праця заслуговує на повагу, вчительську ж вважають однією з найбільш складних і благородних у світі. Вона – початок усіх професій, – наголошував Іван Андрійович Зязюн. *Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною, навчити своєю поведінкою, Знаннями, своєю Людяністю і Талантом.*

Г. Васянович продовжує: *навчити своєю Добро-дією. Добро-дія учителя реалізується під впливом морального мотиву, тобто безкорисливого бажання допомогти учневі у його становленні й зростанні. Ідеться про особливу позицію вчителя в системі взаємодії з учнями, суть якої полягає в тому, щоб організовувати, керувати, коригувати діяльність учня, котрий є суб'єктом, здатним до керування власною діяльністю.*

Одна з розгадок успіху, педагогічного оптимізму Г. Васяновича полягає в тому, що, за Г. Сковородою, його душа у стані рівноваги. Крила Г. Васяновича – «з правди, чесності і довір'я, з ширості до роботи.

Григорій Петрович Васянович – талановитий учений з власним науковим почерком і тонким відчуттям особливостей двадцять першого століття, Майстер педагогічної взаємодії.

Отже, багатогранну і багатовимірну діяльність наставника в науці й освіті, що характеризує академічна культура, інтелектуально-етична система цінностей, що ґрунтується на педагогічно адаптованому досвіді наукової діяльності; культура високої духовності і моралі, особливої поведінки і спілкування людей, високої якості праці і відповідальності за її результати.

ПІСЛЯМОВА

Термін «лінгвістична персонологія» увів до наукового обігу лінгвіст Володимир Нерознак на позначення галузі лінгвістики, предметом вивчення якої є особистість у спілкуванні. У дослідженні спираємося на теоретико-гносологічну модель мовної особистості російського вченого Ю. Караулова. Відомий дослідник визначає цілісну структуру мовної особистості, зокрема виділяє три рівні володіння мовою. Для дослідника важливим є третій рівень мовної особистості. Своєрідна вершина цього рівня – створення власного ідіостилю. Формування мотиваційно-прагматичного рівня мовної особистості, розвиток інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення відбувається впродовж усього життя. Українську культуромовну особистість дослідника вирізняють відповідні здібності, кругозір, стиль мислення, термінологічна, стилістична, жанрова, бібліографічна культура дослідника.

Науковий текст – це цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний каркас із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією. У понятті «науково-педагогічний текст» знаходять вияв поняття «педагог», «педагогічна діяльність», «педагогічна майстерність». Педагогічний текст наділений такими ознаками, як емоційна виразність, соціально-політична, естетична, морально-етична оцінка, поєднання точності висловленої інформації, наукових положень з емоційно-експресивною образністю проблеми. Серед ознак педагогічного тексту відзначимо близькість публіцистичного стилю до наукового і художнього; документально-фактологічну точність; взаємозв'язок стандартизованості і експресії; переконливість.

Науково-педагогічний текст дозволяє глибше розкрити індивідуально-психологічні, мовно-соціальні риси дослідників. Науково-педагогічний текст є різновидом власне наукового (академічного) та науково-навчального підстилів. Серед принципів укладання наукових текстів виділяють принципи змістовної насиченості, наукової інформативності, новизни, змістової закінченості, проблемності, доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей.

Науковий ідіостиль - це збірна антрополінгвістична категорія логіко-лінгво-психологічного характеру, що фіксує в узагальненій формі феномен ідіостилю вченого як професійної мовної особистості особливого типу, котрий використовує мову в якості інструменту фіксування й об'єктивації результатів когнітивних процесів зі сприйняття, переробки і продукування інформації.

Ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність і педагогічні технології, подані у вимірах Гуманності, Добра, Любові, Правди й Моральності.

РЕФЛЕКСІЯ І САМОПЕРЕВІРКА

РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти лінгвоперсонології

Поміркуйте стосовно ролі мови в житті людини

«Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру... У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки з допомогою нації, якій вона належить» (Вільям фон Гумбольдт) .

Що таке наука? На це запитання ви знайдете різні відповіді у дослідників. Яка провідна ідея об'єднує вчених і громадських діячів?

Поміркуйте над значенням підкреслених висловів.

Можна без перебільшення сказати, що питання про статус науки в культурі є центральним для сучасних філософських дискусій. Чи повинна наука, як і колись, займати центральне місце в культурному житті суспільства? Чи золотий вік науки пройшов, і вона повинна або радикально змінитися, відмовившись від своїх традиційних ідеалів і цінностей, або поступитися іншим видам духовної або інтелектуальної активності. (В.Кіносьян)

"Ми фінансуємо науку не тому, що багаті, а ми багаті тому, що фінансуємо науку" (Р.Рейган);

«Наука, як і всі види творчої діяльності, процес не тільки логічний, а й емоційний. Для науки, окрім таланту, характерне натхнення і осяяння».

(В.Фролькис)

"Наука сама створює собі мову, без якої вона не може розвиватися. Зміст науки і її мова, подібно споруджуваному будинкові і лісам, не можуть існувати одне без одного, тільки мова, на відміну від звичайних лісів, навіки не зникає, а органічно включається в загальні засоби передачі інформації" (Я.Смородинський).

Підготуйтеся до дискусії «Особистість науковця: Агатангел Юхимович Кримський». Доповніть поданий текст інформацією про вченого.

Один з найбільших поліглотів свого часу, знавець майже 60-и мов народів світу, визначний історик Сходу, автор численних книг з історії Персії, Туреччини та інших східних країн і народів. Етнограф і фольклорист, невтомний дослідник історії і культури арабів, персів, тюрків, автор

26-томного зібрання монографій з проблем сходознавства і десятків підручників, вчитель кількох поколінь вітчизняного студентства. Усе це – Агатангел Кримський.

Народився Агатангел Юхимович Кримський 15 січня 1871 року в місті Володимир-Волинському в родині вчителя гімназії. Його батько походив з бахчисарайського татарського роду, який наприкінці XVII століття переселився з Криму до Литви. Мати – з бідної родини литовських поляків.

Невдовзі після народження Агатангела сім'я переїздить до Звенигородки, що на Черкащині, яка назавжди стала батьківською оселею для майбутнього поета і вченого. Навчався він у Острозькій прогімназії, закінчив Київську колегію Павла Галагана. Саме в ті роки опановує польську, французьку, англійську, німецьку, грецьку, італійську, турецьку та латинську мови. У колегії заприятелював з Павлом Житецьким, Михайлом Драгомановим, які пробудили в ньому любов до української мови, літератури, історії, завдяки чому він, не маючи й краплини української крові, присвятив своє життя українській науці та культурі.

Лазаревський інститут східних мов Московського університету визначив професію. Основними дисциплінами вченого були арабська філологія, іслам та арабська література, перська і турецька мова та література.

У 1918 року Агатангел Юхимович переїжджає з Москви до Києва, де розвиває титанічну науково-педагогічну та громадську діяльність: очолює історико-філологічне відділення УАН, стає директором Інституту української наукової мови, завідувачем кафедри сходознавства **Київського** державного університету.

Своїм нащадкам, науковцям, історикам, літераторам учений надзвичайного обдаровання і широти наукового діапазону залишив у спадок величезний творчий доробок: капітальні праці з історії і літератури арабів, турків, персів та інших народів Близького й Середнього Сходу, історії мусульманства, історії семітських мов, навчальні посібники з орієнталістики, дослідження з української лексикології та лексикографії, діалектології, правопису, українського літературознавства, фольклористики й етнографії.

Ім'я українського академіка Агатангела Кримського у 1970 році було занесене у затверджений XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО перелік видатних діячів світу (Я. Сингаївський).

Тривогу має викликати ... не стан системи мови, а рівень мовних здібностей нашого суспільства – наша масова недорікуватість, що створює враження національної катастрофи, – пише російський мовознавець

Ю. Караулов. Підготуйтеся до дискусії, у якій продовжіть думку автора.

Окресліть основні соціальні фактори впливу на формування української мовної особистості дослідника.

Прочитайте текст. Прокоментуйте вияв ознак наукового стилю у тексті (абстрагованість, логічність, точність, аргументованість та ін.).

Нерідко практичну стилістику ототожнюють з культурою мови або з діловою мовою як навчальними дисциплінами (зазначимо, що в першому-другому семестрах студенти вивчають лінгвістичні курси «Основи культури і техніки мовлення», «Українська ділова мова», які завершуються іспитами). Однак дві означені дисципліни відрізняються від практичної стилістики насамперед предметом вивчення: це відповідно комунікативні якості мовлення чи мовні засоби укладання текстів службової сфери спілкування. Окреслюючи предмет практичної стилістики, ми маємо на увазі стилістику мовлення, тобто прикладну, функціональну стилістику, яка вивчає використання стилістичних ресурсів мови залежно від сфери, мети, завдань і умов комунікації (стилістика мовлення нерозривно пов'язана зі стилістикою мови). Беззаперечно, у процесі вивчення комунікативних ознак мовлення або питань ділового мовлення студенти-першокурсники побіжно зупиняються на мовних особливостях усіх функціональних стилів. Зауважимо, що принцип наступності й перспективності передбачає наявність певних стилістичних знань, умінь і навичок, сформованих ще у період шкільного вивчення мови – вони поступово поглиблюються й удосконалюються у процесі вузівського навчання. Тому курс практичної стилістики сучасної української мови доцільно розпочати з узагальнення набутих раніше теоретичних знань про функціональні стилі сучасної української мови (К. Климова).

Поміркуйте, якими рисами має володіти вчений.

Істинний учений – це дійсно і поет, творець. Бути вченим – образ життя, робота без часу. Натхнення – це й є «внутрішній вогонь». Натхнення народжує ідеї, їх відсутність приводить до зневіри в науку, песимістичного ставлення до творчості. Культура щоденної праці за «станком науки» може бути втрачена. Якщо робота здійснюється епізодично, то й хвилі натхнення гаснуть. Натхнення гасне, якщо не отримує підтримки від оточення. Тільки особистості із сильною волею, цілеспрямовані йдуть уперед. Але скільки необхідно сил, щоб подолати щоденну метушню.

Зосередженість на об'єкті дослідження, повна віддача цьому процесу і спостережливість – якості, без сумніву, що приводять до успіху в науці.

Раптова думка не повинні бути втрачені. Спостережливість народжується із захоплення і пошуку, а вони потребують зосередженості і багаточасових роздумів.

Отже, захопленість, спостережливість, інтуїція, натхнення – друзі істинного вченого.

Немає в нас консервативного прагнення до нівелювання? Заздрість і зривнайлівка, байдужість і опір талантам у науці – чи не властиво це нашому сучасному суспільству? І чи варто дивуватися, що в нас багато наукових працівників і мало істинних учених?

За уривком з наукової статті підготуйте план професійно-комунікативного тренінгу «Мовний світ дослідника». Охарактеризуйте лексичні, граматичні засоби наукового мовлення українських науковців

...Михайло Грушевський був визначним стилістом – теоретиком і практиком. Він бачив і розумів, що в ситуації бездержавності і територіальної роз'єднаності українських земель і заборони української мови, (коли, як писав П. Житецький, «з 60-х років минулого віку ми вже не маємо ні одної теоретичної праці, писаної книжною, малоруською мовою»), були відсутні життєво-вирішальні чинники для висхідного розвитку української літературної мови. Вона не зможе задовольняти інтелектуальні потреби суспільства, якщо не буде повноцінно функціонувати в ньому, якщо не виробляти в ній науковий, діловий, публіцистичний стилі...

Предметом особливої турботи Михайла Грушевського був науковий стиль. М. Грушевський, орієнтуючись на наддніпрянську основу літературної мови, активно використовував наукову термінологію, уже вироблену західноукраїнською мовною практикою, справедливо вважаючи, що її формували й представники східної частини України, які друкували свої праці на заході. Коли в 1917 році постала потреба витворювати термінологію для різних галузей науки, то М. Грушевський у тижневику «Промінь» звернув увагу на реальні потреби часу – вчити дітей і дорослих треба негайно – отже, доведеться скористатися тією термінологією, що вже є в українській мові і зафіксована у словниках, передусім у «Словарі...» Б. Грінченка, виробленою у Галичині термінологією і запозиченнями із західноєвропейських мов та російської.

Засноване в 1908 р. Українське наукове товариство в Києві з ініціативи М. Грушевського влаштовувало публічні лекції, диспути, конференції українською мовою, щоб призвичаювати наукові кола, суспільні верстви населення до української мови і виробляти загальноукраїнське літературне публічне мовлення (Л. Мацько).

РОЗДІЛ 2. Мовна особистість автора науково-педагогічного тексту

Вас попросили висловити власну думку з проблеми, яка була розглянута в бесіді «за круглим столом»

«Щоб учений своїми працями міг впливати на колективну роботу, необхідно особисте спілкування, необхідний обмін думками, необхідна дискусія; всього цього не може замінити ні надрукована робота, ані переписка» (П.Капіца).

"Тривогу має викликати ... не стан системи мови, а рівень мовних здібностей нашого суспільства – наша масова недорікуватість, що створює враження національної катастрофи, - пише російський мовознавець Ю.Караулов. **Напишіть статтю, де продовжіть думку автора.**

Академік А. Наумовець запропонував організувати Комісію швидкого мовного реагування, яка б оперативно відстежувала появу в наукових джерелах та ЗМІ нових запозичень і пропонувала питомі відповідники. **На вашу думку, що потрібно, щоб українська мова нарощувала власні сили для передавання нових понять: всіляко заохочувати перекладацьку роботу; в університетах готувати термінознавців і наукових перекладачів; цілеспрямовано формувати громадську думку; чи ...**

Прочитайте текст. Виділіть найважливіші думки. Як ви досягаєте тональності?

Тональність — одне зі стрижневих понять процесу спілкування...
Порушення тональності може стати причиною непорозуміння, образ, навіть комунікативних не-вдач. Ще давньогрецький учений Аристотель свого часу зауважив: "Якщо промовець говорить жорстким тоном ніжні речі, або ніжним тоном жорсткі, він перестає бути переконливим". Важливим складником тональності спілкування є індивідуальна манера побудови висловлювання, зокрема вимовляння звуків, інтонуювання фраз, темп мовлення, паузи тощо.

Вибір мовцем необхідної тональності залежить від його характеру, настрою, оточення, мети розмови, особи співрозмовника тощо. Правильна тональність спілкування — основа успішного формування власного іміджу і джерело досягнення потрібного комунікативного ефекту.

Динамічність усного мовлення досягається висотою, силою, гучністю, тембром звучання тощо. Разом з іншими чинниками (психологічними, соціальними, етичними, естетичними, ситуативними тощо) названі вище

складники створюють сприятливу для спілкування атмосферу (За Ф.Бацевичем).

Прокоментуйте міркування К. Станіславського.

Робота над інтонацією полягає не в тому, щоб щось вигадувати і витискувати з себе. Вона відбувається сама собою, якщо існує те, що вона має виявити, тобто думка про внутрішню сутність. Нехай паузи поділяють думку, що викладається, на її складові частини, але щоб кожна з цих частин не втрачала своєї належності і безперервності. Спробуйте по-різному розподілити паузу й наголоси, і ви отримуйте все нові і нові значення... паузи разом з наголосом чітко виділяють головне слово, виносять його, немов на таці, і подають окремо від інших.

Від часу та від звички зафіксовані слова починають вимовлятися механічно і підпадають під владу м'язів язика. Такі слова вимовляються, обминаючи свідомість. При цьому відбувається роз'єднання тексту і підтексту. Слова стають пустими, бездушними, холодними, не зігрітими, не виправданими думкою, формальними. Так виникає зміщення і мимовільне словоговоріння, що випереджає роботу думки, по-чуття, волі та всіх душевних елементів. Вони плентаються за механічно вимовленим словом, як подорожній услід потягу на залізниці.

Підготуйте усне міркування на тему: "Навіть найкраща думка, висловлена не- виразно, втрачає свою цінність".

Підготуйте план виступу на одну з тем:

"Будь-яка промова повинна бути складена так, як жива істота, у неї має бути тіло, голова, ноги, до того ж ттулуб і кінцівки повинні відповідати цілому" (Платон).

"Точно використовуйте слово, і ви позбавите світ від половини непорозумінь" (Р. Декарт).

"Слово володіє магічним даром відкривати людині саму себе в слові. Завдяки слову людина здатна відкривати для себе увесь світ" (М.Жулинський)

"Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства" (О.Потебня).

"Мова – відкрита система, що піддається впливам і сама впливає. Така відкритість сприяє її збагаченню, стильовій розбудові" (Таміла Панько).

"Мусимо усвідомити, що свою мову треба вчити все життя. Треба вдосконалювати її, домагатися вишуканості і естетичної довершеності..." (Олександра Сербенська).

Визначте загальний зміст тексту, виділіть його змістові частини, ключові слова, терміни, морфологічні і синтаксичні засоби.

Встановлено, що характерними особливостями професійної діяльності педагога вищої школи є: спрямованість навчання на науку в її розвитку; спрямованість навчального процесу вищої школи на самостійну роботу студентів, яка має постійно зближуватися з дослідною роботою; наскрізна професійна спрямованість усього навчального процесу у вищій школі; єдність і оптимальне співвідношення теоретичної та практичної підготовки студентів; її всеохоплюючий комунікативний характер; гуманістична спрямованість навчального процесу у вищій школі тощо. Аналіз результатів науково-теоретичного дослідження характерних особливостей професійної діяльності викладачів ВНЗ дав змогу визначити, що психолого-педагогічна компетентність, з одного боку, зумовлює, ефективність професійно-педагогічної діяльності, з другого – створює можливість для гармонійного, безкризового професійного розвитку самого викладача ВНЗ як ученого, педагога, успішної особистості взагалі (О. Гура).

Прочитайте тексти. Перед вами мовні портрети вчених. Виділіть особливості індивідуального стилю відомих науковців.

1. Прикладом наполегливості й працьовитості, високої вимогливості до себе, сумлінності й відповідальності, непогамовної жадоби знань, безперервного творчого пошуку і важкої, виснажливої праці є Любов Іванівна Мацько для своїх учнів і колег. Педагог за покликанням, одержима любов'ю до України й рідної мови, вона впродовж кількох десятиліть учить молодь шанувати рідний край, берегти й розвивати українську мову, культуру.

Про кафедру, очолювану Любов'ю Іванівною, мабуть, слід сказати окремо. Це невеликий, але дружний колектив, у якому панують доброзичливість, толерантність, творча атмосфера, дух здорових наукових змагань. Його енергетичним центром є Любов Іванівна.

Її наукова школа відома не тільки в Україні, а й за кордоном. Як творча особистість, вона непідвладна автоматизму життя, не дає засмоктати себе дріб'язковості й метушні (*З журналу*).

2. Гурток із мови на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка вів І. К. Кучеренко, який вражав своєю логікою і творчим підходом до викладання. Свої знання і любов до мови він передав студентам, серед яких була і Світлана Єрмоленко (тепер відомий мовознавець).

Спецкурс «Теорія і практика перекладу» прищепив смак Світлані Ермоленко до мови, відчуття слова і «спровокував» дипломну роботу «Переклади українською мовою балад А. Міцкевича». Науковим керівником дипломної роботи був В. В. Коптілов, а кандидатської дисертації – Зиновія Тарасівна Франко. На питання, що вона взяла від своїх учителів, Світлана Яківна відповідає: від І. К. Кучеренка – його чітку логіку, від В. В. Коптілова – тонке, загострене відчуття поетичного, зокрема перекладного, слова, від З. Т. Франко – відкритість до людей, толерантність.

Сьогодні Світлана Яківна – сама талановитий учитель, підготувала 35 кандидатів та 3 докторів філологічних наук. Наталія Мех говорить про свого Вчителя так: «Прогресивна, динамічна, толерантна та чуйна, Світлана Яківна є одним із тих дороговказів, які відкривають новим поколінням істинний сенс наукової творчості» (А. Пономаренко).

3. Учні Івана Зязюна завжди відзначають його блискучі лекції. Кожна лекція завжди авторська, завжди єдина, неповторна, завжди мистецький твір. Її мета – не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом з кожним із них заглибитися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини і його вияв у процесі сприймання реальної дійсності, творів мистецтва та інших витворів людського розуму і людських рук, у процесі творчої самореалізації людини.

Показниками лекторської майстерності педагога важливо визнати науковість та інформативність викладу; доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань, чітку орієнтацію на проблему. Жива думка, живе слово, звернене до потреб сьогодення із синтезом минулого і проекцією у майбутнє – усе це допомагає створити т. зв. ауру міжособистісного спілкування (Мацько Л., Семенов О.)

4. Коли виникла перша можливість на початку 90-х років більш інтенсивного дослідження культури мови, О. А. Сербенська зініціювала видання першого в Україні навчального посібника «Антисуржик». У середині 90-х років за її ініціативи й активної участі виходить «Словник-довідник з культури української мови», який витримав уже три видання.

Найбільший резонанс у суспільстві мають праці О. А. Сербенської, в яких вона дає практичні рекомендації найширшому колу читачів з культури української мови... Лексикографічні праці О. А. Сербенської високо оцінені й давно стали частиною загальноукраїнського культурного надбання.

Олександра Антонівна Сербенська зараз перебуває на пікові своїх творчих можливостей, коли чималий досвід, глибокі знання поєднуються з активністю втілення численних творчих задумів. Тому можемо сподіватися

від неї нових ґрунтовних праць з культури української мови, адже дослідниця керується принциповими засадами, що визначають важливість мови в житті людини, в житті суспільства: «Мова – найважливіша частина нашої особистості, нашої поведінки, нашої думки, вона тіло цієї думки, визначає ступінь нашої свідомості, є своєрідним її мірилом. Мова якнайтісніше пов'язана з духовним світом, сферою почуттєвого, з «розумом серця» – і усвідомлення того, що таке мова, як і за якими законами вона живе, що зберігає, а що руйнує її організм, яка її роль у житті людини і народу, виробляє здатність не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує». Саме таке усвідомлення того, за якими законами живе мова, як зміцнювати, а не руйнувати її організм, здатність не піддаватися впливам не дуже нині, на жаль, досконалого в Україні мовного середовища формує своїми працями відома дослідниця. Саме така повсякденна важка праця «для суспільного добра» найпотрібніша сьогодні нашому народові (А. Капелюшний).

5. Яким є і яким має бути науковець? Це питання залишається доволі складним і дискусійним. У динамічному сьогоднішньому, насиченому нанотехнологіями майбутньому, зростає вага фундаментальної підготовки, постійної копіткої розумової праці, здатності до критичного осмислення і творчого застосування певних концепцій, норм і методів пізнання, прагнення до саморозвитку тощо. Однак відповідь буде неповною, якщо не відповісти й на інше запитання: яким є і яким має бути наставник молодого покоління вчених. Дійсно, на формування названих вище якостей дослідників значною мірою впливають особистісні і професійні риси наукового керівника, його методологічна культура, гуманістичний стиль наукового мислення, оперативне реагування на виклики і вимоги часу, суспільства, галузі, уміння прилучити молодих пошуковців до спільних наукових пошуків.

Досить оригінально і влучно на поставлене запитання відповідає академік АМН України, член-кореспондент НАН України Дмитро Зербіно: «це поет-дослідник, котрий шукає думки, образи, вивчає події, психологію народу, природу. Бути вченим – це образ життя, робота без часу». Сказане повною мірою стосується Ніли Йосипівни Волошиної, члена-кореспондента Академії педагогічних наук України, доктора педагогічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України. 4 доктори і 39 кандидатів педагогічних наук – такою на сьогодні є наукова школа Ніли Волошиної з методики вивчення /викладання літератури.

Продовжуючи себе у своїх учнях, пам'ятаючи всіх поіменно і за темами дисертацій, Ніла Йосипівна Волошина виокреслює підвалини якісно нових напрямів методичної науки: вивчення української літератури в

загальноосвітній школі, школах нового типу, підготовка до викладання української літератури у вищій школі I-II і II-IV рівнів акредитації, вивчення художніх творів у шкільному курсі української / зарубіжної літератури, вивчення української літератури у взаємозв'язках з іншими мистецтвами.

Проаналізуйте рецензії студентів на книгу «Мова наша – українська» (автори - Л. І. Мацько, О.М. Семенов, Н.Б. Голуб, О.М. Мацько, О.М.Сидоренко, Ю.О. Романенко)

1)Єрмакова Яна

Структура і зміст посібника відповідають програмі «Українська мова» для профільного навчання учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям), затверджений МОН України. У посібнику вміщено унікальний матеріал з тем: Фонетика, Орфоєпія, Лексикографія, Фразеологія, Морфологія, Словотвір, Морфеміка, Орфографія, Лексикологія, Стилїстика. Теоретичний матеріал підібрано з урахуванням вікових і розумових особливостей учнів. Вчитель – філолог може обрати завдання серед широкого спектру, представленого у посібнику.

Цікавий початок має кожен із запропонованих 117 уроків. Автори представили епіграфи – часто, це вислови письменників, мислителів, філософів про мову і її функції. Кожний урок починається з комунікативної розминки. Це цікавий матеріал, який допоможе вчителеві зосередити увагу учнів на початку уроку. Текстовий матеріал, підібраний до кожного уроку, вражає своєю різноманітністю і новизною. Автори добре попрацювали, вишукуючи етнографічні, культурологічні, мовознавчі та інші матеріали.

Вражає широка тематика дидактичного матеріалу: родина, історія, мова, гумор, неологізми, художні тексти класиків та сучасних письменників, звичаї і традиції тощо. Цікавим є вміщений у деяких уроках інформаційний матеріал про видатних людей. На жаль, охоплені не всі постаті, а ті, що описані мають куценькі відомості.

У кожному уроці вміщені запитання з теми «Рефлексія і самоперевірка». Це допомагає активізувати увагу учнів, закріпити новий матеріал. Пропоновані домашні завдання урізноманітнюють підготовку до кожного уроку, оскільки охоплюють різні рівні знань учнів та їх творчі можливості.

Цей посібник – дуже велика допомога вчителеві (під час підготовки до уроку, розробки завдань до контрольних та інших видів робіт) та учневі (під час підготовки, опанування матеріалу самостійно, підвищення рівня знань, розширення знань з предмету і не тільки).

2)Серікова Анастасія.

Посібник «Мова наша - українська», на мою думку, має бути оцінений двобічно, з урахуванням його позитивних наробок і незначних недоліків. У першу чергу, не можливо не помітити якісного зовнішнього оформлення; по-друге, книга наповнена цікавими розвиваючими фактами (з історії походження топонімів, пояснюється етимологія деяких слів тощо), містить цікаві тексти-приклади як із класичної української літератури (М.Коцюбинського, напр.), так і наукові, публіцистичні, науково-популярні зразки. Серед здобутків посібника – також нетрадиційні форми роботи (робота з афоризмами, фразеологією і т.ін.). Крім того, простежують тісні міжпредметні (літературою, історією, географією)та міжмовні зв'язки; останнє сприятиме саме виробленню філологічного смаку та лінгвістичного чуття. Але, на мій погляд, посібник містить поняття і статті, які можуть бути незрозумілими десятикласникові: зокрема, розділ «Фонетика» чи дефініції «словотвірний формат». Хоча, можливо, саме завдяки своїй науковості підручник може стати у нагоді не лише школярам, але й студентам, викладачам.

Викликає подив обсяг посібника: з одного боку, навряд чи шкільна програма дозволить розглянути усі 510 сторінок, хоча, з іншого, це робить його більше схожим на цікаву енциклопедію, придатну для використання не лише в шкільній аудиторії. Отже, на мою думку, проект здійснено успішно, але, боюсь, більшість шкіл і класів не зможуть досягнути цей посібник у плані матеріальному і науковому. Можливо, доцільніше було б використовувати цю книгу в студентських аудиторіях.

3)Кобилко Наталія.

Навчально-методичний посібник, розрахований для вчителів-словесників, вирізняється чіткою побудовою та якісним добором матеріалів. Цікаво розміщені розділи (від «Мова як суспільне явище» до «Стилістики»). Особливу увагу слід звернути саме не останній, адже в багатьох сучасних посібниках для учнів він окремо не виноситься, а розглядається в контексті розвитку зв'язного мовлення.

Загалом усі матеріали подані до уроків української мови для десятого класу відповідають профілю «українська філологія».

Позитивним моментом є епіграфи, подані до кожної теми, які словесник може безпосередньо використати на уроці. Комунікативна розминка розрахована на розвиток творчого мислення, змушує замислитися над актуальним питанням мовознавства. Наприклад, якою мовою всі

спілкуються в повсякденні? Як пов'язані зміни у мові зі змінами в суспільстві? Вагому частку займають вправи та завдання на народознавчій основі.

Викладений матеріал охоплює не лише питання шкільного курсу, а й містить відомості значно глибші. Тому, на мою думку, посібник знадобиться і випускникам шкіл для підготовки до ЗНО. Авторський колектив майстерно переплів традиційні форми роботи на уроці з інноваційними («Мозковий штурм», гра «Анаграма», «Асоціативне грасо»).

4) Андрущенко Юлія.

У посібнику подано матеріали до уроків української мови для десятого класу («профіль укр. філологія»). Підручник структурно правильно і досить логічно впорядкований. Містить передмову, десять мовних блоків (мова як суспільне явище, орфоепія, орфографія, фонетика, лексикологія, фразеологія, лексикографія, морфеміка та словотвір, морфологія, стилістика), кожен який розподілений тематично.

Матеріали подано з урахуванням комунікативно – діяльницького підходу. Кожна з тем містить тематично підібрані епіграфи (н-д, тема 47. Добір на національну фразеологію – душа кожної мови. І.Огієнко).

Перед представленням системи вправ і завдань, вводиться «комунікативна розминка», яка стимулюватиме учнів до сприйняття нової теми. Вправи і завдання є досить варіативними, вміщуючи художній та нехудожній матеріали. Активно впроваджено авторами і останні «новинки» українського мовознавства (н-д, тема «Мова і село»), щоб викликало інтерес учнів. Після ряду вправ і завдань в підручнику запропоновано 2 типи перевірки засвоєння набутих знань; рефлексія; самоперевірка та тема для розмови.

До кожного завдань підібрано спеціальні знаки, але невідомо: чи несуть вони інформативне чи естетичне значення?. Це питання залишається відкритим до укладачів посібнику.

Наповненню матеріалу відповідає саме назва «посібник», а не «підручник». Адже може стати гарним помічником і для вчителя будь-якого класу, бо містить унікальний дидактичний матеріал, інноваційні прийоми та методи. Щодо палітуркового оформлення містить товсте, міцне обрамлення з картинками української символіки (прапор, калина, вигляд Хрещатика).

Назва несе свій історичний характер, по-новому оглянутий укладачами, - «Мова наша – українська». Таким чином, посібник буде корисним для учнів – старшокласників, абітурієнтів, студентів - бакалаврів, магістрів і всіх, хто бажає знати українську мову.

5)Зубенко Ірина.

Цей підручник засвідчує смак і вимогливість авторів, які відібрали до нього різні види творчих вправ і завдань, у тому числі текстового характеру, спрямованих на піднесення культури української мови, та на самостійну роботу учнів із мовним матеріалом. Книга спрямована на підняття загальної освіченості учнів, набуття ними базових знань з української мови, необхідних для повноцінної інтеграції в суспільство на різних рівнях; формування стійкого інтересу до української мови як вагомого спадку народу.

Формування гуманістичного світогляду, розвиток духовного світу, утвердження загальнолюдських морально-етичних орієнтирів, сприяння національному самоусвідомленню досягається шляхом унікального теоретичного матеріалу з історії мови («Роль Кирила і Мефодія у становленні слов'янської писемності», «Перші українські граматики» тощо) сучасного українського і світового мовознавства («Фонеми української мови» тощо.), використання текстів не лише класичної літератури, але й преси.

Кожне завдання, кожна вправа спрямована на зацікавлення учнів. Структура і зміст посібника відповідають програмі «Українська мова» для профільного навчання учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Хотілося б, щоб таких книжок було побільше, адже книга – це джерело знань.

РОЗДІЛ 3. Мовна особистість учителя крізь призму науково-педагогічного дискурсу

Проаналізуйте запропоновану ситуацію. Обґрунтуйте доцільність дій педагога. З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

«... Я ніколи не забуду маленького Федю. Мені довелося навчати його п'ять років – від 3 до 7 класу. Каменем спотикання були для нього арифметичні задачі й таблиця множення. Я переконався, що дитина просто не встигає запам'ятати умову задачі, в її свідомості не встигає скластися уявлення про предмети, речі, явища, покладені в основу умови: як тільки дитина мислено пробує перейти до наступного, забуває попереднє. Діти чимось схожі на Федю, були і в інших класах, хоч їх було загалом і небагато. Я склав спеціальний задачник для цих дітей.

... Ось дві задачі з мого «Задачника для неухажливих»:

1. Три пастухи, які знемогли від літньої спеки, лягли під деревом відпочити і

заснути. Пустун-підпасич вимазав сплячим лоби дубовими «чорнильними кульками». Прокинувшись усі троє почали реготати. Але кожен думав, що два інших сміються один з одного. Раптом один пастух перестав реготати – він здогадався, що і його лоб також вимащений. Як він міркував?

2. У широких українських степах неподалік одне від одного були в давні часи двоє сіл – Правдуни і Брехуни. Жителі Правдунів завжди говорили правду, а жителі Брехунів – завжди брехали. Якби кому-небудь з вас вдалося раптом перенестися в давні часи і потрапити в одне з цих сіл, ви могли б, поставивши тільки одне запитання до першого зустрічного місцевого жителя, дізнатися, в котре село ви потрапили. Яке питання вам треба буде поставити?

Спершу ми просто читали задачі, як маленькі захоплюючі оповідання про птахів і тварин, комах і рослин. Минуло немало часу, поки Федя зрозумів, що оповідання – задачі. Над однією з найпростіших хлопчик замислився і з моєю допомогою розв'язав її. Його вразила простота розв'язання. «значить, кожну з цих задач теж можна розв'язати?! – запитав Федя. Він цілими днями не розлучався із задачником. Кожне розв'язання переживав як велику перемогу. Розв'язану задачу переписував у спеціальний зошит. Поряд з текстом малював задачу – тварин і рослин.

... Уже в 5 класі успішність Феді вирівнялася: він почав розв'язувати такі самі арифметичні задачі, як і інші школярі. У 6 класі в хлопця несподівано з'явився інтерес до фізики. Федя став одним із активістів гуртка юних конструкторів. Чим більший інтерес викликала в хлопця творча праця, тим більше він читав...»

[Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: В 5 т. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 450 – 451].

У чому полягає педагогічна цінність занять, описаних у тексті? Які актуальні освітньо-виховні завдання вирішує вчитель?

«Намалюйте» мовний портрет учителя з урахуванням стилістичних функцій найбільш уживаних у тексті частин мови.

З'ясуйте стилістичні особливості слів у переносному значенні.

«Ми зустрічаємо схід сонечка в своєму Куточку Краси – в зеленому класі під голубим небом – це великий зелений курінь, який захищає нас від сонця суцільним листям винограду. Мимо нас, за два-три метра, проходять колгоспниці. Ми бачимо їх – кожну рисочку їхніх облич, їхні очі, чуємо їхнє дихання, якщо сидіти тихенько, затамувавши подих. Вони нас не бачать. Я вчу дітей: дивіться в очі жінкам, учіться відчувати й розуміти, що на душі в кожній з них – безхмарний спокій чи темна хмара гіркоти. Щодня ми бачимо одних і тих самих дівчат і жінок. Ми вже звикли до того, що синьоока, з товстими

русявими косами молода жінка, мати двох маленьких дітей, іде на роботу, наспівуючи то одну, то іншу пісеньку. Часто вона зупиняється на горбочку, дивиться на блакитне небо, слухає пісню жайворонка, усміхається. «Вона радіє життю, вона щаслива», – кажу я дітям, і всім нам від вияву людського щастя теж стає радісно.

[Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. – К.: Рад. школа, 1988. – С. 14].

Проаналізуйте запропоновану педагогічну ситуацію і визначте, які методи, прийоми і засоби допомогли вчителю вирішити складні завдання розумового виховання.

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

«Самостійна розумова праця у процесі розв'язання задач дає плоди ще й тоді, коли в пам'яті дитини постійно і міцно зберігаються узагальнення, без яких неможливе мислення (таблиця множення, склад натурального ряду чисел).

Петрик довго не міг зрозуміти змісту умови математичної задачі. Я не поспішав з поясненням. Головне – щоб хлопчик напруженням розумових зусиль осягнув суть взаємозалежностей між речами і явищами. Жива думка не заб'є ключем, коли дитина не підготовлена до теоретичного мислення, не вміє порівняти, аналізувати. Я вів дітей у природу, вчив знову й знову спостерігати, зіставляти речі, якості, явища – вчив бачити взаємодію. Звертав увагу Петрика на ті явища навколишнього світу, які формують у дитячій свідомості уявлення про величину, число як про одну з найважливіших якостей предметів. Добивався, щоб дитина зрозуміла числові залежності, переконалася в тому, що вони не придумані кимось, а існують реально. Тут дуже важливо не те, щоб учень одразу навчився обчислювати, оперувати цифрами, – він повинен осмислювати саму суть залежностей.

Ось ми сидимо в курені на баштані й спостерігаємо, як комбайн збирає пшеницю. Час від часу від комбайна відходить машина із зерном. За скільки хвилин наповнюється бункер комбайна? Діти з інтересом дивляться на годинник. Виявляється – за 17 хвилин. Як же люди розрахували свою роботу так, що комбайн не зупиняється? До наповнення бункера лишилося 5, 4, 3 хвилини – діти стривожені: мабуть, комбайн все-таки зупиниться. Залишилося 2 хвилини, і ось із-за лісу виїздить автомашинка. А до заготівельного пункту вона йде рівно годину. Значить, люди розрахували залежність між відстанню і часом. Поставили на вивезення зерна саме стільки машин, скільки треба для беззупинення роботи комбайна. А якби до

заготівельного пункту йшла не годину, а дві години, більше чи менше треба було б поставити на вивезення зерна?

– Звичайно, більше, – говорить Петрик, і очі його радісно сяють, – адже зараз у дорозі постійно перебувають три автомашини та одна навантажується, а одна розвантажується на пункті. А якби дорога була довша, то більше машин було б у дорозі.

Дитина напружує розумові зусилля, я бачу, що вона вже думає над тим скільки треба було б машин, якби дорога була в два рази довша. Та не це зараз головне. Головне – вона зрозуміла, що задача – не пуста. Задачі існують у навколишньому світі, тому що існують рух, життя, людська праця...»

[Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С.170 – 171].

Визначте, які методи, прийоми і засоби використовує вчитель, щоб розвинути творчу уяву дітей. З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

«Неподалік від школи, за селом – великий яр, що заріс чагарником і деревами. Для малюків це – дрімучий ліс, сповнений таємничим і невідомим. Одного разу я помітив у стіні яру вхід до печери. В середині печера виявилась просторою з міцними сухими стінами. Та це ж цілий скарб! Тут буде наш «куточок мрії». Важко передати захоплення дітей, коли я вперше повів їх до печери. Діти верещали, співали, перегукувались одне з одним, гралися в піжмурки. В той же день вистелили долівку сухою травою.

Спочатку ми просто тішились таємничим куточком, обживали його, створювали затишок: прикріпили на стінах кілька картинок, розширили вхід, зробили столик. Із захопленням діти прийняли пропозицію зробити пічку, час від часу топити її.

Ми викопали заглиблення для пічки, пробили отвір для груби. Вносили зайву землю, приносили глину й цеглу. Праця видалася нелегкою, та в нас була мрія – пічка. Будували ми її тижнів зо два. Робота захопила всіх; не могли лишатися осторонь ні Коля, ні Слава, ні Толя – діти, байдужість яких до всього, що робив наш колектив, дуже непокоїла мене. Тепер усе частіше загоралися їхні очі, і вогник захопленості довго не згасав. Захопила цікава справа і таких боязких, сором'язливих та нерішучих дітей, як Сашко, Люда, Валя. Дедалі більше я переконувався, що емоційний стан колективу – стан радості, захоплення – велика духовна сила, що об'єднує дітей, пробуджує в байдужих серцях інтерес до того, що робить колектив, чим він зайнятий.

І ось ми розпалили вогонь у пічці. Весело запалали сухі гілки. На землю спускається вечір. У нашому житлі світло і затишно. Ми дивимося на дерева і чагарники, що покрили схили яру, і звідти, з таємничої хащі, до нас ідуть казкові образи. Вони немов би нагадують, просять: розкажіть про нас. Деревя і кущі огортаються напівпрозорою імлою вечірніх сутінків, якоюсь сизою, потім бузковою; у цій імлі дерева набувають найнесподіваніших обрисів.

У такі хвилини діти охоче фантазують, складають казки...»

[Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 42 – 43].*

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в тексті?

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у діалозі. Складіть мовні портрети учителя й учнів.

«Я веду малюків у поле. Тихий сонячний ранок вересня. У полі так тихо, що нам чути, як високо в небі курличуть відсталі журавлі. Кажу дітям:

– Подивіться на небо. Влітку воно було гаряче, палало іскрами синього вогню... А зараз яке небо? Думайте, вибирайте в нашій мові потрібні слова.

Діти замовчали. Дивляться на небо, думають. Через хвилину чую слова, знайдені дітьми:

– Небо синє, як стомлена вода у ставку...

– Чому ж вона стомлена? – питаю в дитини.

– Тому, що влітку вода грала, грала хвилями, до осені втопилася і стоїть синя, втомлена...

Знову діти мовчать, слухають слово.

– Небо вмилося дощем...

– Небо чисте, не видно жодної пір'їнки...

– Небо голубе, як у казці про Івасика-Телесика. Ось зараз прилетять гуси...

– Небо осіннє... Улітку воно літнє, а восени –осіннє.

Знову мовчать діти. Осторонь стоїть маленька дівчинка Валя.

– А ти чому мовчиш, Валю?

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж ти знайшла слово про небо?

– Небо ласкаве, – тихо сказала Валя й усміхнулася.

Знову тиша. Потім кожному хотілося сказати ще і ще раз своє слово.

- Небо сумне. З півночі вже пливуть сірі хмари.
- Небо спокійне. Коли грози гриміли, воно було ой яке неспокійне!
- Небо задумливе. Воно згадує, як співав жайворонок...
- Небо пригорнулося до землі. Улітку воно було вище, там ластівки літали. А тепер ластівок немає. І небо прислухається: чи не в кущах вони поховалися...»[Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 487-488].

На що спрямовані такі задачі-загадки? Які якості розвиваються в учнів під час розв'язання задач такого типу? Які мовленнєві засоби найбільш адекватні у відповідній ситуації.

«З багатой скарбниці народної педагогіки я вибрав все нові й нові задачі, сподіваючись на те, що у моїх тугодумів пробудиться цікавість до змісту, сюжету задачі-казки. Через кілька днів я даю таку задачу-загадку: «Невеликий військовий загін підійшов до річки, через яку треба було переправитись. Місток був поламаний, а річка глибока. Як бути? Раптом офіцер помітив біля берега двох хлопчиків, які гралися у човні. Але човен настільки малий, що ним міг переправитись лише один солдат або тільки два хлопчики – не більше. Все ж усі солдати переправились через річку на цьому човні. Яким чином?».

Знову спостерігаю, як думають діти. Знову вони малюють на піску, намагаються утримати у пам'яті кілька «шахових ходів». Знову бачу, як стурбовані Ніна, Слава і Петрик. У Валі радісно загорілися очі: вона розв'язала задачу.

Починаю займатися окремо з тугодумами. Даю їм більш прості народні задачі-загадки:

1. «Соколи і дуби»: прилетіли соколи, сіли на дуби. Якщо по одному сядуть на дуб, то залишиться один сокіл, якщо по два, то залишиться один дуб. Скільки всього дубів і скільки соколів.

2. «Голови і ноги»: по двору ходять кури і стрибають кролики, всього 10 голів і 24 ноги. Скільки всього кроликів і скільки курей?»

[Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 146-147].

Школа, на глибоке переконання В. Сухомлинського, повинна стати царством мудрого і красивого, правдивого і чуйного, сильного і ласкавого, доброго і мужнього слова. Як зустрічі з природою сприяють формуванню мовної особистості учня? Які лексико-семантичні засоби використовує автор і з якою метою?

«Ми подорожували з дітьми до джерел рідного слова. Ми йшли зустрічати ранкову зорю, слухати пісню жайворонка й бриніння бджіл, щоб

проникнути в найбагатший, доступний людині світ – світ слова. Без подорожей до джерел рідного слова я не уявляю повноцінного естетичного, емоційного й морального виховання підлітків.

Наші подорожі давали підліткам величезне задоволення. Темної літньої ночі, задовго до світанку, ми йшли в поле, в пшеничні поля..., йшли просто, щоб милуватися красою рідної зорі. Джерела рідного слова відкривалися немовби побіжно, але прилучення до них захоплювало всю душу, всі помисли підлітків... Нас чарувала неповторна краса ланів, безмежна блакить неба.

«Якби ми не прийшли сьогодні в поле, ми б і не знали, що в світі є така краса», – сказала Люда під час нашої першої подорожі.

Зворушеним, захопленим, одухотвореним красою навколишнього світу підліткам хотілось бачити її тонкощі, відтінки, переливи. В такі хвилини людині хочеться уразити своє почуття, знайти слово для спілкування з іншою людиною, спілкування саме для того, щоб передати свій подив, захоплення.»

[Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 545 – 546].

Прочитайте текст. Чи відомо вам про криницю Совісті, яку збудували всім селом на Черкащині? Підготуйте повідомлення про директора Сахнівської школи Олександра Захаренка, користуючись матеріалами засобів масової інформації.

Випишіть з тексту слова, де наявні фонетичні явища, поясніть їх.

У криниці справді цілюща, осріблена вода, бо до першого, що вже у воді, з дванадцяти кілець прикріплені срібні ложки, виделки, ланцюжки, хрестики. Над куполом криниці великі і маленькі дзвоники з викарбуваними іменами понад тисячі померлих мешканців села, з яких чотириста вісімдесят символізують дітей (у війну загинуло 216 сахнівчан!). Під довгими рядками імен і прізвищ біліють рушники як незгасна пам'ять. А навколо Криниці Совісті – 5 скульптур, які виготував уродженець села Сахнівки, народний умілець І.Куш. Тут і трагічна постать матері, яка втратила чоловіка і 8 дітей, і дідусь з ціпком, який звів на цвинтар більше 100 померлих, і батько з донькою, яка так не хоче вмирати, і мати з сином, що діляться останнім сухариком, а в центрі – мати, яка напуває освяченою водою вже мертву дитину...Символіка Криниці совісті тісно переплітається із народними традиціями. В аналізованих текстах тісно переплітаються кілька символів: криниця, як символ здоров'я, сили, багатства, родючості, святості, чистоти; символ вдовиці і вдівця і символ рідного села, віри в безсмертя народу (О.Захаренко).

Педагогічні тексти О.Захаренка рясніють оригінальними захаренкізмами. Які прийоми педагогічної техніки застосовані автором?

„До серця учня – через захопленість“;

„Діти..., я без вас – як човник без вітрил“;

„Школа без мрії – що птах без крил“;

„Культура – у внутрішньому світі людини“;

„Поспішайте зробити добро людям, поспішайте, не запізниться!“

„Щоб людина довше жила, треба, щоб не старіла душа. А що ж таке душа? Мабуть, це просто внутрішній наш світ“.

Мовлення педагога виховує, просвіщає і навчає. Важливо, щоб педагог не говорив мовою підручника, а передавав знання «своєю», доступною для класу мовою, щоб відчував, розумів і любив дітей, прагнув створити необхідний емоційно-інтелектуальний комфорт і для учнів, і для себе, отримуючи від цього моральне задоволення.

То в чому ж таємниця творчості вчителя? Схарактеризуйте мовні особливості роздумів.

«Де найперша таємниця творчості вчителя? Однозначно – в конспекті уроку, точніше у великій праці по підготовці до нього, неповторного, єдиного як прожите життя, як неповторне свято єднання вчительської душі з душами своїх вихованців.

Друга таємниця творчості педагога в його відмові йти по протореній стежці, в його звичці знаходити нестандартні рішення будь-якої проблеми.

Кого люблять діти? Хто не такий як всі, хто щодня радує їх новинкою, хто не буденно сіра, а святкова творча особистість. Це не лише божий дар, цьому можна навчитися у вузі. У нашій школі є правило – два уроки на місяць учитель розробляє в деталях і показує пробу своєї творчості колегам, збагачуючи скарбничку колективного досвіду. Тут і диференціація, тут і розвиток, і становлення особи, тут і цілісна картина світу через інтеграцію предметів в одній темі та проведення дискусії при громадському огляді знань.

Третя таємниця творчості вчителя в його повній свободі вибору форм і методів. Без неї він задихнеться. Вимога єдина – знання ґрунтовні з сумнівом і доказом, з у власною думкою і елементом наукового дослідження.

Четверта таємниця демократизації навчання, в поєднанні з високою вимогливістю, турботою про здоров'я дитини.

П'ята таємниця – пробудження і розпізнавання у дітей природної обдарованості, яку всіма силами і вмінням педагога слід підтримати, розвинути, досягти найвищого рівня творчості у вибраній галузі.

Шоста таємниця – стимул, стимул і ще раз стимул.

Висновок-аксіома. Без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України.

Творчість, як прояв новизни в створенні духовних і матеріальних цінностей, потребує свободи і підтримки. «

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – №59-60]

Мовотворчість О. Захаренка представлена оригінальними власними назвами: Криниця совісті, Поляна пам'яті, Дівочі гори, що в житті сільської спільноти набули виразного національно-культурного забарвлення.

З'ясуйте мовні засоби впливу на почуття громадянськості і патріотизму у дітей.

«Поляни пам'яті. Садили їх в присутності майже всіх мешканців села. 216 кущів троянд уквітчали площу перед новою школою. Чому 216? Це стільки не повернулось додому з полів війни. Садили не просто. Принесли від порогу кожної хати, з якої пішов односелець, землю, яку колись топтали його босі ноги. Принесли воду з криниці, яку пив цей воїн. Всього було 432 відер з землею і водою. Дітям допомагали нести дорослі. Посадили за 45 хвилин за спеціально розробленим планом. Духовий оркестр грав пісні і мелодії військового часу, а на завершення – Гімн. Це було урочисто і святково, що сльози не треба було видавлювати. Гості з Росії, сусідніх районів, які випадково потрапили на це дійство, казали, що вони щасливі від побаченого і почутого. Щорічно наш генерал Серафим Іванович на випускному вечорі запалює разом з випускниками вогники пам'яті про тих, хто пішов і не повернувся з жерла пекельної війни. На свічечки надягають циліндрики, щоб, бува, подих вітру їх не загасив. Через десять років троянди вимерзли і пропали. Ольга Дем'янівна знайшла кошти, щоб відновити поляни пам'яті. Вони тепер сяють різнокольоровими циліндриками і в день Проводів, і на 9 Травня, і на випускному вечорі».

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – № 61-62.]

У поданих текстах ключовою виступає т. зв. риторика вербального живопису, тобто створення вербальної картини. Які мовні засоби використовує автор для створення такої картини? Охарактеризуйте мовлення самого автора, директора школи.

1. Ви придивіться, який красивий світ. Бачити ту красу, не осліпнути. Краса водиці в озері, яка хвилями йде до берега. Краса в камінчиках, у

травинках, що перешіптуються про свої таємниці, краса у всьому. Чути лемент птаства, спів пташиного польоту. Не бійтеся директора, не економте часу для спілкування з живою природою. В дитячій увазі вона вся живе, як життєдайна земля, що терпить людину, яка не лише її прикрашає, а й, бува, шкодить. І тоді земля нервує, вибуває вулканами і землетрусами – це вона так гнівається на людину, яка хоче дістати скарб з її надрів. Діти не почувають тієї краси, якщо на неї не звернув увагу вчитель. Він не має права цього робити, так само, як і не має права не звернути увагу дітей, яку красиву квіточку намалювала маленька художниця, який чудовий-пречудовий виріб учень зробив своїми руками разом з батьком чи мамою на виставку. А який змістовний і гарно римований вірш.

І так щоденно, щохвилинно дитину треба залучати до прекрасного. І, зрозуміло, наслідки незаперечні. Я вам торочу про прописні істини педагогіки. Вибачте, але нагадую: все наше життя, вся наша робота з живою людиною – дитиною, яка хоче бути особливою, хоче бути відмінною, яку поважають у колективі однокласників, хоче вдячних слів від старших, щоб її відзначили. Байдушних в класній кімнаті не буває, не було і не може бути.

Шановний колего! Вчи дітей бачити красу світу. Вчи настійливо і переконливо, бо прощаючись з життям, людина враз отямлюється і жалкує, що проходили роки, а вона не помічала дивовижних змін у природі, її істинної краси. Зживалася з нею і не робила для себе відкриття, не дивувалася всьому, що росте, цвіте і помирає...

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – № 64.]

Весна. Через відкриту квартирку вона безцеремонне влетіла і почала господарювати: то розкидати запахи, то вистеляти підлогу свіжістю, то розмалювати світ ніжно-зеленою фарбою. На власних струнах заграла веселка, на всі голоси розбещетались пташечки, лідером серед яких була ластівка. Прилетіла з далеких країв висиджувати – пташенят, хатку примостила під стріхою. Не хочеться від неї відгороджуватися вікном, склом чи сіткою. В ці дні якісь особливі: чи на них діє свіжа післядошова погода, чи змінюються інші атмосферні показники, чи, може, весняне умите сонце їм таємниче усміхається, навіть закоханих стає більше і більше – це помітно і серед дітей. Це найкраща пора для пізнання своїх вихованців.

Шановний друже! Вони розкажуть вам все те, чого й не бачили, і не чули. Душа в них розкривається навстіж: бери і ліпи, мов скульптор, людину. Не схалтурити лише б тепер, не маєш права на помилку, як лікар, як укладник

парашуту. І довіряй, бо вони знають: тобі можна відкрити всі потаємні секрети більше, ніж батькам. Таким треба стати, такого визнання треба заслужити. Це значить бути щасливим серед дітей, бачити не лише красу душі дитини, що незмірно краще весняного лісу, веселого джерельця, весняного співу соловейка. Дитячий лепет поза конкурсом. Хай буде дитячий шум, адже то – краса.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – №64]

У творчій спадщині видатного педагога О.Захаренка чільне місце посідають проблеми виховання молоді. Замислювався директор школи і над тим, що мають практично зробити вчителі, щоб вихованці зростали духовно багатими, культурними людьми.

Які комунікативні компоненти використовує автор у педагогічних роздумах?

Охарактеризуйте мовний портрет учителя, поданий у текстах.

1. «Ти» чи «Ви» казали батькам. Спірна думка, одні кажуть так, інші кажуть інакше. А правильніше – як батьки вирішать. Як захочуть, як змалку дітей привчать. Як на мій погляд, дітей треба привчати говорити на «Ви». Це не педагогічна вигадка, а тимчасова міра. В наш бурхливий час необхідна особлива повага до людей похилого віку. Та ще й не просто дід і баба, а дідусь і бабуся. Звичка переросте в норму людських стосунків, де повага посяде домінуюче місце. Колись Олександр Сергійович Пушкін написав: «Пустое Вы, сердечное Ты». Прислухайтесь до нього і зробіть навпаки. Це складова частина нашого національного менталітету. В Україні звичкою було називати своїх батьків, бабусь, дідусів та прародичів красивим словом «Ви», не тикати, немовби однолітку – ти, ти, ти! Звичайно, «Ви» – це не лише прояв уваги, турботи, любові до старших, до своїх мами і тата, це вимушена міра приучення дітей бути слухняними в сім'ї та в родичів, у яких бувають діти. Це слово «Ви» спонукає дитину подумати: «Хто я в цьому світі? Хто мої батьки? Чи пробачать мені мої недоречності?» А втім, колего, сам вирішуй. Правильно чи неправильно це. Тобі видніше. Моя думка – «Ви».

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – №71.]

2. Яке коротке життя. Туди-сюди, а вже й збігло. Лік ішов на роки, потім на місяці, дні, а тепер – на хвилини та секунди. Жалкуєш, що залишаєш такий прекрасний світ, дітей, що не встиг зробити розпочате. Шкодуєш за тим, що, як говорив Павка Корчагін, «безцельно прожитые годы» кануть в

історію. А й справді так: усе те, що ти робив, нікому не потрібне стало. Не так робив, не так думав, не віддавався тілесним розвагам. Може й справді так має бути. Прийдуть нові покоління. Зроблять по-своєму, по-іншому, і не залишаться про тебе і згадки, хіба що у близьких родичів та енциклопедії шкільного роду. Це закономірно, а закони історії не можна порушити. Вони об'єктивні, і суспільство ними керується.

Вчителю-колего! Не марнуй свій час. Не вір, що пропаде безслідно твоя праця. Вона заповнить серця і душі хоча б ближніх нащадків. Твоїх вихованців. Кожне покоління буде згадувати твою подвижницьку роботу, твою добру, відверту усмішку, твої ненабридливі повчання. Не жалкуйте за прожитим часом. То вже історія, але історія нашого покоління, що робило все, що могло, аби наблизити безхмарне майбуття для нових поколінь. Школа хоча і видозміниться, але залишиться осередком культури і доброти, оновленого менталітету нації, про який мріяв у ці важкі роки кожний вчитель. Упевнений, що суспільство йому допоможе, не залишиться осторонь прекрасної ідеї оновлення світу.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. – №68.]

Проаналізуємо концепти Толерантність, Порядність, Патріотизм, Скромність, Повага, Великодушність, Вдячність, що є наскрізними у виступах О.Захаренка і відображають українську ментальність. Сформулюємо тему та мету, змоделюємо слухацьку аудиторію, прийоми активізації уваги, якими послуговується автор:

«Патріотизм – це святе почуття, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг і навіть на самопожертву в ім'я батьківщини, в ім'я дітей, яким належить майбутнє»;

«Повага – це, мабуть, та єдина ниточка, що з'єднує покоління, що натягується щоразу як струна»;

«Порядність – це не лише зовнішній видимий порядок, а й внутрішній. Це твоє, колего, завдання – привчати до порядності, тобто життєвого порядку, до дисципліни праці».

Підготуємо засідання круглого столу на тему «Націю можна врятувати, дбаючи ... про її душу, якій так необхідна фізична і духовна чистота» (О.Захаренко).

Прочитайте текст. Визначіть стильову належність і тип мовлення. Яка ваша думка стосовно означених у тексті проблем? У тексті є вислів "серце віддаю дітям". Хто автор цього крилатого вислову? Що вам відомо про цього педагога. Підготуйте короткий виступ на основі підібраних наукових джерел і книги «Школа під голубим небом».

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

..."серце віддаю дітям". Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя.

Впевненість у собі, як правило, - результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні тих завдань, які ставить перед нею життя, і особливо тих, які вона ставить перед собою сама.

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм **Щастям**, своїм Талантом (І.Зязюн).

У національній педагогічній картині світу І.Зязюна особливе місце займають виступають концепти «радість» і «краса». Для учнів – бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний з необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень. Підготуйте відповідні тексти для аналізу.

У мовній палітрі наукового дискурсу І.Зязюна увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), радість, краса, педагогічна дія. Учитель»,* – аргументує І. Зязюн, – це той, хто веде за руку, педагогіка – майстерність ведення за руку, отже, справжня педагогіка – це психологія в дії. Підготуйте відповідні тексти для аналізу.

Особливої енергетики Іван Андрійович надає афекту, інтелекту, волі особистості, які психолог В. Зінченко назвав серцевиною освіти». Дослухаймося до ниточки розмови. Інтелект, За І. Зязюном, – смыслом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується.

Соціалізуючись, емоції перетворюються в почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму, досвіду людського Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Підготуйте відповідні тексти для аналізу.

РОЗДІЛ 4. Лінгвоперсонологія вченого у вимірах педагогічної майстерності

Прокоментуйте афоризми Л.Мацько.

«Мова – скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного»;

«...мова є і засобом інтелектуально-культурних досягнень, і способом презентації їх у суспільстві»;

«...двомовність – це і роздвоєння однієї мови на приховану мову істинних думок і почуттів, які не збігаються з думкою керівництва, та мову відкритого спілкування, при якому закрита душа»;

«Мовна культура не постає на пустому місці, це постійна робота, спрямована на вдосконалення свого мовлення, розвиток інтелекту, на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу».

Основний еволюційний принцип, зазначає Л.Мацько, – вивищення людини над самою собою – здійснюється переважною мірою завдяки рідній мові як носієві духовних начал людськості, вербальній можливості усвідомлення людиною своєї вищості у природному світі. Підготуйте відповідні тексти Л.Мацько для аналізу.

Генетичну основу мовної особистості, наголошує Л.Мацько, складають мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби, досконалі компетенції, ґрунтовні мовні знання, знання концептів і мовних знаків національної культури, мовна свідомість, національна культуровідповідність, мовна здатність і мовна здібність, мовне чуття і мовний смак, усвідомлена естетична мовна поведінка і мовна стійкість. Прокоментуйте подані в тексті терміни.

Прочитайте текст. Визначіть стильову належність тексту й основну думку автора. Хто для вас виступає еталоном досконалої української мови?

Виділіть у тексті фонетичні фрази, синтагми, фонетичні слова. Випишіть слова, в яких наявні фонетичні явища. Поставте наголоси.

Досконале оволодіння мовою, висока мовленнєва культура досягаються у процесі мовного навчання і мовного виховання протягом усього життя, від першого крику і до скону. Перші звертання до немовляти – це і перші уроки рідної мови. Матриця рідної мови з материнських уст теплом, ніжністю, ласкою огортає дитину, через неї пізнається світ, і це родинномовне пізнання є безперевним. Звучання рідної мови навколо формує у немовляти звуковий образ рідної ще задовго до того, як воно почне артикулювати окремі слова. Заговорить, стане закріпляти у свідомості предметне значення звукових слів. Засвоєння мови таким природним шляхом йде легко й невимушено. Тому дуже важливо, щоб мати це розуміла і сама знала мову, досконало володіла нею. Ще дві тисячі років тому римський ритор Квінтілан радив до дітей брати годувальницю із гарною вимовою (Л.Мацько).

Прочитайте текст. З'ясуйте його тему та основну думку. Якими моральними якостями, на вашу думку, повинен володіти вчитель? З'ясуйте значення виділених слів за тлумачним словником і словником іншомовних слів. Поставте наголоси у підкреслених словах.

Особистість українського вченого, а особливо педагога-філолога має відзначатися українською **елітарністю**. Це поняття не легко піддається **дефініції**, особливо в країні, що має перервану і слабку традицію державності і тих суспільних верств, що державою коронувалися б як еліта. Але тим не менше живе в народі, серед її **інтелігенції** досить стійке уявлення про еліту як освічених, духовно й культурно просвітлених особистостей з високими ідеалами і благородними діяннями на користь суспільно-громадських інтересів українського народу. Лицарями українського духу і суперелітою називають **гетьманів** Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепу, поетів Тараса Шевченка та Івана Франка, учених Володимира Вернадського і Агатангела Кримського, Павла Чубинського та багатьох інших. Сотні тисяч елітарного українства брали участь у визвольних змаганнях під гаслом «Здобудемо Українську державу або загинемо у боротьбі за неї!» Сотні тисяч, а може й мільйони правдивих душ приносили їй славу у різних сферах науки, техніки, мистецтва, жертвовно, самовіддано працюючи...

Нам треба чітко зрозуміти, що ні в якому разі ми не можемо, не маємо права втрачати самих себе, зраджувати тисячолітню іпостась народу, відмовляючись від українства. Будучи національними, цінності української культурної традиції, як і будь-якого іншого народу, за змістом збігаються із

загальнолюдськими. Тому якщо йдеться про повернення до фундаментальних цінностей, маємо на увазі відродження й освоєння нашої культури й одночасно – усього культурного багатства, створеного людством. Це основне джерело моральності, приєднання до якого повинно стати основним змістом навчально-виховного процесу у школі (Л.Мацько).

Прочитайте наукову статтю (у скороченому варіанті). Визначте особливості побудови статті, поміркуйте, які компоненти випущені. З'ясуйте особливості ідіостилю автора.

Любов Мацько

РОЛЬ ОСОБИСТОСТЕЙ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДИДАКТИЧНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Особистість українського вченого, а особливо педагога-філолога має відзначатися українською елітарністю. Це поняття не легко піддається дефініції, особливо в країні, що має перервану і слабку традицію державності і тих суспільних верств, що державою коронувалися б як еліта. Але тим не менше живе в народі, серед її інтелігенції досить стійке уявлення про еліту як освічених, духовно й культурно просвітлених особистостей з високими ідеалами і благородними діяннями на користь суспільно-громадських інтересів українського народу. ...

Нам треба чітко зрозуміти, що ні в якому разі ми не можемо, не маємо права втрачати самих себе, зраджувати тисячолітню іпостась народу, відмовляючись від українства. «Будучи національними, цінності української культурної традиції, як і будь-якого іншого народу, за змістом збігаються із загальнолюдськими. Тому якщо йдеться до повернення до фундаментальних цінностей, ми маємо на увазі відродження й освоєння нашої культури й одночасно – усього культурного багатства, створеного людством. Це основне джерело моральності, приєднання до якого повинно стати основним змістом навчально-виховного процесу у школі і вузі»¹. До таких належать і наші світлої пам'яті колеги – визначні вчені, філологи-дидакти Олександр Біляєв, Євген Пасічник, Борис Степанишин і Леонід Скуратівський. Вони жили енергетикою України й освіти і збагачували її.

Обов'язковою рисою особистості вченого-педагога і філолога є правдивий тон. Він починається ще в дитячій безпосередності, в учнівській правдивості, в юначій честі і потягу до ідеалу. Важливо не загубити, а розвивати і зміцнювати цю рису в період набуття професійних знань і в

¹ Андрущенко В.П. Моральний розвиток суспільства та особистості // В. П. Андрущенко. Організоване суспільство. – К: ТОВ Атлант Ю.М С. – 2006. – С. 494.

щоденних клопотах буття, коли виникає спокуса оступитися з прагматичних міркувань. Тут дуже важливо остерігати себе від спокус міркуваннями: чи допустима моїй душі фальш, чи рівнозначні правда й спокуса неправди. Спокуса мине, переваги її забудуться, а власна зрада своєї душі, своїх принципів мулитиме довго або й усе життя...

Правдивий тон пов'язаний з внутрішнім простором особистості і залежить від нього, ним зумовлюється...

Підготуйтеся до полеміки, обґрунтовуючи власний погляд на один із поданих висловів Любові Мацько:

«Інтелектуальна діяльність – це, власне, не тільки подолання опору матеріалу пізнання, а й опору душі та власного мислення, суспільних стереотипів і соціальної байдужості, матеріальної скрути й моральної та розумової інертності».

«...двомовність – це роздвоєння однієї мови на приховану мову істинних думок і почуттів, які не збігаються з думкою керівництва, та мову відкритого спілкування, при якому закрита душа; у мовній ситуації, що нині склалася в Україні, має зростати модус присутності української мови в усіх сферах життя, а також увага до культури українського мовлення, яка виконує в суспільстві регулювальну функцію»;

«...середня школа і вищі навчальні заклади повинні готувати не пасивний спостерігачів, маргіналів, що осторонь очікують добрих умов та великих див, а активних, творчих, високоосвічених і висококультурних діяльних інтелектуалів, здатних і собі знайти місце в житті, і про країну подбати».

Прочитайте текст. Ознайомтеся з порадами для ораторів, які пропонує Л. І. Мацько. Що нового ви для себе знайшли в цих порадах?

Моральний обов'язок оратора – бути чесним, справедливим, добродійним, відкритим для людей, мати ґрунтовні знання, вільно володіти сучасною українською літературною мовою, стилістичною системою, функціональними стилями й жанрами, способами та прийомами організації художніх засобів для підготовки й виголошення промов, мати виразне індивідуальне мово мислення. Промовець має бут національно свідомою особистістю і позитивно впливати на мовну практику.

Той, хто хоче стати майстерним промовцем (оратором, красномовцем), повинен подбати про:

- освіченість і глибокі знання свого фаху та дотичних до нього;
- риторичний ідеал, який хотів би наслідувати;
- пошук промовців, чиє мовлення відповідає його смаку, в кого він хотів би вчитися, знайти свій мовний авторитет;
- власний ораторський стиль;
- уміння вести розгорнутий монолог (лекцію) з фахової проблематики;
- володіння полемічним красномовством, культурою діалогу і полілогу у дискусіях і диспутах;
- морально-етичний облік освіченої і вихованої людини;
- уміння користуватися скарбницею античної і національної риторики, ораторським досвідом попередників і сучасників (використовувати взірці промов і текстів, прийоми риторичної техніки, стилістичні засоби національної мови).

Прочитайте уривок з монографії. Визначте стиль тексту, выпишіть ключові слова, мовні кліше, складіть план

Важливо звернути увагу на одну важливу обставину в цьому відношенні на теренах України. В українському суспільстві переважають не лише недорозвинені аксіологічні аспекти свідомості, але й те, що ця свідомість суттєво інша за змістом, ніж на Заході. Так виникає наріжна проблема створення передумов підготовки в системі освіти нових спеціалістів для формування нової, тобто своєї, історично власної, не нав'язаної нам і не взятої ні в кого напрокат ціннісної свідомості. Допоки що наш спеціаліст, як правдиво відзначається в численних культурологічних, соціологічних, соціально-психологічних дослідженнях наївною душею, зашорено-ідеологізованим (у будь-якому варіанті) поглядом на світ, європоцентристською традицією в теоретичному вишколі. Саме тому перед вітчизняною аксіологією постають чергові завдання нового філософсько-методологічного синтезу.

Ситуація у сучасній аксіології така, що відійшовши від частковостей, можна виокремити три основні підходи до визначення специфіки висхідних аксіологічних категорій.

Першим і найбільш розповсюдженим варіантом є розуміння цінності як значущості предметів і явищ дійсності для людини, їх здатності задовольнити її матеріальні і духовні потреби. При цьому цінність як значущість є моментом взаємодії суб'єкта і об'єкта. Основний недолік цієї концепції полягає у зведенні цінності до засобу задоволення потреб, тобто по суті справи, до корисності як позитивної значущості. При цьому стає практично не

розмежованою і сама цінність, і її об'єкт-носії, що призводить до ототожнення цінності з природним чи соціальним об'єктом.

Представники другого варіанту відносять до цінностей лише вищі суспільні ідеали. З цієї точки зору цінності є вже не засобом, а метою, не сущим, а повинним, і не випадково ця концепція стала найбільш популярною а етиці. Із людськими потребами цінності-ідеали пов'язані лише генетично, але, як і в першому підході, мають суб'єкт-об'єктивну основу.

Водночас із першими двома підходами складається третій, що безпосередньо об'єднує висхідні основи перших двох. У ньому цінність визначається як значущість і ідеал одночасно. Цю концепцію в СРСР вчені розвивали в межах суб'єкт-об'єктних відносин, зокрема, В.П. Тугарінов, О. Г. Дробницький. Таке обмеження не випадкове, оскільки всі три концепції розглядають специфіку цінностей з позиції марксизму саме як економічного матеріалізму, чи основної марксистської тези «людина – сукупність суспільних відносин» що відразу зумовлювало цілий ряд утруднень.

По-перше, суб'єкт-об'єктні відношення вповні відповідають розумінню цінності лише як значущості об'єкта для суб'єкта, тоді як у другому і третьому варіантах в поняття цінності включаються норми (повинне), цілі і ідеали. У межах відношення суб'єкта до об'єкта вони вже не пояснювані, тим більше, що самі є критеріями подібних відносин.

По-друге, як уже відзначалося, зведення цінності до значущості призводить до неможливості розрізнення цінності та її матеріального носія, а зведення її до ідеалу веде, навпаки, до відриву цінності від її матеріальної основи.

По-третє, оцінка у всіх трьох концепціях представлена суб'єктно-об'єктним відношенням і способом представлення цінності чи висловлюванням про неї. Це зумовлює фактичну невизначеність специфіки цінності і оцінки як висхідних аксіологічних категорій (І. Зязюн).

Прочитайте тексти. Перед вами мовні портрети вчених. Виділіть особливості індивідуального стилю відомих науковців.

Учні Івана Зязюна завжди відзначають його блискучі лекції. Кожна лекція завжди авторська, завжди єдина, неповторна, завжди мистецький твір. Її мета - не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом з кожним із них заглибитися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини і його вияв у процесі сприймання реальної дійсності, творів мистецтва та інших витворів людського розуму і людських рук, у процесі творчої самореалізації людини.

Показниками лекторської майстерності педагога важливо визнати науковість та інформативність викладу; доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань, чітку орієнтацію на проблему. Жива думка, живе слово, звернене до потреб сьогодення із синтезом минулого і проекцією у майбутнє - усе це допомагає створити т. зв. ауру міжособистісного спілкування

2. «Основне для вчителя – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», - наголошувала Н.Волошина у виступах та публікаціях і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б.Степанишина про те, що «нема нічого прикрішого і небезечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики». Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями. Отже, творчий педагог – це артист.

Актуальними для вчителя є ідеї цінності акторської майстерності, запропоновані К.Станіславським і розвинуті А. Макаренком. Колега Н.Волошиної, Є.Пасічник теж неодноразово переконливо доводив, що «вчитель літератури повинен мати і певні артистичні здібності, без яких неможливий його вплив на школярів». Майстерний урок проводить артистичний учитель, словесник створює у класі відповідний емоційний стан зацікавленості, бажання розв'язати проблему. Такий урок неповторний.

Прочитайте рецензію; з'ясуйте особливості ідіостилю Г.Філіпчука?

Г.Філіпчук: Щоби бути гідним європейцем, насамперед слід стати гідним українцем, шануючи достоїнство свого Роду і Народу

Головні герої незвичайної книги, що написана серцем, душею й розумом наших сучасників, – Україна і глибинна Любов до Людини, Віра в її духовні сили. Основу унікальної праці складає творчий доробок Георгія Георгійовича Філіпчука, пронизаний ідеями філософії серця Григорія Сковороди, святого Яна Павла II, митрополита Андрея Шептицького, Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова про поєднання внутрішньої потреби у свободі із зовнішнім соціальним життям особистості, педагогіки Добра Івана Зязюна, педагогіки «сродної» праці Неллі Ничкало.

Фундаментальні праці з актуальних проблем побудови громадянського суспільства і ролі освіти «просіяні» через статті, роздуми,

шанобливе слово колег та друзів про довголітню подвижницьку діяльність шкільного вчителя історії, філософа, педагога, публіциста, академіка, непересічну, яскраву, творчу особистість Гідного Українця Георгія Георгійовича Філіпчука. Аналіз рецензованої книги засвідчує: Лицар Духа, порядності, справжньої української інтелігентності, моральний лідер народного руху до громадянського суспільства, духовний і науковий наставник має широке коло побратимів і вихованців у різних куточках України і за кордоном.

Оригінальна структура книги, сім енергетично потужних розділів. Перший розділ «Громадянин і науковець» відомі вчені, політики, українські громадські діячі присвячують розгляду «духу, що ніколи не перебуває у спокої» (М. Жулинський), «самоосягненню Георгія Філіпчука в системі виключно національних координат» (П. Мовчан), «Я-концепції» науково-культурологічної творчості (Г. Васянович), «величі і тендітної людської душі побратима» (І. Зязюн), філософії і педагогіці любові вченого, громадського і політичного діяча (Н. Ничкало), історика й любомудра, Прометея освіти, побратима і товариша (колеги-освітяни Буковини). У третьому – сьомому розділах ці концептуальні ідеї отримують розширення і поглиблення: автори розглядають проблеми методології національної освіти, висвітлюють традиції та інновації у педагогічній освіті, соціокультурні, ідейні, історичні, педагогічні засади націєтворчості, специфіку українського освітнього ІТ-простору. Проблеми, порушені у статтях, актуальні, науково нові і мають прагматичний запит у наукових колах і поміж громадськості. Узагальнимо позиції дослідників.

Георгій Георгійович Філіпчук, зазначають друзі і колеги-освітяни, походить з корінних «пластів» українського народу, із міцного духом працюючого роду, в якому не шукали гіркого меду слави, натомість виховували прагнення до освіти й освіченості, почуття гідності, стійкість духу, шляхетність і повагу до «сродної» праці. Народився Георгій Філіпчук на Святого Миколая (19 грудня) в селі Киселів на Кіцманщині у Буковині, що славна на відомих просвітників Григорія і Сидора Воробкевичів, видатних митців Володимира Івасюка й Івана Миколайчука, знаних співаків Ореста Руснака й Дмитра Гнатюка, художника Василя Курилика та ін. Закінчив історичний факультет Чернівецького університету імені Ю. Федьковича, працював учителем історії в середніх школах Заставни і Чернівців, методистом Чернівецького обласного інституту вдосконалення вчителів. Пройшов шлях від інспектора до начальника Чернівецького обласного управління освіти, очолював Чернівецьку обласну державну адміністрацію. Тричі обирався народним депутатом України, був головою Комісії з питань

екологічної політики та головою Комітету з освіти і науки, членом Президії Верховної Ради України. Працював головним науковим співробітником Науково-дослідного інституту українознавства МОН України та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, викладачем Чернівецького університету, генеральним директором державного підприємства «Український науково-дослідний центр проблем стандартизації та якості», міністром надовколишнього природного середовища. Георгій Георгійович Філіпчук є іноземним членом Російської академії освіти, академік Міжнародної слов'янської академії ім. Я. А. Коменського, Почесним доктором Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Науково-педагогічна громадськість України і зарубіжних держав шанує глибокого дослідника. Фундаментальні монографії та посібники Г. Філіпчука («Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах», «Українська етнокультура у змісті національної загальної та педагогічної освіти», «Екологія і політика» (у 2-х томах), «Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика», «Екологічна політика: національні та глобальні реалії» (у 4-х томах), «Сталий розвиток та екологізація суспільства», «Філософія екологічної освіти сталого розвитку», «Національна освіта: особистість і суспільство», «Націєтворчість освіти» написані з актуальних проблем сьогодення української нації і державного будівництва, складних та наболілих (бо «після хліба найважливішою є школа») проблем якості освіти, затребувані сучасною гострою кризою в Україні і привертають увагу педагогів і психологів, соціологів і політологів, можновладців і всіх громадян України. У кожній книзі органічно поєднуються етнологічний, аксіологічний, культурологічний, випереджувальний підходи до розв'язання численних освітніх і наукових питань, вирішення яких залежить від розуміння державою, кожним із громадян, а вчителем, викладачем насамперед потреби «олюднювати Людину» (І. Зязюн). Монографію «Націєтворчість освіти» (2014) присвячено академіку Івану Андрійовичу Зязюну, який доводив необхідність формування на якісно вищому рівні громадянської й політичної свідомості народу, плекання національної гідності, честі, почуття гордості за Україну, поваги до власної історії, культури, науки, духовності рідного народу.

Міцними стрижачами життєдіяльності і книг Патріота, Громадянина, Вченого–педагога є *духовність, націєтворчість освіти, педагогіка громадянськості*. З притаманним йому вмінням проникати в сутність подій, використовуючи широку ерудованість і логічно висновковуючи доказову

систему, Георгій Філіпчук доводить просту істину: народ стає незалежним не стільки силою зброї, скільки силою національного духа. Серед найважливіших завдань, цілей, функцій сучасної української національної освіти бачить творення духовності народу, олюднення людини. «Силу духу і гідності не можна компенсувати великим військом». «Духа не вгашайте! (Ян Павло II)» – пише Г. Філіпчук, подивімося на власну історію, культуру не чужими, а своїми очима.

Мислитель переконливо доводить, що однією із головних причин нереалізованості національної ідеї є низький рівень самосвідомості народу і його очільників, брак єдності народу, зрадництво у найвищих ешелонах влади, деукраїнізація, слабко сформоване почуття громадянськості і патріотизму. «Гідний громадянин світу – тотожний громадянину і своєї рідної землі, власного етнічного світу. Ця якість появляється не стихійно чи біологічно, а завдяки складним суспільним трансформаціям, головне місце в яких займає освіта».

Якщо хочемо, щоб нас поважали інші народи, – писав М. Грушевський, – треба почати поважати нарешті, самих себе, дуже важливо мати, власне, національне, бо « і в нас є своє, наше, і по-нашому написане (О. Потебня), і «наш люд має, на щастя (В. Стефаник), багато сили, щоб родити Шевченків, Федьковичів, Франків, які «не дозволять собі прояярмаркувати інтереси того люду». Слова відомих мислителів Г. Філіпчук підтверджував своєю «сродною» працею ще як учитель історії; його «свобідні», «правдиві» уроки про Голодомор, боротьбу воїнів УПА, істинну історію рідної Буковини готували вихованців до справжнього життя.

Національна освіта, – доводить Г. Філіпчук, – патріотична, громадянська освіта, що ґрунтується на глибинних духовних основах – людино- й культуроцентризмі. Найсучасніша педагогічна система, наймодерніші суспільні технології неспроможні виховати гідного громадянина світу без поваги до своєї Вітчизни, землі, історії, рідної мови і літератури, традиції, власного «Я». Академік Г. Філіпчук розкриває гуманістичні цінності освіти крізь призму «педагогіки добра» Івана Зязюна і «педагогіки людськості Неллі Ничкало як «розумної педагогіки, що розвиває любов до людини і людства».

Активізувати національні ресурси, людський капітал суспільство здатне лише тоді, коли високим буде соціальний і моральний статус педагога, учителя-майстра (який має бути наділений здатністю виховувати «Людину в людині» з високим рівнем національної самосвідомості, толерантністю), коли соціокультурні і економічні, правові і політичні умови дозволятимуть значно підвищити престиж учительської професії, а сам

педагог матиме мотивацію і можливість безперервно вдосконалюватися.

Громадський діяч, член Центрального правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка розглядає роль і місце просвіти і освіти як складові етнополітики, її важливість у формуванні здорової нації, доводить, що держава і громадянське суспільство мусить підтримувати освіту, національну освіту і виховання, бо саме освіта завжди суттєво впливає на розвиток інтелектуальних, моральних потенціалів особистості, матеріального і духовного життя суспільства, рівень конкурентоспроможності держав і народів. Вагомим, чесним і гострим є слово Георгія Філіпчука у всеукраїнському культурологічному тижневику «Слово Просвіти». Кожна стаття (їх більше 200) – це вистражданий крик душі, заклик до подолання байдужості, черствості й бездіяльності, – наголошує Павло Мовчан, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка і наводить статтю публіциста «Virbus unitis» (2014): «...осмислення власного національного буття можливе лише через осягання національної культури в її цілості й взаємодії... Гуманітарна політика впродовж більше двох десятиріч років страждає кульгавістю й запопадливістю до чужих, часто насильно привнесених «цінностей». Чим швидше прийде це усвідомлення, тим більше унеможливлуватиметься небезпека розчинення національної історії, культури в «загальнолюдській», «спільній» моделі, яка давно інфікована ідеологічно-політичним вірусом».

Національній освіті, доводить Г. Філіпчук, необхідний постійний діалог як синтез, взаємовплив, взаємозбагачення національних культур. На підтвердження цих постулатів дослідник наводить аргументи К. Ушинського, котрий писав, що, ідучи в Європу, нам варто взяти в західній освіті одну важливу рису – повагу до своєї батьківщини, бо без патріотизму немає людини, а також Б. Грінченка, який зазначав, що у загальнолюдську сім'ю треба йти з власним доробком, якщо ти у спільний дім зайшов у двері, а не через вікна, то де твоє власне, національне «Я». Європейська сім'я – це великий оркестр народів, де кожен інструмент має свою тональність, Україна, її національна освіта мають посісти в ньому гідне і належне місце. Наша «мелодія» мусить ґрунтуватися на інтелектуальних, духовних, матеріальних цінностях власного народу.

Болюче питання для Г. Філіпчука і питання української мови, що є фундаментом національної ідеї; вчений пропонує сутнісно посилити допомогу у мовно-культурній сфері своїм співвітчизникам за кордоном; розгорнути урядову мовну і гуманітарну програми українського книгодрукування, перекладу світової літератури; розширювати українсько-

мовну мережу шкіл, вишів, усіх навчальних закладів; мова має консолідувати суспільство. Наукова і націєтворча позиція дослідника завжди чітка, а тексти часто заряджені особливим полемічним зарядом. Він тонко відчуває рідне слово, уміє зацікавити читачів і «не відпускати до останнього рядка» предметом досліду, розвитком теми та переконливістю вмотивованих і глибоких аргументів.

Розділ 3 «Світовідчуття і чин просвітника» репрезентує тези, цитати з науково-публіцистичного доробку Майстра, що узагальнений під девізом «Світ варто бачити своїми очима» за такими номінаціями: «Про світ, державу, народ, національну ідею», «Про освіту, Вчителя», «Про національні цінності, культуру і мистецтво», «Екологія душі» у вимірах україноцентризму», «Громадянський чин». Відчуймо неповторний публіцистичний таланти, самобутній авторський стиль, політ філософської думки, свободу мислення, логіку дискурсу:

Освіта передусім потребує правди і ріднокультурного ґрунту; Людям потрібен не аргумент сили, а сила аргументу, яка забезпечить формування такої «педагогіки добра», яка допоможе народам виробити об'єктивний, гуманний цивілізаційний погляд на події, на явища, факти, які є значущими для національної, європейської, світової історії; Щоб стати гідним громадянином світу, насамперед слід бути гідним українцем; Шевченкове Слово – це не просто знання, не просто пізнання нашого Генія. Воно вимагає сьогодні громадянського чину.

Г. Філіпчук дотримується порад Г. Сковороди: «Знаходь годину і щоденно потроху, але обов'язково і саме щоденно, підкидай в душу, як у шлунок, слово або вислів і немов до вогню підкидай потроху поживи, щоб душа живилась і росла, а не пригнічувалась», вимог О. Потебні про нерозривний зв'язок мови і мислення, мови і культури, Ю. Шевельова, котрий доводив: «Мова – це не так слова, як поняття і образи, виплекані на власнім національним ґрунті, на ґрунті національної психології».

Ораторський хист Георгія Філіпчука дозволяє тримати у неослабній увазі будь-яку аудиторію і залишає в кожного бажання слухати ще і ще. Ідеться про мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм, уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук у реципієнтів, створюючи біля себе емоційне біополе. Іван Андрійович Зязюн з теплотою душі писав: «Його ораторські здібності завжди тримаються на глибокому змісті його інтелекту й логіки, його естетичних емоцій і почуттів, його волі, його зразкової моральної поведінкової активності. Це важливі складові психологічної Я – концепції (теорії і практики самого себе чи самої себе) кожної особистості. У Георгія

вони величні гуманістичні і, як правило, для Вітчизни, для народу, для конкретної людини, для їх благополуччя».

Надзвичайно сильна, вольова і безкомпромісна особистість. Про таких людей кажуть одним словом: воїн... в товаристві якого ти почувашся захищеним і впевненим...(М. Жулинський). Син, котрий без вагань віддає своє щиролюбляче серце Матері-Батьківщині (В. Гошовська).

Книга стане добрим помічником педагогам, науковцям, студентській молоді, державним службовцям, широкій громадськості.

Прокоментуйте вислови відомих діячів культури й мистецтва, освіти й науки

1. Дослідницькі зусилля Н.Ничкало скеровані, як показує аналіз, на формування і розвиток особистості людини праці протягом усього життєвого і професійного шляху. Професійному становленню особистості вчена надає яскравого особистісного смислу, індивідуальної траєкторії і неповторного характеру. «...головним освітянським продуктом є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфері послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави», - пише Н.Ничкало. Науковець виокремлює три рівні розуміння поняття «людський капітал». На особистісному рівні - це знання та навички, яких людина набула шляхом навчання, практичного досвіду; на мікроекономічному – сукупна кваліфікація і професійні здібності працівника, його здобутки у справі ефективної організації праці; на макроекономічному рівні – освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації і працевлаштування (ми називаємо його національним людським капіталом).

2. Освіта почала сприйматися державами і народами як найвище право і ціннісний скарб Людини, а якісна освіта має бути необхідною умовою сталого розвитку», - виступаючи на цій конференції, слушно зауважує Г.Філіпчук, - і стратегією нарощування людського капіталу, що розглядається розвинутими країнами світу в контексті головного складника національної безпеки. Чим сильніший і досконаліший людський капітал (освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я, мотивація, продуктивність праці), тим більше можливостей для розвитку і саморозвитку в держави й особистості.

3. Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм **Щастям**, своїм Талантом (І.Зязюн).

4. Найвища насолода життя у творчій праці, що чимось наближається до мистецтва (В.Сухомлинський)

Прочитайте тексти. Якою постає вчителька в уривках? Які мовні засоби увиразнюють її особистісні і професійні якості? Проаналізуйте семантику мови очей, жестів.

Перший мій незабутній і найталановитіший учитель – батькова мати, моя бабуся Клавдія. Таких талановитих у своєму житті я зустрічав багато. Але вона була першою. Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхітливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський предавній вітряк на вигоні, я приголомшений, притулявся головою до її колін і слухав трепетно у її виконанні сотні казок, пісень, оповідань про життя її і життя родини, про те, що орди чужинців колись полонили нашу землю, а мужні воїни боронили. До цього часу її спокійний, розважливий голос разом зі мною...

Рука її торкалась моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сни. Сни з літом, з щастям пізнання бабусиної духовності.

[Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – С.7]

На засіданні круглого столу мовознавці обговорюють проблему «Літературна мова у просторі національної культури». Тебе і твоїх однокласників теж запросили взяти участь. Продовжіть дискусію. Які питання української літературної мови в культурному житті народу є, на ваш погляд, найперспективніші і найболючіші?

Лариса Іванівна Шевченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

- Йдеться про літературну мову як критерій, що ідентифікує українців як націю, еволюційно та цивілізаційно сформовану етнічну і духовну цілісність серед народів світу. Сьогодні ми маємо **започаткувати** цикл проблемних зустрічей, присвячених статусу, нормі, функціям мови, вербалізації нашої культурної свідомості та присутності в духовному просторі України літературної мови...

Світлана Яківна Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор, завідувач завідувач відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України.

- Сьогодні відбувається не тільки демократизація суспільства, а й демократизація літературної мови. Мабуть, коли ми говоримо про культивовані норми, про культуру мови, маємо говорити й про поняття моди. Окрема проблема – це культивування норми **літературної** і вироблення термінологічних стандартів у певній галузі...

Лариса Максимівна Паламар, доктор педагогічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

-Якби ми того не хотіли, у зв'язку з глобалізацією є тенденція до поширення одиниць розмовної мови...

Флорій Сергійович Бацевич, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені І.Я.Франка.

- Говорячи про літературну мову, про зміни, які відбуваються в ній, мабуть, треба говорити і про зрушення і в граматиці української мови, яка дуже активно переймає аналітизм...

О.Тараненко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету.

- Якщо українці не будуть культивувати національну мову, то українська мова й далі буде розчинятися в могутньому океані російської мови...

Л.Шевченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

- Поки нам болить українське слово, поки ми дискутуємо, шукаючи найбільш раціонального і фахово вираженого розв'язання питань буття літературної мови в сучасному світі – живе наша мова, живе в нашому слові український народ, і має перспективу національна філологія.

Прочитайте тексти. Як розкривається культура наукової праці? Які мовні засоби увиразнюють особистісні і професійні якості науковців?

1. Культура наукової праці дослідника-початківця значною мірою залежить від діяльності ефективних і життєдіяльних наукових колективів, в яких спільними зусиллями створюють інтелектуальний продукт. Важливу роль у формуванні культури особистості відіграє діалог учених із громадськістю: круглі столи, громадські дискусії, методологічні семінари, наукові конференції. Нам багато разів доводилося спостерігати за класичною академічною атмосферою звітних наукових конференцій в Інституті педагогічної освіти і освіти і дорослих НАПН України, коли виступають С.Гончаренко, В.Кудін, А.Кузьмінський, Н.Ничкало, Е.Помиткін, В.Рибалка. У цьому науковому колективі цінують культуру спілкування і культуру слухання. Близькими модераторами діалогів довірливого спілкування називають Т.Іванову, О.Лавриненка, М.Лещенко, Л.Лук'янова, О.Отич, Л.Хомич, які вміло проектують науковий діалог. На щорічних методологічних семінарах для здобувачів наукового ступеня використовують і прийоми «мозкової атаки», і брейнстормінгу («мозкового штурму») – усе, що стимулює наукові пошуки.

2. Вищою формою самодостатнього творчого об'єднання особистостей є наукова школа. Однак, зауважує Н.Ничкало, структурний підрозділ академічного інституту чи вищого навчального закладу може набути статусу наукової школи лише тоді, коли в нього є оригінальна ідея, авторська чи колективна концепція, що започатковує новий напрям у науці». Наукова школа - це насамперед колективний пошук нового, взаємопідтримка і пошанування іншої думки, вміння навчатися в інших і щедро ділитися власними ідеями, постійний дух творчості. «Це світ особливих взаємостосунків, співдружність послідовників», що сформована за наявності особистості лідера - істинного вченого-екстраверта.

Потужною є наукова школа академіка Неллі Григорівни Ничкало. Фундаментальна, виважена, толерантна, смілива, оптимістична, з власною позицією. Ця наукова школа має майбутнє! Бо особистість її лідера відзначається честю і гідністю і, безумовно, українською елітарністю. Мовознавець Л.Мацько характеризує еліту як освічених, духовно й культурно просвітлених особистостей з високими ідеалами і благородними діями на користь суспільно-громадських інтересів українського народу.

Прочитайте текст. Висловіть власне розуміння поняття «педагогічне мовлення».

Фахівці наголошують на виникненні на сьогодні нової галузі науки – риторики слухання, що включає в себе не лише способи високого ступеня розуміння, а й здатність захиститися від мовленнєвих маніпуляцій мовця.

Педагогічне мовлення має бути оптимальним, ефективним, - вважає В.Аннушкін: намагайтеся подавати матеріал *системно, повно, ясно і просто* [1]. Системність означає точне користування поняттями, вибудову зрозумілих протиставлень, зв'язків в описі об'єкта; *повнота* - вичерпний виклад матеріалу. Простота полягає у виборі оптимального, доступного способу викладу. Умійте давати зрозумілі небагатослівні визначення. Готуйте і будьте готові наводити приклади, саме ілюстрація і приклади здатні викликати розуміння поняття. Не втрачайте контакту з аудиторією, слідкуйте за її реакцією і настроєм, будьте уважні і коректні. Енергія, що йде від викладача, надихає, але не можна підміняти доказ енергічною емоцією. Докази повинні бути строгими й точними. Переконайте яскравими прикладами. Не соромтеся визнати своє незнання.

Прочитайте текст. До якого жанру наукового стилю він належить? Прокоментуйте текст, додавши власні міркування про вченого.

У ці квітневі дні, коли серце Європи по-особливому б'ється в Україні (підписана Угода про асоціацію з Європейським союзом відкриває шлях до демократії, добробуту), відбувається важлива подія для польсько-українських відносин, польсько-української (українсько-польської) освітньої і наукової співпраці.

Маємо високу честь пошанувати видатного українського вченого - філософа-педагога-новатора, організатора освіти, державного і громадського діяча, добропорядного Громадянина своєї держави, Європи і світу Василя Григоровича Кременя. Сповнений віри в національну гідність народу, він щиро вболіває за євроінтеграційні процеси у світі і як успішний, прогностичний організатор освіти і науки, мудрий політик, великий гуманіст і патріот враховує їх при визначенні стратегічних напрямів розвитку освіти України. Говорити вітальне слово про талановитого вченого і людину великого серця, про унікального гуманітарія-енциклопедиста, обдарованого талантом організатора, майстра педагогічної взаємодії – надзвичайно складна справа. Бог наділив Василя Григоровича магічною силою любові й оптимізму, яка завжди притягує високих інтелектуалів, сильних духом патріотів України і Європейського союзу.

Василь Григорович походить із корінних «пластів» українського народу (рід Кременів – відомий козацький рід на Сумщині з початку XVIII сторіччя. Традиція козацької звитяги – прагнення освіти й освіченості, честі, гідності, державності, а надто вольності й свободи, особистої і національної, – у козацькому роді передається від діда-прадіда до сина й онука), що пройшов шлях від учня сільської школи до академіка, міністра освіти і науки України, президента Національної академії педагогічних наук, розуміє і виражає найпотаємніші та найщиріші народні сподівання до освіти й освіченості, честі й гідності, державності, вольності і свободи, особистої і національної.

Професор Василь Кремень – це інтелігент у науці й управлінні, носій високих еталонів культури своїх учителів, який майстерно поєднує щирість душі, неспокій серця, раціональність розуму і практичну дію.

Повага до індивідуальності, розвиток самодостатньої особистості, виявлення її обдаровання і схильностей – шлях до сталої демократії, ефективного ринку, а, отже, й успішної держави. Такі ідеї є лейтмотивом філософсько-соціальної, філософсько-політичної, філософсько-освітньої творчості В.Кременя, метою його суспільно-політичної і громадської діяльності.

Фундаментальні дослідження в галузі соціогуманітарних наук, що добре відомі й затребувані як в Україні, так і за кордоном, дають можливість відчути інтелектуально сильну і духовно багату українську націю. Палітра наукових інтересів Професора дуже широка – соціальна філософія, політологія, філософія і педагогіка розвитку людської особистості, щастя людини, цінностей людського життя.

До атмосфери сучасних пошуків учений вносить шляхетний дух філософської традиції філософів-гуманістів, продовжує дослідження філософської проблеми щастя людини, цінностей людського життя, самореалізації і самоздійснення особистості.

Головні досягнення вченого, що акумульовані в понад восьмисот наукових праць, у тому числі й у підручниках з філософії і синергетики для студентів університетів, - це теоретико-методологічне обґрунтування розвитку науки і освіти України, визначення засадничих принципів і напрямів розвитку філософії освіти, розробка концептуальних питань сучасної соціології і культурології. У кожному рядку і в кожному слові – щире вболівання за долю українського народу й української освіти.

Інноваційні підходи, концепції професійного і особистісного розвитку вчителя, запропоновані Кременем – міністром і науковцем, результативно втілюються у творчій діяльності загальноосвітніх, професійних, вищих навчальних закладів, академічних установ, інститутів післядипломної освіти

Організатор освіти і науки з особливою харизмою має здатність бачити надсучасне і завжди бути на бистрині інноваційних ідей. Широка ерудиція, багатогранність наукових інтересів, творчий підхід до справи, свіжість і оригінальність думок допомагають упродовж кількох десятиліть знаходитися на чолі цивілізаційних перетворень, успішно керувати Національною академією педагогічних наук України, підтримувати наукові крила академічних установ.

Під керівництвом Василя Кременя і за участі великого наукового колективу Академії підготовлено перша в українській педагогічній науці «Енциклопедія освіти», підготовлено такі вагомі науково-аналітичні документи, зокрема: «Білу книгу національної освіти» і «Національну доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні».

Професор Кремень ділом доводить: суспільство починається і вивершується в дітях.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адресант (нім. *adressant* – *відправник*) – один із комунікантів; той, хто породжує висловлення, тобто мовець або автор тексту.

Адресат (нім. *adressat* – *отримувач*) – один із комунікантів, на якого спрямована й розрахована мовленнєва дія того, хто породжує висловлення, тобто співрозмовник або читач, реципієнт повідомлення.

Анотація – короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей.

Апробація (лат. – схвалення) – спосіб скорегувати, доопрацювати, виправити, дати компетентну оцінку.

Аргумент (лат. *argumentum* – *показувати, з'ясовувати*) – логічний висновок, що слугує підставою для доказу тези.

Багатство мовлення – одна з якостей мовлення, ознака високої мовної компетенції людини, що полягає у використанні великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), різних за смислом і будовою, відсутності невиправданих повторень слів, однотипних синтаксичних конструкцій.

Бібліографічний опис – процес і результат складання за встановленими правилами переліку відомостей про документ, що дає змогу цілком визначити цей документ і знайти його серед інших документів з метою використання.

Виразність мовлення – комунікативна якість писемного чи усного мовлення, що полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), що найточніше, оригінально, переконливо передають думку висловлювання, привертають увагу читачів або слухачів, впливають на їхні емоції та почуття. В основі В.м. лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність.

Внутрішнє мовлення – механізм розумової діяльності людини; беззвучне мовлення, основними функціями якого є опрацювання й усвідомлення інформації, планування програми майбутнього мовленнєвого висловлювання.

Дефініція – коротке логічне визначення змісту якого-небудь поняття.

Дискурс (лат. *discursus* – *бесіда, розмова; discours* – *промова, виступ*) – сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування.

Дискусія (лат. *discussio* – *розгляд, дослідження*) **наукова** – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні точки зору; комунікативна взаємодія групи учнів, що організовується для обміну думками, обговорення спірного питання.

Диспут (лат. *disputo* – *досліджую, сперечаюсь*) **науковий** – форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання, у ході якої наявні різні (іноді протилежні) погляди.

Дієвість мови – комунікативна якість такої мови, що спонукає адресата

до зміни поведінки – зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв).

Доповідь наукова – науковий документ, що містить виклад результатів науково-дослідної чи дослідно-конструкторської роботи, опублікований або прочитаний в аудиторії.

Доречність мови – комунікативна якість мови; добір, організація мовних засобів, що роблять мову відповідною меті, умовам, ситуації спілкування.

Доречність мовлення – неодмінна ознака стилістично досконалого, довершеного, бездоганного за своїм змістом і структурою мовлення, яка найбільше відповідає тій конкретній ситуації, за якої і задля якої реалізується мовлення.

Достатність мови – комунікативна якість мови, яка виражає поняття кількості мовної інформації і відповідає вимогам певного функціонального стилю літературної мови, логічній завершеності думки.

Доступність мови – комунікативна якість мови; здатність даної форми мови бути зрозумілою комунікантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості.

Дослідження наукове – процес вироблення нових наукових знань, один із видів пізнавальної діяльності, характеризується об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю, точністю.

Доцільність мови – комплекс комунікативних якостей, який виникає у процесі спілкування. Доцільність зумовлюється мовною свідомістю, функціональними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних завдань та умов.

Експресивність – ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення чи збільшення денотативних і конотативних ознак, зокрема логічного змісту, оцінок й емотивності.

Емоційність мови – комунікативна якість мови, що виражає індивідуальний лад почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивне ставлення особистості до висловлюваного, уникання експресивного дисонансу.

Естетичність мови – комунікативна якість мови; оптимальний відбір й організація відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність тексту, якісність його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній.

Етикет (франц. *etiquette* – *встановлений порядок поведінки*) **науковий** – сукупність правил діяльності і поведінки, які забезпечують дотримання основних принципів наукової етики і сприяють створенню комфортних умов роботи вченого.

Ефективність наукової комунікації – комунікативний параметр, що визначає досягнення комунікативного співробітництва (кооперації) між адресантом й адресатом і спрямований на такий спосіб організації концептуальної структури тексту, який сприяє розумінню тексту з

мінімальними зусиллями для читача.

Жанр (франц. *genre* – *рід, вид, жанр, стиль, від лат. genus* – *рід, плем'я*) – це форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася і володіє функціонально-смісловою специфікою і стереотипною композиційною структурою

Жанр наукового стилю мови – конкретний різновид наукових текстів, що розрізняються за функціями і структурою (наукова стаття, монографія, огляд, рецензія).

Заголовок наукового тексту – інформативна одиниця, що відображає тему поданого твору і відповідає змісту тексту.

Змістовність мови – комунікативна якість мови, що визначається інформаційним наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення.

Змістовність мовлення – глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого.

Ідіостиль (грец. *idios* – *свій, своєрідний, особливий* і лат. *stilus* – *паличка для письма (діалект)*) – сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови окремої людини.

Індивідуальний інтонаційний стиль – це інтонаційна манера, в основі якої вибір варіантів інтонаційних одиниць (інтоном).

Інтенсивність мовлення (від лат. *intensio* – *напруження, посилення*) – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання.

Інтерактивність – текстово-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення тексту.

Компіляція (лат. *compilatio* – *пограбування, накопичення виписок*) – текст, що створений на основі запозичення в інших авторів матеріалів без самостійного їх створення.

Композиція (лат. *compositio* – *твор*) **наукового тексту** – це порядок повідомлення відомостей про них у тексті.

Компресія наукового тексту – членування тексту на блоки інформації і називання цих блоків, розкритті смислової структури тексту-першоджерела.

Комунікація наукова (від лат. *communicatio* – *спілкуюсь з кимось*) – процес обміну науковою інформацією.

Комунікативна поведінка – сукупність правил і традицій вербального і невербального спілкування, що склалися в тому або іншому соціумі і реалізуються у процесі комунікації.

Комунікативна ситуація – функціонально-комунікативна сфера (побутова, офіційно-ділова, наукова тощо), в якій створюється текст.

Комунікативний намір (інтенція) – конкретно визначена мета висловлювання мовця, що є регулятором мовленнєвої поведінки партнерів. На визначення комунікативних намірів впливають мотивація, потреба, умови ситуації та ін.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Конференція (лат. *conferentia* – збирати в одному місці) **наукова** – форма обміну науковою інформацією з певної тематики відповідно до розробленої заздалегідь програми, регламенту виступів.

Культура мови – це мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови і оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (уведення у словники та мовну практику).

Культура мовлення – це нормативність і доцільність викладу інформації, тобто філологічне і психолого-педагогічне обґрунтування використання граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації.

Культура наукової мови – розділ культури мови, мовознавчої науки, що вивчає функціонування наукової мови з погляду її нормативності .

Культура наукового мовлення – дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усної й писемної наукової мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм.

Лексика наукова – слова з додатковим стилістичним забарвленням, вживані в мові наукового стилю.

Милозвучність – здатність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання. Милозвучність української мови досягається чергуванням окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, використанням паралельних морфологічних форм слів однакового значення, в тому числі й службових слів: у – в, з-із-зі, о-об, би-б тощо.

Мова науки – це засоби мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічна система граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які складають ядро і периферію наукового стилю.

Мовленнєва компетенція – складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності.

Мовленнєвий вплив – мовленнєва дія адресанта, керована цільовою установкою мовного спілкування, спрямована на зміну поведінки, психологічних станів, свідомості адресата, оцінки ним певного явища і т. ін.

Мовна особистість – людина, яка володіє сукупністю здатностей і

характеристик, які обумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності.

Мовна стійкість – таке суспільно-політичне явище, в основі якого перебувають національні традиції; національна свідомість та солідарність; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими народами, що живуть на території відповідного народу.

Мовний етикет – мікросистема національно-специфічних стереотипних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або ж припинення спілкування.

Монографія – наукова праця обсягом понад 100 сторінок друкованого тексту, найбільш повне і всебічне вивчення деякого об'єкта, бачення його в проблемному полі сучасної науки. .

Мовне чуття – мовний смак, що забезпечує ефективну комунікативну діяльність мовця, знання ним норм сучасної літературної мови в їх зіставленні зі стильовими нормами, в зіставленні з історично мінливими літературними нормами. індивідуальна система підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах

Мовні здібності – сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять.

Мовнокомунікативна компетенція – сформована система професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності.

Мовні огріхи – це відхилення від лексичної і синтаксичної поєднаності слів, словосполучень, самостійних речень.

Монолог (грец. *monos* – один і *logos* – слово, вчення) – розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до однієї людини або певного колективу одночасно для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії.

Морфологічні норми – норми словозміни самостійних частин мови (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів).

Наука – це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна із форм суспільної свідомості.

Навчальний посібник – видання, що заміняє або доповнює підручник, часто відображає ті чи інші детально пророблені розділи навчальної дисципліни.

Наголос – це виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми при супрасегментному членуванні мовленнєвого потоку.

Наукова галузь – галузь науки, у якій проводяться наукові дослідження, диференціюється наукове знання і відповідно до назви якої присуджується відповідний науковий ступінь.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, що спрямована на одержання і використання наукового знання.

Наукова мовна культура – нормативне користування науковою мовою в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, формування високого рівня комунікативної культури.

Наукова рецензія (*лат. recensio – огляд, обстеження*) – спеціальний текст-аналіз певного наукового джерела (або джерел), що розрахований на певне коло фахівців.

Наукова стаття – один із видів наукових публікацій, де описуються кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовується способи їх отримання, а також накреслюються перспективи наступних напрацювань.

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання з метою одержання знання як системи понять, законів і теорій.

Наукова доповідь – це жанр наукового стилю, який припускає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему на засіданні наукового товариства.

Наукове мовлення – функціонування існуючої етнічної мови у сфері наукової комунікації.

Науковий діалог (*грец. dialogos – бесіда*) – тип наукового мовлення, що складається з обміну репліками-висловлюваннями між кількома вченими – учасниками розмови (бесіди, дискусії, суперечки) і наслідком якого є нові наукові знання.

Науковий керівник – особа, призначена наказом ректора вищого навчального закладу або керівника наукової установи керівником аспіранта при підготовці дисертації.

Науковий консультант – особа, призначена наказом ректора вищого навчального закладу або керівника наукової установи консультантом докторанта при підготовці дисертації.

Науковий стиль – це один із функціональних різновидів літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти і реалізується у книжних спеціалізованих текстах різних жанрів.

Науковий текст – єдиний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний каркас із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією.

Об'єктивність наукового викладу – властивість тексту, яке виявляється у викладі й аналізі різних точок зору на проблему.

Образність мови – комунікативна якість мови, орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, зокрема, їх переосмислення у тропях.

Офіційний (*лат. officialis – урядовий, службовий*) **опонент** (*лат. opponens – той, що заперечує*) – особа, призначена вченою радою по захисту дисертацій для рецензування дисертації й автореферату дисертації та виступу з науковим відгуком на захисті дисертації.

Ораторське мистецтво (*лат. orator з oro – говорю*) – майстерність виголошення усного слова, що ґрунтується на засвоєнні основних положень риторики, а також особистих якостей мовця. Див. жанри ораторського мистецтва.

Орфографічні норми – це система загальноприйнятих правил написання слів і їх значущих частин, правил написання слів окремо, разом чи через дефіс, правил уживання великої літери.

Орфоепічні норми – усталені способи, зразки, вимови окремого звука, найрізноманітніших поєднань звуків, які характеризуються, пояснюються у формі мовноорфоепічних правил.

Офіційне спілкування – спілкування, в якому кожний учасник намагається відповідати своїй соціальній ролі, підтримувати стриманий тон, дотримуватися всіх формальностей.

Пауза – (*лат. pausa, від гр. pauses – припинення, зупинка в мовленні*) – коротка перерва в мовленні, у звучанні музичного твору; один із елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його частин (членуванні, виділенні відокремлених членів тощо). Пауза може бути синтаксична.

Плагіат (*лат. plagiat – викрадений*) – копіювання чужих ідей, тексту без посилання на першоджерело.

Плеоназм (від гр. pleonasmus – надмірність, перебільшення) – багатослів'я, зворот, який містить у собі зайві слова з однаковими чи близькими значеннями; стилістична фігура, яка будується як нагромадження синонімічних висловів, утворених з близькозначних слів.

Послідовність мовлення – логічність та лаконічність думки.

Правильність мовлення – повна відповідність мовлення нормам літературної мови, одна з основ мовленнєвої культури.

Професійне читання – звернення до текстів, що містять фахову інформацію.

Професіоналізми – слова та вирази, поширені в певному науковому середовищі.

Пунктуаційні норми – це система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків.

Пуризм (від лат. purus – чистий) – надмірне прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів, а також намагання вберегти літературну мову від проникнення лексичних чи граматичних елементів, які стоять за межами норми (розмовних, просторічних, діалектних та ін.).

Рецепція – (*лат. receptio – прийняття*) – сприймання мовцем (читачем,

слухачем) інформацій, зумовлене його попереднім досвідом та мовною компетенцією.

Реципієнт – (лат. *recipiens* – той, що отримує, приймає) – той, хто сприймає мовну інформацію.

Риторика (гр. *rhetorike* – ораторське мистецтво) – філологічна дисципліна, що вивчає способи побудови художньо виразної мови; наука красномовства, ораторське мистецтво. Її місце на стику цілого ряду дисциплін – філософії, логіки, психології, лінгвістики, етики, сценічної майстерності, літературознавства. Риторика інтегрує в собі змістові компоненти цих наук.

Риторичне запитання – стилістична фігура виразності й емоційності мови, яка у формі запитання передає ствердження чи заперечення.

Риторичне звертання – стилістична фігура, що будується як висловлювання, адресована до неживого предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи тощо.

Розуміння наукового тексту – це розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків, стосунків та залежностей між ними.

Рубрикація наукового тексту – чіткий і логічний поділ на певні частини.

Синтаксичні норми – норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень.

Сприйняття мовлення – психічний процес упізнання інформації, що передається, зв'язання її з наявними у свідомості знаками, подальша обробка й розуміння.

Сприймання наукового тексту – це психічний процес відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття.

Стилістичні норми – норми вживання в тому чи іншому функціональному стилі властивих йому мовних засобів.

Стиль наукового мислення – історично сформована сукупність методологічних регулятивів, ідеалів і норм науки, що визначають зміст і спрямованість розвитку науки.

Стислість мови – комунікативна якість мови; прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів.

Сугестивність – здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата.

Суржик – мовний покруч, мішанина двох мов, що виникає у результаті тривалої русифікації, частого вживання русизмів.

Тези – короткий виклад основних положень доповіді, наукової статті, а рідше навіть і більш об'ємного дослідження, наприклад монографії або дисертації.

Текст (від лат. *tekstum* – тканина, зв'язок, побудова) – закінчене

мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову.

Термін – слово або словосполучення, значенням якого є наукове поняття

Точність мови – комунікативна якість мови; адекватність слова і позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови і виражених у ній понять.

Точність мовлення – знання й використання у мовленні точних слів, словосполучень, зафіксованих у спеціальних довідниках.

Умовні позначення – це специфічна термінологія, вживана в науковій роботі, певні скорочення.

Фонетичні норми – це норми вимови голосних і приголосних звуків, а також норм наголошування слів.

Функціональна мова – мова, призначена для спеціальних цілей й обслуговування окремих сфер людського спілкування.

Функціональний стиль – (від латинського слова *stilus* – спочатку загострена паличка для письма, згодом – манера письма) суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значимою сферою спілкування

Цитата (*лат. citatum – проголошувати*) – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

Цілісність тексту – це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності.

Чистота мови – комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Непийвода Н. Мова української науково–технічної літератури (функціонально–стилістичний аспект). –К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 303с.
2. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посібник / О.М.Семенов. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 216с.

Допоміжна

1. Антисуржик / ред. А. Сербенська. – Львів: Світ, 1994. – 150с.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – К. : Радянський письменник, 1970. – 254 с.
3. Арутюнова Н.Д. Диалогическая модальность и явление цитации // Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Под ред. Булыгиной Т.В. – М.: Наука, 1992. – С. 52–79.
4. Баранник Д.Х. Усний монолог (загальні особливості мовної структури). – Дніпропетровськ, 1969. – 144 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344с.
7. Богдан С.К. Семантична визначеність вставних одиниць у науковому тексті // Українське мовознавство. – К.: Вища шк., 1988. –Вип. 15. – С. 124 – 129.
8. Ботвина Н.В. Офіційно–діловий та науковий стилі української мови: Навч. посібник. – К.: Арттек, 1998. – 190 с.
9. Василевич А.П. Как слово наше отзовется? (Опыт исследования качества научного выступления) //Энергия.- 2006.- № 2.- С. 61-66.
10. Вінніков В.А. Пам'ятка молодим вченим з написання наукових праць //Український радіологічний журнал.-2009.-№17.-С.7-9
11. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навч посіб.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2008.-256с.
12. Гальперин И.Р. Научный текст как объект лингвистического исследования. – М., 1999. – 139 с.
13. Гінзбург М. Д. Десять відомих правил українського ділового та наукового стилю, зведені в систему // Стандартизація, сертифікація, якість, 2004. – № 2. – С. 22–28.
14. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі: монографія / Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400с.

15. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Збірник наук. праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С.11–14.

16. Деркач В.В. Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. – К., 1999. – 17 с.

17. Дротянко Л. наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення культур // Вісник НАН України.-2005.-№11.-С.51-58.

18. Дядюра Г.М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук): Автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 / Черкаськ. інжен.-технол. ін-т. – Черкаси, 2001. – 18 с.

19. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.jorn.univ.kiev.ua>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

20. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови).-К.: Довіра, 1999.-267с.

21. Жайворонок В.В. та ін. Українська мова в професійній діяльності: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 431 с.

22. Жовтобрюх М.А. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918 – 1941) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. В.М.Русанівський. – К.: Наук. думка, 1991. – 260 с.

23. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник. – К.: ІВЦ Вид. «Політехніка»; ТОВ Фірма «Періодика», 2004. – 128с.

24. Зелінська Н. В. Сучасний науковий дискурс: парадокси розвитку // Вісник Київськ. Міжн. ун-ту. – 2004. – Вип. 3. – С. 13–25.

25. Иванов Л.Ю. Текст научной дискуссии: Дейксис и оценка.-М.: НИП «2Р», 2002.-208с.

26. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Изд. 6-е – М. : URSS, 2007. – 263 с.

27. Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя // Проблеми української термінології. Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2004. – № 503. – С. 3 – 8.

28. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К., 1970. – 306 с.

29. Котюрова М.П. Культура научной речи: текст и его редактирование: учебн. пособ.- Пермь: Пермский гос. ун-т, 2005.-125с.

30. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність. – 1994. – № 399–400.

31. Культура мовлення вчителя-словесника / Олена Миколаївна

Горошкіна (уклад.). – Луганськ : Навчальна книга, 2007. – 111с.

32. Литовченко В., Стріха М. Українська наука – безмовна? // Дзеркало тижня. – 14 – 20 лютого 2004. – № 6 (481).

33. Лотман Ю. О лингвистическом исследовании текстов научного стиля // Вопросы языкознания. – 1997. – №4. – С.125-138.

34. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови.-К.: ВЦ «Академія», 2007.- 360 с.

35. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.

36. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

37. Михайлова О.Г., Сидоренко А.А., Сухопар В.Ф. Українське наукове мовлення. Лексичні та граматичні особливості: Навч. посіб.– Харків, 2000. – 97 с.

38. Морозов В. Культура письменной научной речи: учебн. пособ. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.gumer.info>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

39. Непийвода Н. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета // Мовознавство.-2001.-№3.-С.11-23.

40. Ничкало Н. Про рідномовні обов'язки вченого–педагога // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №4. – С. 12 – 14.

41. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440с.

42. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навч. посіб. – К.: «Центр навчальної літератури», 2006.– 312с.

43. Основи наукового мовлення: Навч.-метод. посіб /уклад. Т.В. Симоненко. - Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 2005. – 80с.

44. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручн. – Львів: Світ, 1994.– 215 с.

45. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.

46. Пономарева Е.Н. Научный стиль как объект освоения носителями языка.- Автореф. дис.. канд. фил. н., 10.02.04-Томск, 2004.- 24.

47. Сабліна С.В. Сучасні мовознавчі проблеми дослідження українського мовного етикету //Вісник Запорізького держ. ун-ту, 2002.-№3.- С.37-44.

48. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. учеб. пособ. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

49. Симоненко Л. Нові підходи до розбудови української наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук, праць. – Вип. VI. – К.: КНЕУ, 2005. – С.21–26.

50. Синельникова Л.Н. Современный научный дискурс (рассуждения с пристрастием). [Электронный ресурс] – Режим доступу:<<http://russia.org.ua/fair/forumruss/reports/3e4b8b54cb15f/>>. – Загол. з екрану.

51. Соловьева Н.В. Толерантность в научной дискуссии: лингвостилистический аспект (на материале текстов научного дискурса 1950-2000 гг.): Автореф. дис.. канд. фил. н., 10.02.01-Екатеринбург, 2008.-19с.

52. Ставнюк В. Дещо про мову науки, або Роздуми історика на теми сьогодення /День, №190, субота, 3 листопада 2007

53. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації / НАН України; Інститут української мови; відп. ред. М.М. Пещак. – К., 1998. – 194 с.

54. Ракитина С.В. Когнитивно–дискурсивное пространство научного текста: Автореф. дисс. ... д–ра фил. наук: 10.02.01 / Госуд. образов. учреждение «Волгоград. госуд. пед. ун–т». – Волгоград – 2007. – 43 с.

55. Регушевський Є.С. Нариси про мову наукових праць І.Я. Франка. – Сімферополь, 2006. – 194 с.

56. Різун В. Про стан нашої науки та вимоги до написання дисертацій (За матеріалами виступу на науковому семінарі перед керівниками дисертаційних досліджень та здобувачами наукових ступенів 12 березня 2003 року) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

57. Рожанківський Р. Синтаксично–стилістичні вади сучасної фахової мови // Вісн. Нац. ун–ту «Львівська політехніка». – 2004. – №503. Проблеми української термінології. – С. 14–20.

58. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації: Навч. посіб. – К., 2003. – 255 с.

59. Селігей П. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт //Вісник НАН України, 2007.-№9.-с. 20-28.

60. Селігей П.О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми //Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 48–61.

61. Серажим К. Тексти–міркування і тексти–докази: семантичне і стилістичне розмежування // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

62. Сербенська О. Культура усного мовлення: Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 216с.

63. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови // Вісник Нац. ун–ту «Львів. політ.», 2002. – № 453. – С. 17–20.

64. Свойкин К.Б. Диалогика научного текста.-Саранск: Изд-во Морд. Ун-та, 2006.-148с.

65. Синиця І.А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство. –

2004. – №2–3. – С. 55–60.

66. Современная русская устная научная речь / О.А. Лаптева (общ.ред.). – М. : Эдиториал УРСС, Т. 4 : Тексты. – М. : Эдиториал УРСС, 1999 – 375с.

67. Ставицька Л. Відгук офіційного опонента // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

68. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

69. Сурмін Ю. Науковий текст: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. – К.: НАДУ, 2008. – 184 с.

70. Тернавська Т. До проблеми експресивності наукового мовлення // Вісник Луганськ. держ пед. ун-ту імені Т.Шевченка. Серія: Філологічні науки. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – №3. – С. 134–140.

71. Труш О.М. Синтаксис наукового мовлення Івана Франка (складне речення). Автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2008.-24с.

72. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ століття: система понять і бібліографічні джерела /За ред. д-ра філ. наук, проф. С.Я.Єрмоленко. – К.: Грамота, 2007.–368 с.

73. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали /Упоряд.: Л.Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво–Могилянська акад.», 2005.– 399с.

74. Умберто Еко. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки /Пер. за ред. О.Глотова. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 224 с.

75. Учїться висловлюватися / П.І. Скиба, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 126 с.

76. Циткіна Ф.А. Деякі аспекти зіставного аналізу наукових текстів //Мовознавство. – 1987. – №4. – С. 43–48.

77. Чак Є. Д. Складні випадки правопису та слововживання. – К. : А.С.К., 1998. – 272с.

78. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо?. – К. : Освіта, 1997. – 239с.

79. Чепіга І.П. Мовленнєві особливості наукового тексту: текст–міркування, текст–доказ // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2002. – Вип. 10. – С.157–161.

80. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. 3-тє видання, виправлене і доповнене /Автор-упорядник Л.А. Пономаренко, доктор технічних наук, професор. – К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», Видавництво «Толока», 2005. — 80 с.

81. Ярема С. На теми української наукової мови.-Львів: Укр. т-во з механізації руйн. матер., 2002.- 44с.

Словники

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – К. : Довіра, 2007. – 207с.
2. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: Тлумачення, словотворення та слововживання: Близько 35 000 слів і словосполучень / С.Я. Єрмоленко (ред.). – Х. : Фоліо, 2006. – 623с.
3. Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова. Практичний словник–довідник. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Франка, 2005. – 88 с.
4. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 192 с.
5. Бурячок А.А. Словник синонімів української мови: У 2 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / А.А. Бурячок (ред.). К.: Наукова думка, 1999.
6. Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 2002. – 460 с.
7. Вассер С. П., Дудка І. О., Єрмоленко В.І., Зерова М. Д., Ільченко А.Я. Російсько- український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / О.Л. Бельгард (ред.). – К. : Наук. думка, 1996. – 660с.
8. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики: 253 000 слів / В.Т.Бусел (авт., кер. проекту та головн. ред.). – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 887 с.
9. Гринчишин Д. Г., Капелюшний А. О., Пазяк О. М., Сербенська О. А., Терлак З. М. Словник труднощів української мови: Близько 15000 слів / С.Я.Єрмоленко (ред.). – К. : Радянська школа, 1989. – 336с.
10. Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови / Міжнародний фонд «Відродження». – Львів: Фенікс, 1996. – 223 с.
11. Дзюбишина- Мельник Н. Я., Дужик Н. С., Єрмоленко С. Я., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Культура мови на щодень / НАН України; Інститут української мови / С.Я. Єрмоленко (ред.). – К. : Довіра, 2000. – 170с.
12. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко (ред.). – К.: Либідь, 2001. – 224с.
13. Караванський С. Російсько–український словник складної лексики. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.
14. Карачун В.Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: Правопис. Граматика: Понад 30 000 слів. – К.: Криниця, 1999. – 524с.
15. Кочерган М.П. Словник російсько–українських міжмовних омонімів. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
16. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. – 2.вид. – К.:

Довіра, 2006. – 477 с.

17. Пономарів О.Д. Фонема г і ґ: Словник і коментар. – К.: Вид. центр «Просвіта», 1997. – 40 с.

18. Практичний словничок нормативних висловів / Упоряд. А. Сербенська. – Львів: НТШ, 2002. – 35с.

19. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.

20. Словарь української мови /За ред. Б.Грінченка. – Т.1–4. – К.: Довіра – Рідна мова, 1997.

21. Словник–довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – 367 с.

22. Словник української мови. В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1971 – 1978.

23. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. – 2000. – 87 с.

24. Українська мова: Енциклопедія / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови / В.М. Русанівський (голова ред. кол.). – 2. вид., випр. і доп. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

25. Українсько–російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О.Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416с.

26. Фразеологічний словник української мови. У 2 книгах. Друге видання. – К.: Наукова думка. – 1999. – Кн. 1, 2.

27. Шевчук С.В. Разом, окремо, через дефіс. А–Я: Орфографічний словник: 32000 слів: Найуживаніші слова і словосполучення. Найновіші запозичення. Спеціальна різногалузева термінологічна лексика. – К.: А.С.К., 2006. – 416 с.

28. Шевчук С.В. Російсько-український словник ділового мовлення. – 2-ге вид., переробл і доповн. – К.: Вища шк., 2008.- 2008.- 487 с.

29. Широков В.А., Шевченко І.В., Рабулець О.Г., Костишин М., Пещак М.М. Словники України – інтегрована лексикографічна система. Електронний ресурс / НАН України; Український мовно–інформаційний фонд. – К., 2001. – 1 електрон. опт. диск (CDR).

Інтернет-ресурси

<http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>

<http://chak-chy-pravylnno-my-hovorymo.wikidot.com/>

<http://kultura-movy.wikidot.com/>

<http://rodovyi-vidminok.wikidot.com/>

<http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007/>

<http://nepravylno-pravylnno.wikidot.com/>

<http://ros-ukr-idioms.wikidot.com/>

<http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/>

CONTENT

INTRODUCTION	5
SECTION 1. THEORETICAL ASPECTS OF LINGUISTIC PERSONOLOGY	7
1.1. Main concepts of the course	7
1.2. Language identity - a key concept of linguistic personology.....	9
1.3. Communication features of professional scientific speech.....	16
1.4. Language and communicative culture of the researcher.....	26
SECTION 2. LINGUISTIC IDENTITY OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL TEXT AUTHOR.....	37
2.1. Scientific-pedagogical text as means of realizing professional linguistic identity.....	37
2.2. Idiostyle of scientific and pedagogical text author	43
2.3. Language identity of the author of textbook.....	50
SECTION 3. LANGUAGE IDENTITY OF THE TEACHER THROUGH RESEARCH AND TEACHING DISCOURSE.....	71
3.1. Vasil Sukhomlinsky as refined linguistic identity.....	71
3.2. Language and genre features of educational works by Alexander Zakharenko	73
3.3. Language means of philosophical and pedagogical studies by Ivan Zyazyun	82
SECTION 4. LINGUISTIC PERSONOLOGY OF SCIENTISTS THROUGH PEDAGOGICAL SKILLS.....	91
4.1. Idiostyle of linguist Lubov Matsko through pedagogical skills	91
4.2. Language identity of specialist in language education Mariia Pentylyuk.....	101
4.3. The modern Ukrainian literature lesson through the idiostyle of Nila Voloshyna	105
4.4. Semen Goncharenko as acme personality in the methodology in the field of scientific and educational research	110

SECTION 5. SCIENTIFIC MENTOR AS LINGUISTIC IDENTITY	115
5.1. Linguistic personology of scientific mentor	115
5.2. Key concepts of self-concept by Nelly Nychkalo	117
5.3. Pedagogical action of mentoring by Georgiy Filipchuk	122
5.4. Grygoriy Vasyanovych - master of pedagogical interaction	126
FINAL WORD	130
REFLECTION AND SELF-EXAMINATION	131
BRIEF GLOSSARY	174
REFERENCES	183

Семенов О. Лінгвоперсонологія : навч. посіб. / Олена Семенов. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 192 с.

Структура книги включає теоретичний і практичні розділи. Мета теоретичних розділів – розширити уявлення про мовну особистість як інтердисциплінарний феномен та ключове поняття лінгвоперсонології, про науково-педагогічний текст як засіб реалізації професійної мовної особистості. На прикладі аналізу мовної індивідуальності відомих дослідників (В.Сухомлинського, О. Захаренка, І.Зязюна, Н.Волошиної, С.Гончаренка Л.Мацько, М.Пентиліук, Н.Ничкало, Г.Філіпчука, Г.Васяновича) доведено важливість умінь моделювати зв'язні наукові тексти різних жанрів, структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, потребу у вихованні мовного смаку і мовного чуття наукового слова. Робота з науковими текстами урізноманітнюється проблемно-діалогічними завданнями.

Книгу підготовлено в межах колективної теми кафедри української мови «Ефективні технології навчання і контролю якості знань у лінгвістичній підготовці майбутніх фахівців» (ДР № 0113U004663), плану роботи науково-дослідної лабораторії «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» і адресовано на широке коло користувачів: студентам, магістрантам, майбутнім докторам філософії, науково-педагогічним і педагогічним працівникам, для всіх, хто шанує наукове слово і прагне навчитися писати академічний текст.

The structure of the book includes theoretical and practical sections. The purpose of the theoretical sections is to expand the understanding of the linguistic identity as an interdisciplinary phenomenon and linguopersonal key concept, scientific and pedagogical text as means of realizing professional linguistic identity. Based on the example of linguistic identity works analysis (V. Sukhomlynsky, A. Zakharenko, I. Zyazyun, N. Voloshyna, S. Goncharenko, L. Matsko, M. Pentylyuk, N. Nychkalo, G. Filipchuk, G. Vasyanovych) it is proved the importance of skills to model coherent scientific texts of different genres, structural and semantic, genre and compositional features and principles of text organization, the need of teaching linguistic taste and sense of scientific word. The work with academic texts is diversified with problem-dialogic tasks.

The book is addressed to a wide range of users: students, undergraduates, future doctors of philosophy, science teachers and teaching staff, all who honor the word of science and seeks to learn how to write academic text.

Навчальне видання

Семенов Олена Миколаївна

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Посібник

Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014
Свідоцтво ДК №231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск: ***В. І. Шейко***
Комп'ютерний набір: ***О. М. Семенов***
Комп'ютерна верстка: ***Ю. С. Ліхачова***

Здано в набір 07.09.2016 р. Підписано до друку 24.10.2016 р.
Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Друк ризогр. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 11,04. Обл.-вид. арк. 10,9.
Тираж 100. Вид. № 58

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка